

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי וולפסון
 חבר המערכת בארץ-ישראל — שמעון הלקין
 מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ' (כרך מ') ניסן, תשי"ט חוברת ה' (208)

התוכן:

1	א. כרשמש	הקרע בעולם הערבי
7	אברהם גרנות	מאכס נורדאו
19	גבריאֵל פרייל	אין זה האד המרפרף (שיר)
20	ל. שפאל	מכתבי שלום-עליכם אל שמעון דוכנוב... תרגם מרוסית
26	אב"א אחימאיר	יודאיקה
30	יעקב זיפר	הגשרון הצר (סיפור)
38	שלמה שנהרד	זהב בעמעום (שיר)
39	מ. שמינר	ישראל, מדינת ישראל והתפוצות
		הערבות ודברי בקרת
43	מרדכי עובדיהו	כתיבי אשר כרש
47	ישראל ש. אלפנביין	„מבוא התלמוד“ להרב ישראל פורת
52	יצחק עברי	מחודש לחדש
57	יצחק אייזנברג	תל אביב חוגגת את יובלה
59	יחושע גלבוץ	טאשקנט לא הכירה בישראל
62		ידיעות

„ בצרון“

1141 ברודוויי

ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by: CHAIM TCHERNOWITZ (Rav Tzair)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor),

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twentieth Year of Publication

Vol. XL

NISAN, 5719 (April, 1959)

No. 5 (208)

CONTENTS:

Rift In the Arab World	A. Ben-Shemesh	1
Max Nordau	Abraham Granott	7
It Is Not the Dense Mist (Poem)	Gabriel Preil	19
Sholem Aleichem's Letters to Dubnow		
Translated from the Russian by	L. Shpall	20
Random Thoughts on Judaica	Abba Achimeir	26
The Narrow Bridge (Story)	J. Zipper	30
Faded Gold (Poem)	Shlomo Shenhod	38
Rawidowitcz's Contribution to Jewish Thought	M. Steiner	39

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS

Asher Barash's Essays	Mordecai Ovadyahu	43
Rabbi Israel Porath's Introduction to the Talmud		
.....	Israel S. Elfenbein	47

NOTES AND COMMENTS

The Month in Review	Itzhak Ivry	52
Tel Aviv's First Fifty Years	I. Eisenberg	57
Tashkent's Failure to Recognize Israel	J. Gilboa	59

NEWS AND EVENTS		62
-----------------------	--	----

BITZARON

1141 Broadway

NEW YORK

MU 6-7680

Copyright 1959, by Bitzaron, Inc.

\$7.00 a Year (\$8.00 Outside U. S.)

Apr. 1959

בְּצֵרוֹן

נוסד עלידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

חוברת ה' (208)

ניסן

שנה כ' (כרך מ')

הַפְּרַע בְּעוֹלָם הָעָרְבִי

מסקנות מהמשבר ביחסי מצרים—עיראק

מאת ד"ר א. בן-שמש

הסכסוך החריף הפומבי בין שליטה של מצרים, ג'מאל עבדאָל נאָצר, לבין עבד אל כרים אל קאסם, מנהיגה של הכת הצבאית המחזיקה כיום בשלטון בעיראק, הוא מפנה היסטורי רב-משמעות לעתיד המזרח התיכון וליחסי ישראל ערב. ראוי הוא שנבחן תופעה זו, על סיבותיה וגורמיה, לאור העבר ותולדות המשטרים השונים באזור חיוני זה של ים התיכון, שבו שוכנות שתי מדינות אלו.

גם סקירה שטחית על המבנה הגיאופוליטי של מצרים ועיראק, הנמצאות בשני חלקי עולם הנפרדים על ידי מדבריות ודרכי תחבורה קשים, מגלה לנו את הסיבה להתהוות של שתי תרבויות שונות ומשטרים עוינים ומנוגדים בחלק עולם זה, מהתקופות הקדומות ביותר של ההסטוריה הידועה לנו.

מצרים היא חלק מערבה צחיחה הנמצאת בין מדבריות חצי-האי ערב וקידמת אסיה, מצד אחד, לבין מדבריות צפון אפריקה וסהרה, מצד שני. "לי יאורי!" — היה פרעה מתפאר בהצביעו על הנילוס, אחד הגדולים שבנהרות תבל, מקור החיים היחידי של כל ארצו.

מקורות מים אחרים, נהרות פרת וחדקל, הפכו את אדמת עיראק (ארם-נהרים) לגן עדן פורח שבו התפתחו בזה אחר זה תרבויות שונות ומשטרים וממלכות כבירות. בשטח שבין שני מרכזים אלו התקיימו מדינות רבות וקטנות: אשור, צור, צידון ואחרים ומלכויות יהודה וישראל. ההתחרות והמלחמות התמידיות בין שני המרכזים הגדולים מהווים את דברי הימים של שטח עולם זה.

מקורותינו התנכיים מלאים פרטים על המלחמות התמידיות שבין שני המשטרים הענקיים של בבל-מצרים, פרס-מדי-מצרים, או אשור-מצרים. מעולם

לא היו שני מרכזים אלו מאוחדים תחת שלטון אחיד, אלא בתקופה הקצרה של כיבושי אלכסנדר מוקדון. אך מיד לאחר מותו נתפרדו שוב ובמצרים, סוריה ועיראק שלטו מושלים שגלחמו איש ברעהו כמו לפני כיבוש אלכסנדר. גם הממלכה הרומאית העולמית לא כללה אלא את מצרים בלבד, כי עיראק נכללה בשטח האימפריה הפרסית-הססאנידית, אויבתה המושבעת של רומא המזרחית. במשך מאות בשנים התישו שני משטרים אלו את כחותיהם במלחמות בלתי פוסקות. פעם גבר האחד ופרץ לשטח אויבו, כמו במקרה פלישת הפרסים עד ירושלים וכיבושה, בתחילת המאה הששית הספירה, ופעם שניה גורשו ממנה והוחזרו לגבולות עיראק.

התוצאה הברורה ממלחמות אלו היתה החלטתן של שתי האימפריות בצורה כזאת שהכשירה את הקרקע לחדירת שבטי ערב המוסלמים לתוך שטחי ארץ ישראל, סוריה עבר הירדן ועיראק בתקופה קצרה ביחס. רובם של השטחים עברו לידי המוסלמים על ידי משאומתן של שלום ובהסכמת האוכלוסיה המדולדלת והעיפה מהמלחמות התמידיות, ומיעוטם על ידי מלחמות תנופה עם הצבא של הממלכה הפרסית החלשה והגוססת. אוכלוסית ארצות אלו היתה מורכבת מבלייל גזעים רבים ושונים, שרידי הכיבושים והמלחמות הרבות שנתערבו זה בזה ובהתאם למקומות מגוריהם קבלו את הדת הנוצרית בצורותיה וכיתותיה השונות, או את הדת המאגית-הפרסית, ובחלקם נשארו יהודים.

העולם הערבי

כשמדברים על עולם ערבי שג'מאל עבד אל נאצר רוצה לאחדו, יש לענות מקודם על השאלה: הקיים לאום ערבי דוגמת הלאום הגרמני, הצרפתי או האנגלי? התשובה על שאלה זו היא שלילית, אין כיום במציאות קיבוץ אתני מרוכז בחבל ארץ, שהוא בעל מסורת ושפה מיוחדת, שאפשר לציינו בתור לאום ערבי לפי מושגי הלאומיות המקובלים. קימות מדינות מוסלמיות שונות בעולם, אך ברובן אין השפה הערבית שפת הלאום, כגון: טורקיה פקיסטן, פרס, אינדונזיה ואחרות. מצד שני אין תושבי הארצות דוברי-ערבית, כולם מוסלמים, כגון: לבנון, והתושבים הנוצרים שבארצות ערב ובארצות אפריקה הצפונית. עד היום מציינים במצרים ובעיראק בכינוי אלערב, את השבטים הנוודים בחצי האי הערבי ובמדבריות שבין מצרים, סוריה ועיראק.

ההיסטוריון הטוניסי הידוע אבן-חלדון, שכתב את ספריו בערבית, מתאר את הערבים בצורה כזאת ששר ההשכלה בעיראק אסר ללמוד את ספרי ההיסטוריה שלו בבתי הספר. אחרים ממתיקים את דברי ההיסטוריון המוסלמי הזה על אחיו לדת ולשפה, על ידי הפירוש, שהוא התכוון לערבים הנוודים ולא לערבים שעזבו את חיי הנדידה והתישבו במדינות מסודרות. חוקרי המזרח בחיפושיהם אחר מקור המלה "ערב" רוצים לראות בה כינוי לבן-הערבה, בעברית, אחרים מוצאים את השורש "ערב" כמקור לערב-רב זה של נודדים המנוגד לישוב חקלאי סדיר.

מי הוא איפוא, העולם הערבי שבשמו מכריזים הכרזות ואותו רוצים להציל מידי האימפריאליזם ולאחדו תחת שלטון אחיד ומרוכז, כפי שהיה לפי טענתם בימי הזוהר של העם הערבי? עולם כזה אינו קיים, כמבואר, אלא בדמיונו המשולהב של נאצר, שאף הוא אינו מאמין בקיומו אלא מנסה לנצלו לצורך תעמולתו ושאיפתו להשתלט על הארצות הקרובות אליו כדרך כל השליטים מאז ומעולם.

מקסט השוא של אחדות עמי ערב

כשם שהמושג „עולם ערבי“ הוא פרי הדמיון וחסר כל בסיס מציאותי בהווה ובעבר, כן נחפש לשוא בדברי הימים של המוסלמים אחדות וסולידריות המבוססת על קשרי תרבות, שפה ודת משותפים. מטבעם של הקיבוצים והשבטים בחצי האי הערבי שהמלחמה וההתנפלויות לצורך שוד וביזה הם עיקר ומטרת קיומם. הערבי הטהור בן לחקלאי ולאכר המסודר ורואה בעבודת-האדמה התעסקות הראויה רק לעבדים, ואילו הערבי החפשי מעול של משטר וחוק, חי על חרבו ועל שללו וידו בכל וכל יד בו.

תכונות יסודיות אלו מראות את השפעתו בכל דברי ימי האסלאם. לאחר מותו של הנביא-המנהיג מוחמד, בשנת 632 לספירה הרגילה, באו במקומו כמנהיגי האומה-העדה המוסלמית, חליפיו, „ארבעת החליפים הצדיקים“ הנחשבים לאחר מוחמד כאישים המקודשים ביותר באסלאם. שנים מהם: אבו-בכר ועומר בן אלכטאב היו חותניו של מוחמד, והשנים האחרים: עותמאן ועלי היו חתניו לוקחי בנותיו. מכל ארבעתם מת מיתה טבעית רק החליף אבו בכר הזקן לאחר שנתיים של מנהיגות, יתר שלושת החליפים הצדיקים נרצחו ונהרגו על ידי מוסלימים בתואנות ונימוקים שונים. בדרך זו של רצח מנהיגים וראשי דת התחיל האיסלאם את דרכו בהסטוריה האנושית. התחרות בלתי פוסקת על השלטון, קנאה, שנאה, תחרות ורצח הם היסודות המניעים של דברי הימים של האימפריה המוסלמית, שכקיקיון של יונה צצה ועלתה על חורבות ממלכות פרס וביצאנץ במהירות בלתי טבעית ללא התפתחות הדרגתית, ונעלמה כמו כן לאחר תקופה לא ארוכה. שכן אם נתקיימה מלכות בית עבאס בעיראק למראית-עין כחמש מאות שנה עד שנהרסה כליל על ידי המונגולים, בשנת 1250, הרי עוד באמצע המאה התשיעית כבר לא משלו בבגדאד ערבים — מעורבים בפרסים ומונגולים על ידי נישואי תערובת בלתי פוסקים — אלא שרי צבא מגזעים מונגוליים, תורכיים וגזעים אחרים מרחבות אסיה שמהם הורכבו הצבאות השכירים ששמרו על החליפות האסלאמית על ידי מלחמות תמידיות עם שבטים אסייתיים ועם שרידי ממלכת ביצאנץ.

בכל אותה תקופה היתה מצרים מוחזקת בידי מושלים-סובריניים, שיותר משהיו תלויים בשלטון המרכזי, היה השלטון הזה תלוי בהם והם היו למעשה שליטים במצרים שלטון בלי מצרים וללא פקוח. עם רצח החליף עלי (בשנת 661) נתפלג בית האיסלאם לשתי כתות דתיות: השיעים מצדדי עלי, שמרכזם בפרס ובחלק גדול מעיראק, והסונים בשאר ארצות האיסלאם. פילוג דתי זה שמקורו כמובן בתנאים הגיאופוליטיים על אף

המעטה של חילוקי דעות בענייני דת, גם הוא אחד הסימנים הבולטים להבדלים העמוקים בין עיראק מצד אחד ומצרים מצד שני. לפני שלטון בית עבאס החזיק בשלטון, בית אומיה, שמרכזם היה בדמשק. כחותיהם כלו במלחמות נגד ביצאנץ מצד אחד ובמרידות בעיראק מהצד השני. שלטונם ארך פחות ממאה שנה ובא לקיצו על ידי רציחות כל משפחת בית אומיה על ידי מתנגדים, משפחת בית עבאס, דוגמת רציחת המלך פיסל ונורי סעיד בימינו אנו. מושלים מגזע ערבי טהור היו נדירים מאד בין שליטי האיסלאם, כי רובם היו ילידי תערובת עם נשים פרסיות, ארמניות וטורקיות שהרמוני השליטים היו מלאים מהם. בתערובת זו של גזעים קשה לחפש רגשי לאומיות מצורפים וטהורים ללא פניות אישיות, דוגמת רגש הלאומיות הצרופה שאנו מוצאים אצל עמים בעלי מסורת וגזע משותפים. תמיד היו חצרות המושלים מלאים בויזירים ויועצים פרסים, נוצרים ויהודים שהתאסלמו לצורך המשרה והשעה. מכל הפילוסופים הערבים שעסקו בתרגום ספרי הפילוסופיה היוונית, נמצא רק אחד מגזע ערבי טהור. מערבות־ערב הביאו עמהם הכובשים החדשים את הנטיה להתפארות ביהואס־אבות גבורים ואנשי מלחמה, נטיה זו התפתחה בזמן פריחת האיסלאם על ידי חיבור ספרי ביוגרפיה רבים לאיין־ספור שבהם מפורט יחסו של כל אדם „חשוב“ הראוי להזכר, עם פירוט המוצא הזר והבלתי ערבי. כיצד אפשר לדבר על אחדות חומר אנשי כזה לצרכי מטרת געלות, כשהאינטרסים החיוניים של כל קיבוץ וקיבוץ מתנגדים לכל איחוד שעלול להזיק או לפגוע לאותו קיבוץ? כיצד יסכים העם העיראקי ושליטיו לוותר מרצונם הטוב על אוצרות הנפט שנתקלו בארצם, לטובת העם המצרי העני ומחוסר כל אוצרות טבעיים ואמצעי קיום מלבד הנילוס? אם לא הצליחה הדת המוסלמית, ולא כל דת אחרת, לעקור מן החברה האנושית את ההבדלים הכלכליים בין אדם לחברו, כיצד תצליח תעמולת נאצר בכיוון זה על ידי שיתוף מצרים וארצות שכנות מוסלמיות אחרות, בעושרה הטבעי של עיראק?

לאחר הריסת בגדאד חדלה עיראק לשמש כמרכז מוסלמי והיתה נתונה לשלטון המונגולים שהציפו גלים גלים את המזרח התיכון מקדמת אסיה בדרכם לכיבושים נגד ביצאנץ. גייג'יס חאן הולגו וטמרלין החריבו את האיזור של ארם נהרים בצורה כה איומה, שהארץ נשארה בשממותיה גם בתקופת השלטון העותומני שהחזיק בשטח זה במשך תקופה של כארבע מאות שנה. החל במאה התשיעית ובמשך תקופה זו משלו במצרים כנופיות של שרי צבא זרים מגזעי טורקי סלגוקי, כורדי בצורה עצמאית ובתור ממלכה מיוחדת שעמדה בקשרי מלחמה עם ממלכות של קצינים שנוצרו בסוריה ובעבר הירדן, עד שגם הם נוצחו על ידי הטורקים העותומנים, שהצליחו לחדור אל תוך אסיה הקטנה ולכבוש את קונסטאנטינופול ולשים קץ לממלכת ביצאנץ־רומא המזרחית.

בימי האימפריה הטורקית נחשבו עיראק וסוריה כמחוזות והנהלתם היתה נתונה בידי מושלים טורקים שדיכאו את הערבים, כלומר, את בליל התושבים דוברי ערבית, והנהיגו את השפה הטורקית כשפה הרשמית בכל המדינה. אך גם

בתקופת הטורקים לא היתה מצרים מחוז רגיל בממלכה, אלא נהנתה משלטון בית עם מושלים כמעט עצמאיים שהיו קשורים עם המרכז בקושטא בקשרי ברית. בשעה שעיראק היתה חלק בלתי נפרד מהממלכה העות'ומנית.

דוגמה הסטורית מאלפת על חוסר קיום כל אחדות איזו שהיא בין מדינות מזרח התיכון, שתושביהן הם מוסלימים דוברי ערבית, יכולה לשמש תקופת הצלבנים. בזמן קיום מלכות בית עבאס, שההסטוריונים הערבים מרבים לתארה כתקופת הזוהר של האיסלאם, פלשו בסוף המאה האחת עשרה מחנות צלבנים מארצות אירופה אל תוך הארץ הקדושה וכבשוה ויסדו בה את "ממלכת ירושלים" הנוצרית. כמאתים שנה החזיקו הצלבנים מעמד בארץ ישראל, "והאמפריה המוסלמית" היתה חסרת אונים לסלק פצע זה מתוך גוף האיסלאם ולא הועילו כל המאמצים להשליך את הצלבנים הימה, דוגמת המליצה הרווחה כיום כלפי ישראל. הצלבנים היו כופרים שבאו להשמיד את האיסלאם ולהציל מידיהם את קבר ישו. היתה זאת מלחמת-קודש של הנצרות נגד האיסלאם וכל מוסלמי חייב היה לפי עקרונות אמונתו להשליך את נפשו מנגד ולצאת למלחמת קודש להגנת דתו והמקומות המקודשים גם לו בירושלם. ואף על פי כן לא התעוררו הלבבות ולא נתגלתה האחדות ולא נמצא כח גם בתוך האימפריה המוסלמית כביכול, להגן על עצמה מקומץ קטן בערך, ביחס לתושבי האימפריה המוסלמית, של לוחמים נועזים חדורים רוח התלהבות ואחדות שחסרו תמיד בשורות הלוחמים המוסלימים, שעניניהם היו תמיד אך ורק "למהר שלל חש בו". כל ההכרזות על "מלחמת מצוה" ועל גן העדן הצפוי ללוחמים לא יכלו להניע אדם מישמעאל להפקיר נפשו על מזבח אידיאל. דוגמא מאלפת על חוסר כל אמת ואמונה כנה בלבבות ועל השימוש במליצות ושמות חסרי כל תוכן, לצרכי תעמולה, יכול לשמש הדחליל, שבו מנסים מזמן לזמן שליטים מוסלימים חסרי מצפון להפחיד את המערב הוא הנשק, הפומבי בלבד, של מלחמת מצוה (ג'האד).

מלחמת מצוה (ג'האד)

לפי ההוראות המפורשות בקוראן מוטלת על כל מוסלמי החובה להלחם נגד אחיו הערבים עובדי האלילים: "המאמינים! הלחמו בעובדי האלילים הקרובים אליכם". הוראה זו מקורה בתקופה הראשונה של התפשטות הדת בתוך חצי האי ערב, כשהיה צורך להלהיב את הנאמנים לדת להלחם נגד אחיהם שסרבו להאמין במוחמד ובשליחותו והמשיכו לעבוד את אליליהם השונים. נגד אלה לא היסס מוחמד להכריז כי עליהם לקבל את שליחותו או יהרג. מה שאין כן ביחס ל"אנשי הספר", כלומר היהודים והנוצרים המאמינים באל יחיד ובתורה, אלא שהם מסרבים להכיר במוחמד כנביא. נגד "אנשי הספר" אסור למוסלמי להלחם ועליו להציע להם את חסות השלטון המוסלמי נגד תשלום מס-גולגולת ומס-קרקע. כך נהג מוחמד ביחס לקהלות היהודיות בחייבר שבצפון ערב, שהשאירם במקומותיהם נגד תשלום מס קרקע. וכך נהגו כל החליפים, באופן שהישובים הגדולים של הנוצרים והיהודים וגם

הפרסים, לא ראו כל צורך להלחם נגד המוסלמים והיו נהנים ממעמד של אנשי חסות מוגנים על ידי השלטון שהיה מעוניין במסים ונתן להם חופש גמור בענייני דת ומצפון. כל זמן שכן חסות אינו מתמרד נגד השלטון הוא נחשב כאזרח המדינה לכל דבר.

במסורת קדומה הדנה בדבר חובת גאולת הדם המוטלת על קרובי נרצח מוסלמי החייבים הם עצמם להוציא לפועל את רציחת רוצח קרובם, נאמר בשם הנביא: כל הרוצח בן-חסות, יהא הרוצח מוסלמי או לא מוסלמי, החובה מוטלת על החליף לגאול את דמו של בן החסות שנרצח. „אני אגאל את דמו“ הכריז מוחמד. כיצד הפכו הוראות ברורות ומפורשות כאלה ל„מלחמת-מעצמה זרה“, או כיצד יכול נאצר להכריז כאויבי האיסלאם מוסלמים מעיראק, אחיהם לדת ולשפה? זאת אפשר לבאר רק על ידי היחס הבלתי כנה והשימוש הבלתי נכון בהוראות הדת על ידי מנהיגים חסרי מצפון שאינם בודקים באמצעים להשגת מטרתיהם בכל הדרכים והסילופים שהם מסוגלים להם.

מסקנות

הקרע שנתגלה כעת בין מצרים ועיראק, אינו צריך לשמש הפתעה וחידוש אלא יש לראותו תוצאה של תהליך טבעי של התפתחות הכרחית. מקורו בניגודים יסודיים הקימים מאז ומעולם בין שני שטחים שמצבם הגיאופוליטי קובע את יחסם העיון של המחזיקים בהם בצורה ששום אחדות מרצון ושום כיבוש בכח אינו יכול להפכם לחטיבה אחת מאוחדת.

משהגענו להתפתחות זו, יש להגיח שלא ירחק היום שהסכנה המאיימת למערב מחדירת הקומוניזם למזרח התיכון באמצעות עיראק, תביא לידי יצירת גוש מדינות השוכנות על חופי ים התיכון המזרחי: ישראל והלבנון, קשורות בבריתות הגנה עם המערב ומשמשות ביחד עם עבר הירדן כעין תריס ומגן מפני התפרצות הקומוניזם אל ים התיכון. הקרע עם עיראק והשפלתו הגלויה והפומבית של נאצר בארץ מוסלימית לאחר הכשלונות שנחל בשנה שעברה בניסיונו לתפוס את השלטון בלבנון ובעבר הירדן, יביאו אולי גם את הכת השלטת במצרים לידי התפכחות וקביעת עמדה ברורה במלחמה הקרה שבין שני ענקי עולם. התפכחות כזו תביא לידי יציבות נוספת באיזור ים התיכון. ביקורו של חוסיין מלך עבר הירדן האמיץ בושינגטון יביא גם הוא לידי יציבות שלטונו וחיווק עמדתו הפרו-מערבית וירסן את תאוות השלטון ויצרי הפיכה של היסודות שאינם מעוניינים ביציבות והרגעה במזרח התיכון.

מִבְּנֵי נֹרְדָאֵי

מאת אברהם גרנות

א.

הספריה הציונית שעלייד הנהלת ההסתדרות הציונית בירושלים מפרסמת ספרי מופת של תנועתנו הלאומית, ובכללם את כתביהם של אבות הציונות. בסידרה זו נכללו גם כתביו של מאכס נורדאו. זו פעם ראשונה שיינתן לנו אוסף יצירתו הציונית, הספרותית והריטורית. כינוס הכתבים, העתקתם מלשונות המקור והתרגומים ללבוש אחיד של שפתנו, הרי זה מעשה חשוב מבחינה לאומית. זהו קיבוץ הפזורות במחשבה הציונית, הצלת אותם ניצוצות שגרמו להתלקחות המדורה הגדולה שהאירה את סימטאות הגולה ושבחה ועוררה בלבות בני עמנו את הגעגועים לשיבת ציון. יש לברך על המלאכה הנאה שנעשתה למען גאולת הירושה היהודית של נורדאו והצבתה בשלימותה לפני הקורא העברי. על-ידי כך נוכל לשוב ולהעריך את מפעלו של נורדאו והצבתה בשלימותה לפני הקורא העברי. על-ידי כך נוכל לשוב ולהעריך את מפעלו של נורדאו ולהבין הבנת-יתר את אישיותו היהודית. הופעת הספר הראשון של כתביו, הנוגעים בארבע השנים 1897—1900, שנות „הסער והדחף“ בציונות, נותנת לנו הזדמנות לעמוד על מקומו של נורדאו בתנועה הציונית מן היום שהתייצב על-ידי עריסתה של התנועה. השנים הללו היו גם התקופה של סער ודהף בחיי נורדאו, תקופה שבה נתגבשה דמותו של המנהיג הציוני, הטריבון רב-הרושם שטען את טענות עמו קבל עולם. לספר זה הקדים העורך, ד"ר ב. נתניהו, מבוא מקיף „על מאכס נורדאו ודרכו אל הציונות“.

בשעה שהצטרף נורדאו למערכה הציונית היה אמנם איש חדש במחיצה היהודית, אבל בעל שם מפורסם בעולם: סופר והוגה-דעות, מחבר מחקרים פילוסופיים, רומאנים, מחזות וספרים שונים, שמספרם עלה לעשרות. ספריו תורגמו לשפות רבות והרחיבו את קהל קוראיו עד קצה העולם התרבותי של הימים ההם. הם הסעירו את הרוחות, עוררו ויכוחים עזים וגם נתקלו בהתנגדות עצומה. נורדאו נמנה עם הסופרים הראשונים-במעלה של הדור; שמו הלך לפניו כאיש-מחשבה נועז, כלוחם ללא-רתיעה בעד רעיונותיו, כמבקר חריף של התקופה ומידותיה. כאשר התחיל הרצל, בגיל של שלושים וחמש, לתת את דעתו על השאלה היהודית, היה עדיין איש בלתי-נודע, מחוץ לחוג מצומצם מבחינה גיאוגרפית ומקצועית. ואילו מאחורי נורדאו כבר היתה דרך ארוכה — הוא

היה בן ארבעים ושבע כשפירסם את מאמרו הציוני הראשון — של סופר בעל-הישיגים הנודע בעולם. שמו הוסיף משקל לתנועה הציונית ופתח לפניה כמה דלתות. בבואו לציונות הביא אתו מטען רב. תרבותו העצומה מצאה ביטוי רב-גונים בספריו ובמאבקו על בעיות מרובות בתחום הדעת, המדיניות והמוסר, שלהן היתה נתונה נפשו בימים שלפני הצטרפותו לשורות הציונים. רעיונותיו היו פרשה מעניינת בתולדותיה של המחשבה האירופית והדי מאבקו הרוחני היו נשמעים במשך זמן רב.

בניגוד להצלח לא נתעוררה החוויה היהודית אצל נורדאו מתוך התפרצות שבנפש והניצוץ הציוני לא נדלק מתוך סערה פנימית. ודאי, קיים קשר בין העולם הרעיוני של נורדאו לבין התעוררותו היהודית. כשנתגלתה בנפשו החוויה הציונית היא מצאה שדה, שכלי ורגשי, מוכן לקלוט את הרעיון החדש והנועז. ידיעת מערכת הרעיונות של נורדאו מועילה, ואף נחוצה, להבנת המפנה שחל אצלו וכן כדי להעריך נכונה את תרומתו לגיבוש המחשבה הציונית. מבחינה זו ראוי לציון מיוחד מסתו של ב. נתניהו. הוא סוקר את עולמו הרעיוני של נורדאו, מנסה להסביר את הקשר בינו לבין השלב החדש בחייו ומראה את נקודות המעבר ממפעלו הכללי לציונות. מתוך המסה הזאת עשויים אנו להבין יותר את המעבר שהפתיע בזמנו את כולם, אף את הציונים.

נידמה, שעיון בכתביו הכלליים של נורדאו לא ימשוך את לב הקורא של זמננו. מה שהיה נראה כמרעיש לבני התקופה ההיא שוב אינו מעורר הדים בימינו, וכמה דברים אינם נשמעים עוד כדבריי-גור של מורד, כדרך שנתגלה נורדאו בספריו הראשונים. זכור לי מימי נעורי הרושם הכביר שהיו עושים דברי הזעם של כופר ומנפץ-אלילים זה. הרבה מדעותיו לא נתקבלו וביקורתו על כמה "אלילים" נחשבה כבר אז למופרזת או נטולת-יסוד. הספק מתגבש לוודאות כשאתה מנסה לעיין בכתביו עכשיו. אבל אין זה מוריד מן היריעה הרחבה של מחשבתו, ממחץ התקפותיו על סדרי-החיים ומחשיבותם של הרעיונות הנכללים בששת הספרים שפירסם נורדאו במשך השנים: "השקרים המוסכמים של האנושות התרבותית", "פאראדוקסים", "התנוונות" — שלוש מסכות-ביקורת בשאלות מדיניות, וחברתיות ומוסריות, בספרות ובאמנות; ועוד שלושה ספרים בעלי אופי מדעי, המוקדשים לבעיה המרכזית במחשבתו של נורדאו — המוסר ויסודותיו: "מובנה של ההיסטוריה", "ביולוגיה של האתיקה", "מהותה של התרבות". אלה הן פרשות פילוסופיה של החברה, מעולות מבחינה עיונית אולם פחות ידועות לקהל הקוראים. בעית המוסר בכללה ובגילוייה השונים בחיים ובאמנות תפסה את המקום המרכזי במעגל התעניינותו הציבורית של נורדאו ובגדר פעולתו המדעית והספרותית. לפי אופיו, הלך מחשבותיו ומזג רוחו היה נורדאו

קודם כל מוראליסט. ייתכן שתכונתו זו הביאתו לכפירה בכמה עיקרים מקודשים, למרד כנגד שלטון ה"שקרים המוסכמים". היא היא גם שהביאה אותו להשקפת-העולם הציונית. המסה של נתניהו, המעניינת בתוכנה והמאלפת בצורתה, מניחה לנו להבחין את השרשים לדעותיו הציוניות של נורדאו. כנראה, מתוך הערצתו לנושא המסה הרחיק נתניהו לכת בהערותיו. קשה להסכים לו בשעה שהוא בא ומגדיר את נורדאו — "ויאמרו מה שיאמרו תלמידי האסכולות השונות — כאחד מגדולי המוראליסטים של כל הזמנים".

מבלי לטעון למקום המיוחד לנורדאו בין המוראליסטים של אומות-העולם, נציין כי המעלה היקרה של כל הוגה-דעות בעל רמה היא המתח המוסרי הלוהט בנפשו. התכונה המלווה כל מבקר של פגמי החברה, מי שמגלה ללא-רחמים מה שנראה לו כ"שקר" ולוחם ללא-חמת לזמת, הן בממלכת המחשבה והן בתחום המעש — היא העמידה על המשמר של ציווי המוסר בכל הזירות: ביחסי איש לרעהו ועם לעם, במבנה של החברה האנושית, בגילוי המגרעות המוסריות בכל מקום שהן מצויות. על המוראליסט להתוות את הדרך לפני הדור, לקבוע את המטרות ולהגדיר את דרכי הפעולה כדי להגיע אליהן. הוא נותן את דעתו על איתור מקומות התורפה בחיי החברה ובהלכות של בני-האדם, בודק את הגורמים להתהוותם של מרכזי המחלה: כאן הוא עושה עבודה של פאתולוג. לאחר כך הוא קובע את האמצעים למניעת החולשות ואת השיטות לריפוי החלי: כאן הוא ממלא תפקיד של המרפא. ולצורך כל זה הוא מסתכל בהופעות בהווי החברה, הספרות והאמנות. מן המצפה הגבוה של המוסד הוא מבחין את השבילים המוליכים את בני-האדם ממצוקתם לתנאי קיום מושלמים יותר. השבילים נמצאים, לפי רוב, בשטחים תלולים וההליכה בהם כרוכה במאמצי יתר ובהתגברות על המכשולים. וקודם כל על המוראליסט להכיר יפה את המטרה שלמענה הוא מדרבן את האנשים לפעולות מסוימות. אבל לא סגי בכך: אין המוראליסט יכול להסתפק בכך שהוא הוגה-דעות גרידא ולא טוב אם יישאר בעל מזג פאסיבי בלבד. עליו להיות אקטיבי, כדי שיוכל להפעיל את האנשים ולכוונם. לבו של המוראליסט נתון לאידיאל, שלו כפופים מחשבתו ומעשיו, והאידיאל משמש לו מטרה למען השלטת המוסר בלבות האנשים ובחייהם. נורדאו היה מוראליסט בעל מזג אקטיבי; שתי התכונות — של מוראליסט ושל אידיאליסט — השתלבו אצלו עם אופיו של מבקר המתריע כנגד כל פגע במוסר. במלוא כוחן של כל התכונות האלה הופיע נורדאו במחנה הציוני, ומאחוריו שנים של מאבק על רעיונותיו. בזמנו הטרומ-ציוני ניתן ביטוי נמרץ לתכונות אלה במחשבתו, ביצירותיו ובפעולותיו. מכל הבחינות היה מוכן ומזומן לאיצטלה החדשה שהוטלה עליו. הוא הופיע לפני היהודים כמגלה פגעים בחיי עמו, כמבקר בעל עין חודרת והבנה מעמיקה של התופעות השליליות בתנאי קיומו, כמטיף לזהט לשיחורר היהודים ממצוקתם, הקורא לעמו ללכת לקראת אידיאל, שלמענו כדאי לעמול ולהיאבק.

המבקר, האידיאליסט, המוראליסט בזירה הכללית, כאילו נוצר כדי לתפוס עמדה בראש הלוחמים לתמורה בגורל עמו. גם בתחום הציוני הוא שמר על שלוש התכונות. נורדאו הציוני הוא בראש וראשונה המבקר החריף של תנאי הקיום לעמו בגולה, מי ששואף לשפר תנאים אלה ולהעלות את היהודים לרמה גבוהה יותר מבחינה חברתית ומוסרית. כלום לא היתה זו גם שאיפתם של נביאי ישראל? ואכן דומה מאבקו של הטריבון הציוני, המבקר את המידות אצל עמו והשואף להקמת עולם מתוקן בשבילו, למאבקם של גדולי ישראל בימי קדם. המשותף כאן — בחתירה לאידיאל ובמתח הנפשי הגבוה המציין את כל הנאבקים על מטרה נשגבה על שלטון המוסר בחיי העם.

ב.

בסקירת מפעלו של נורדאו בתקופה הטרומ ציונית מציין עורך כתביו בעברית ארבע נקודות מעבר מפעולתו הכללית אל הציונות. נורדאו, הדבר של הליבראליות הקיצונית של המאה הי"ט, מתקיף את המוסר החברתי. היתה זו ליבראליות מבקרת גרידא. היא הניפה את הדגל אבל לא היתה מוכנה להילחם בעדו, כי טרם היתה קיימת האווירה שנדרשה למאמץ מהפכני גדול. הליבראליים דגלו בביקורת מרחיקה-לכת, אבל לא בפעולת-נגד אקטיבית. חולשה זו מאפיינת את הליבראליות האירופית לא רק בתקופה ההיא. נורדאו חש עצמו כמהפכן, אבל מאחוריו לא היה קיים מחנה. כדברי נתניהו, היה הוא מהפכן ללא תנועה מהפכנית.¹ כמוראליסט לפי תכונתו וככופר בכל אמת מוסכמת לפי הכרתו, פנה נורדאו עורף, מבחינה מוסרית, לחברה האירופית קודם שקרא את בני-עמו לפנות עורף אליה. הוא הרגיש את עצמו חי כאילו בתוך חברה שנשמט הקרקע המוסרי מתחת רגליה.² כמו-כן היה קיים בחייו מצב מעורפל מבחינה לאומית: אף על פי שכתב בשפה הגרמנית, היה ברור לו שאיננו גרמני. יהודי הונגארי זה, יליד עיר פסט, שבילה עשרות שנים בפאריס ואהב אותה אהבת נפש, שפת יצירתו נשארה תמיד גרמנית, אף על פי ששלט בכמה לשונות. נורדאו הכיר בערכם המכריע של הלאומים בקביעת גורלה של אירופה, אבל לאום משלו לא היה לו. הוא היה נתון בפני דילמה ללא-פתרון, יחידה במינה: הוא היה לאומי בלא לאום.³ עם זה לא היה נורדאו פעיל בשום זירה מדינית. כנציג עתונים אירופיים גדולים היה עוקב אחרי המאורעות בעולם, והבעיות המדיניות היו קרובות לו; במכלולם של ה"שקרים המוסכמים" אתה מוצא גם את אלה המשתייכים לחיים המדיניים. בפילוסופיה של החברה השקיע נורדאו מחשבה רבה וסיכמה בספר בעל ערך. אולם כל זה כמסתכל מרחוק, כאילו משקיף בלבד. לפעילות בזירה המדינית לא הגיע. זה נעשה לא רק בגלל היותו שקוע תמיד בעבודה ספרותית ורפואית; צריכה היתה להיות סיבה עמוקה לעמידתו מרחוק,

(1) כתבים, ספר א' עמ' 16.

(2) שם, עמ' 28.

(3) שם, עמ' 31.

גורם מיוחד לפאסיביות מצד האיש זריו הביקורת. בעל המזג הסוער והעין החודרת. למרות מזגו והשקפתיו הראדיקאליות לא ניסה נורדאו לעולם לשתף את עצמו בחיים המדיניים של אירופה. הוא היה מדינאי בלי מדינה.⁴ אף ההתעניינות הגדולה בשאלות מדיניות אינה עושה עדיין את המדינאי. עסקן ציבורי נעשה מדינאי אך ורק בעיקבות פעילות מדינית. נורדאו חסר היה כל פעילות מעין זו. הוא מתחיל להיות פעיל בזירה המדינית לאחר שנכנס לתנועה הציונית, אבל גם אז — רק באורה ארעי, כאילו כלאחר-יד. הכינוי "מדינאי בלי מדינה" הולם את מחבר הפארא-דוכסים, שנפשו מלאה היתה ניגודים. קיימות, ללא-ספק, כמה נקודות מעבר בין פעילותו הכללית של נורדאו לבין עשייתו הציונית, אולם המכרעת ביניהן, דומני, היא הנקודה הרגשית וקובע כאן הגורם הפסיכולוגי.

ג.

מה היתה עמדתו של נורדאו בשאלות היהודיות לפני שנעשה ציוני? בילדותו ובנעוריו היתה לו נגיעה לעולם היהודי: אביו היה שומר מצוות, ולפי דברי נורדאו בקטעי אוטוביוגרפיה, שכתבם בהגיעו לשנתו הששים, הוא למד עם אביו כתבי-הקודש וכבן תשע עבר על החומש; בהיותו תלמיד הגמנסיה קיבל שיעורים בתלמוד. מבחינה זו היה נורדאו שונה מהרצל: בבית הוריו ניתן לו יסוד ביהדות, ששימש לאחר כך רקע לחוויותו הציונית. ביחד עם אדיקותו להלכות שולחן ערוך היה אביו חדור רעיון של "התעודה" שהיה נפוץ בשכבות המשכילים מבני עמנו בתחילת המאה הי"ט. כך היה נורדאו מנעוריו קרוב לעולם ההתבוללות ונשאר שנים רבות מרוחק מן היהדות ובעיותיה. בתיאור-חייו הנזכר — התופס שלושה עמודים — הוא אומר: "לא בעיר מולדתי ולא במקום מגורי העכשווי, פאריס, לא היה לי כל קשר עם היהודים... ורק הגברת האנטישמיות עוררה בי את הכרת החוב לגבי עמי... ידידי הרצל הראה לי את הדרך איך לקיים את חובי". באוקטובר 1896, כשנה לפני הופעתו בקונגרס הציוני הראשון, הוא כותב: "לגבי עתידו של העם היהודי רואה אני שחורות. על היהדות עובר כיום תהליך, המוצא ביטוי בהתאדות-הרוח והתעבות-האופי". ושנתיים לאחר כך הוא אומר: "כשכתבתי את הדברים הללו עדיין לא הייתי ציוני, ולא ידעתי כלום על כל העניין הזה ולא הכרתי אפילו את המלה "ציונות".⁵ אבל בכתביו הכלליים הוא עמד גם על האנטישמיות כתופעה המעידה על המחלה שקיימת בגוף החברה. את ספרו הראשון, שריתק במשך שנים את תשומת לבו של הקהל, הוא פותח בפרק בשם "מנא, תקל ופרסין". האנטישמיות, על סימניה שהם עדות לירידה מוסרית של החברה, זוהי מפלצת המאיימת על חי הרוח בעולם. היא משמשת אמתלה נוחה לתת פורקן לרגשות העזים שלא רצוי לגלותם בשם האמיתי. נורדאו אינו רואה עדיין את כוחות האמים המסתתרים מאחורי "אמתלה" זו. השאלה איך בא נורדאו לציונות היא רבת-חשיבות ולא מצאה

(4) שם, עמ' 27.

(5) שם, עמ' 93.

את פתרונה עד היום. יומנו של הרצל, הנוגע בתקופה הנסערת של יצירת «מדינת היהודים», מניח לנו להבחין מה שנתרחש אז בנפשו. אבל בכתבי נורדאו לא נמצא אף רמז לתמורה שחלה אצלו: אין בהם שום פרטים על השעה ששינתה את מהלך חייו.

אז לא ראה נורדאו באנטישמיות אלא סימפטום המעורר דאגה שאין הכל כשורה; מעין רעל חודר בגוף הבריא של החברה וגורם להפרעות בשיווי המשקל שבו, הפרעות שעוצמתן תלויה ברמתה של החברה ובקצב התהליך של התקדמותה. ואילו נורדאו הציוני רואה באנטישמיות יותר מסימן-מחלה ומבחין בה תופעה מיוחדת במינה, ששרשיה נעוצים במצב היהודים כמיעוט בתוך אוכלוסיית הארצות שבהן הם מתגוררים, תוצאת המבנה החברתי והכלכלי שלהם. אולם התופעה עצמה אינה תלויה ברמה התרבותית של האוכלוסייה. ההתפרצויות האנטישמיות שאירעו בזמנו מצאו ללא-ספק הד בנפשו של נורדאו, כמוהו ככל המשכילים היהודים במערב אירופה אולם אין די בכך בכדי להסביר את התמורה שחלה אצלו.

ד.

יומנו של הרצל יש בו תיאור יחיד במינו של המשבר שנתחולל בנפשו. הוא מספר בפרוטרוט על פגישתו עם הבארון הירש, על שיחותיו עם אדמונד רוטשילד ואחרים, שנתקל אצלם בהתנגדות או באדישות. אולם על נורדאו — האיש בעל שיעור-הקומה האירופי — הראשון שנתפס לרעיונו של הרצל ועודד את החולם הציוני בפעולתו, ממעט היומן לספר. בששה ביולי 1895 מזכיר הרצל לראשונה את שמו של נורדאו (הוא הכירו מאז 1892, כששניהם היו כתבים פאריסאים של עתונים רבי-השפעה). הרצל ונורדאו דיברו על שאלת היהודים. «מימי לא הייתי תמים-דעים עם נורדאו כמו בנידון זה», אומר הרצל, «העתקנו מלים איש מפי רעהו. מעודי לא הרגשתי בחזק כזה כמה קרובים אנו איש אל אחיו». בנובמבר 1895 מביע הרצל את אמונתו שנורדאו יבוא עמו באש ובמים. «אותו כבשתי על נקלה וזהו אולי החשוב בכיבושים».⁶ קיים סיפור על העתונאי שיף, שלפניו הקריא הרצל את «מדינת היהודים». מתוך דאגתו לבריאותו הרוחנית של ידידו הציג שיף להרצל להיוועץ ברופא-העצבים והמליץ לפניו על נורדאו. רעיתו של נורדאו מספרת בספר זכרונותיה על בעלה, שהרצל הגיד לנורדאו: «ידידי שיף אומר כי מטורף אנכי». במשך שלושה ימים היה בא הרצל אצל נורדאו, פותח לפניו את תכניתו, ולבסוף שאל לדעתו. אחר גמר השיחה פרש נורדאו את זרועותיו לקראת הרצל ואמר: «אם מטורף אתה הרי גם אני מטורף כמוך. אני עומד כולי לימינך ואתה יכול לסמוך על עזרתי».⁷ דברים דומים סיפר (בשנת 1923) אלכסנדר מרמורק, ציוני מן השעה הראשונה. אולם שום דבר מעין זה אין אנו מוצאים בספרי הימים של הרצל ולא שמענוהו מפי נורדאו.

(6) ספרי הימים, כרך א', עמ' 194, 267.

אין אנו יודעים אלא מעט מאד על הפגישות שהניחו את היסוד לברית בין שני האישים, אותה ברית שנשארה קיימת ושרירה במשך שנות ה"סער והדחף" של הציונות, עד פטירתו של הרצל. הקשר ביניהם פעל רבות למען עיצוב דמותה של התנועה. העובדה, שפרשת שיחותיהם הראשונות נשארה סתומה עד היום, מהווה ליקוי במחקר תולדותיה של הציונות ומניעה רצינית להבנת התמורה בנפשו של נורדאו. הלא מדובר כאן בשני אבות הציונות, בשני עמודי-התווך שעליהם הוקם הבניין הציוני. בתודעתו של העם היו שמות שני האישים קשורים ומאוזנים עד כדי כך שלא הפרידו בין פעולותיהם; הם עלו יחדיו על הבמה הגדולה שנוצרה לעם היהודי, תמונותיהם התנוססו זו ליד זו בבתי היהודים, בעתונים ובספרים, כאילו היו הם גוף אחד ורוח אחת. מאוזנים עברו השנים לתולדות ישראל כמניחי היסוד, כיוצריהם של ערכי-הדורות חדשים.

ה.

בזירה הציונית קנה נורדאו, מן הרגע הראשון, מעמד מיוחד במינו. כל סגולותיו כהוגה-דעות וכסופר לא היו עומדות לו כדי להקים לו שם עולם, ואילו על-ידי זיקתו לציונות קמו לו חלק נחלה בתולדות עמו, כאילו עלה פעלו הציוני על הישגיו הספרותיים. לא ספריו המצויינים בכוח-המחץ של מנפץ האלילים, לא חיבוריו הפילוסופיים שבהם גילה יכולת אנאליטית רבה ורמה מוסרית, כל מה שהיה נראה, ובצדק, כה חשוב בימי הצטרפותו של נורדאו לתנועה: מערכת ספריו ועצמת השפעתו על המחשבה האירופית, שמו של הוגה-הדור שהלך לפניו — לא אלה שהכניסוהו לטרקלינה של ההיסטוריה היהודית, כי אם מה שנתרחש כאשר קשר ברית עם חוזה-המדינה, עמד לצדו בכל עת ולחם יחד אתו את מלחמתו. היתה זו שעת גורל בשביל נורדאו ובאותה שעה קנה את עולמו.

מן הראוי לעמוד במיוחד על השותפות בין שני האישים. נורדאו היה גדול מהרצל בשנים, באוטוריטה בעולם ובהישגיו כסופר. לעומתו היה הרצל סופר צנוע. אולם נורדאו העמיד את עצמו לרשותו של הרצל, הכיר בו מיד כמנהיגו — מספרי הימים של הרצל למדים אנו שלא תמיד היה הדבר קל ופשוט — ועמד לימינו במשך שנים מתוך נאמנות ולוואליות מלאה, לפעמים אף בניגוד להרגשותיו או דעותיו. אין להסביר את התנהגותו רק מתוך כך שהיה הרצל בעל רצון יותר חזק מנורדאו. לנאמנות מעין זו צריך להיות הסבר יותר מעמיק; שרשיה נעוצים בעצם תכונותיו של נורדאו. כאן נפגשו שני אישים ואופים שונה: הרצל בעל הדינאמיות העצומה והפעילות היוצרת ללא הפוגה, ונורדאו הוגה-הדעות, איש ההישג המדעי והספרותי. לעומת הרצל, איש הפעילות הגועשת, היה נורדאו איש ההתבוננות, בעל אופי הסתכלותי, כלומר: אישיות פאסיבית. ללמד על כך באה צורת השתתפותו בעבודה הציונית. למרות ההפצרות המרובות שהיו מפצירים בו לא התמסר נורדאו אף פעם כולו לפעולה הציונית. הוא היה מתרחק, ככל האפשר, מעבודה והיה מתייחד בתוך מחיצתו של סופר והוגה-דעות. בעמדתו לא חל שינוי

אף בשעה הקשה בתולדות הציונות לאחר מותו של הרצל, כשכולם ציפו לכך שהוא יתפוס את העמדה הראשונה במעלה בתנועה. אבל תמיד שמר נורדאו על נאמנותו הצרופה להרצל, ללא היסוסים ושיקולים כל שהם. הוא נשאר תדיר בצילו של המנהיג, נכון לעזור לו בשעת הצורך ולהגן עליו בפני מותחני-ביקורת. בתולדות הציונות אנו נתקלים בפרשות של התנגדות ואף התמרדות בהרצל, בקשיים מרובים שנגרמו על-ידי כמה ציונים מתוך עמדה מחוסרת רצון טוב כלפי הנהגת התנועה. אך אצל נורדאו, שהיה משכמו ומעלה מכל אלה שעמדו במחיצתו של הרצל, מצא המנהיג תמיד נאמנות בלתי-מסויגת ונכונות לעמוד לצדו בכל הנסיבות. נאמנות כזו מעלה עוד יותר את דמותו המוסרית של נורדאו. הוא שמר על נאמנותו שנים רבות לאחר הסתלקותו של המנהיג, ולא רק לזכרו אלא גם לרעיונותיו, למושגי הציונות המדינית כדרך שניתגבשו בתקופות של הרצל ועל ידיו. גם בערב חייו, בימים הנסערים של הצהרת באלפור ואחריהם, עמד נורדאו בנאמנותו לקו של חוזה-המדינה וטען להגשמת הציונות הגדולה. אכן, זוהי נאמנות למופת של שותף מן הימים הראשונים. ואף על פי שנתיישנו דפוסייה של הפעולה המדינית ונמצאו חולקים על מידת היכולת והיעילות לבצעם בתנאים שונתנו, נחשבו העקרונות של הרצל בעיני נורדאו כשרירים וקיימים. קווי המדיניות הציונית כדרך שנקבעו על-ידי מחוללה של התנועה — כך סבור היה נורדאו — צריכים לשמש נר לרגליהם של אלה שהוטל עליהם התפקיד לעצב את דמותה של הציונות בשעת הגשמת החזון. בתקופה האחרונה של חייו עומד נורדאו וחוזר ועומד על העקרונות ודורש את הגשמתם בכל התנאים. הנאמנות הזאת מעוררת יראת-כבוד אף בשעה שאין אתה בטוח, שאפשר להגשים את הקו במציאות המדינית החדשה.

ו.

תרומתו של נורדאו למפעל הציוני מוגבלת בהיקפה ואין גם להפריז בערכה. פעולתו בזירה הציונית התרכזה בעיקר בהסברה ובתעמולה והיתה מצומצמת בתחום המדיני בלבד. לפי בקשותיו והוראותיו של הרצל היה מבצע פעולות מדיניות מסוימות. אולם מחשבתו הציונית של נורדאו היתה מצויינת במקוריות מסוימת ובמתח גבוה. עם ירושתו הציונית הספרותית אינם נמנים חיבורים גדולים, ולא מרובים בה ערכים רעיוניים ראשונים-במעלה. אבל יש חשיבות לכל מה שהגה וביטא השותף בפרשת בראשית של הציונות. אכן, תרם נורדאו לא מעט לגיבוש המחשבה הציונית בראשית התהוותה; הוא נתן ידו לניסוחן של כמה הגדרות חיוניות, ששימשו בזמנן — ואפשר משמשות עד היום — מסד למחשבה ולמעש הציוניים החל מאותה הפרשה שמהווה יסוד כמעט לכל מה שהוקם בציונות, הן בתחום הרעיוני והן בשדות הבנין, כאשר הגיעה השעה לתרגם את חלומותיהם ואת שאיפותיהם של הראשונים ללשון המעשים. ניסוחה של תכנית באול בלבד היה מספיק כדי להצדיק את זכותו של נורדאו להימנות עם אבות הציונות. רב היה כוחו של נורדאו בהגדרות רעיוניות ובעריכת תכניות, והוא הפליא לעשות בקביעת מימרות וסיסמאות, שבמרוצת הזמן

נהפכו לנחלת הכלל, כגון: המימרא „יהדות השרירים“, הטוענת לחיזוק הגוף על ידי פעולות ספורט מאורגנות; הסיסמה „כיבוש הקהילות“, שסללה את הדרך לאירגון החיים היהודיים הלאומיים, ועוד.

חלוקת התפקידים בין הרצל ונורדאו נעשתה כאילו מעצמה. הראשון הדליק את הניצוץ של הציונות המדינית ונורדאו, בכוח נאומיו המזהירים, עשה כדי להפוך את הניצוץ לשלהבת. פילוסוף החברה חיזק את היסודות הרעיוניים לתורתו של הרצל, איש־ההסברה המובהק קירב את התורה להבנתם של העם היהודי והעולם כולו. הוא דאג כך שהניצוץ, שנדלק בכוח השראתו של החוזה, לא יכבה, חלילה, אלא יתן אור גדול ויחמם את לבבות אחיו. מתוך הכתבים הציוניים של נורדאו יוכל הקורא לעמוד על גיבוש המחשבה הציונית והתפתחותה, ובמיוחד ייטיב להעריך את פרשת־בראשית שבציונות. כבר הספר הראשון מעמיק את ידיעתנו על התקופה הראשונה בתנועה ומקרב ללבנו את דמותו של נורדאו. יצירתו הריטורית של נורדאו תופסת את המקום הראשון־במעלה בפעלו הציוני. נורדאו היה נואם כביר־הבעה ורב־להט. הראשון במערכת הנואמים הדגולים שקמו מאז לציונות, והוא שימש דוגמה ומופת לנואמים רבי־כשרון שעלו על במת הקונגרס הציוני. הספר הראשון של כתביו כולל בעיקר את נאומיו הגדולים, שהושמעו בארבע השנים הראשונות של הציונות, ובהם הנאום שנשא בקונגרס הראשון. נאום זה זיעזע בזמנו את היהודים בכל מקום שהם; בפעם הראשונה הוצגה לפני העולם הנאור השאלה היהודית, ודבר זה נעשה בעצמה של נואם גדול לפי קנה־המידה האירופי. אף איש זהיר וקר־מוג כאחד־העם, שהיה מעריך את הפעולות הציוניות מתוך ביקורת והסתגיונות, הילל את הנאום כמעשה כביר. בקראך את נאומיו של נורדאו אתה מהרהר: שמא טוב היה לחדש את המסורת מן הימים ההם ולהעלות על במת הקונגרס, ברוחו של הטריבון הציוני, סקר של מצב היהודים בעולם, של פרשת התלבטויותיו של העם ושל הישגיו בכל שדות היצירה. סקר כזה עשוי, כדרך שהיה הדבר בימים ההם, לשמש חשבון הנפש ומקור נחמה. נאומיו של נורדאו הנחילו לבמה הציונית משמעות רבה וגילו לעם שבתוכו קם טריבון המסוגל להביא את דבר העם לפני העולם בצורה ההולמת את ההיסטוריה שלו ותקוותיו הנצחיות. „נורדאו דיבר נהדר“, רושם הרצל ביומנו, „נאומו הוא מצבת זכרון של זמננו וכה ישאר לעולם.“⁷ ירושתו הריטורית של נורדאו עולה על יצירותיו הספרותיות. אמנם משמשות הן כחומר חשוב לחקירת הציונות, אבל דומני, (מכל מקום אם לשפוט לפי הספר הראשון של הכתבים) אינן מוסיפות הרבה להבנת דמותו. גדולתו של נורדאו היא במערכת נאומיו, המצויינים במעוף המחשבה ובמתח רוחני, כאן תרומתו הגדולה של נורדאו לציונות, ערכה הוא רב ובלתי־חולף.

הרצל העריך ביותר את יכולתו הריטורית של ידידו, שעלתה, אגב, בהרבה על יכולתו של הרצל כנואם, אבל לא תמיד היה מסכים לתוכן נאומיו. „בקונגרס

(7) נורדאו, זכרונות, עמ' קנט.

השני", אומר הרצל, "נורדאו היה כבר ציוני גמור בה בשעה שבפעם הראשונה (כלומר, בקונגרס הראשון) לא השתמש כלל במלה ובמושג כאילו הם שלו".⁸ מנאום אחד למשנתו התוכן נעשה יותר ציוני, ואילו המבנה של נאומיו כאילו נתגבשה ונשתמרה בהם המסורת של נאומו הראשון. מכאן אולי הטענה, שהושמעה בזמנה, כאילו חוזר היה נורדאו על נאומיו.⁹

ז.

בתקופת-חייו האחרונה, בימים לאחר הצהרת באלפור ובזמן התנערות במערכות הציוניות, חלה מעין התנערות גם במחשבתו הציונית של נורדאו. הוא נמנה עם המבקרים החריפים של המדיניות הבריטית בארץ-ישראל, שהיתה ממעטת את דמותה של הציונות ומעמידה מכשולים בדרך הגשמתה. הוא דרש שבעבודה המדינית ימשיכו את הקו המקורי; עמד על שלימות הארץ שנפגעה קשה על-ידי יצירת מדינה ערבית בעבר-הירדן; דגל בעלייה המונית וחלם על העברת מאות אלפי יהודים בפעולה חד-פעמית בעלת תנופה רבתה. לרעיון האחרון יצאו מוניטין בשם "תכנית נורדאו". בדרישותיו, תכניותיו וסיסמאותיו, באה לידי ביטוי נמרץ נאמנותו לציונות המדינית ברוחו של הרצל. חוזה-המדינה טרח כל ימיו למען הציונות הגדולה; ברוח זו, טען נורדאו, עלינו לכוון את המאמצים וצריך לכלכל את פעולתנו מתוך ראיית הציונות בממדים גדולים. אין לשנות את הקו גם אם נשתנה המצב עקב ההתפתחויות המדיניות בעולם בכלל ובאסיה הקידמית בפרט. נורדאו מתקומם כנגד כל מה שגראה בעיניו כסטיה מדרך המלך, כפגיעה בדמותו של האידיאל, לחם במינימאליזם המדיני ונעשה לדברה של הציונות השואפת לגדולות. מתוך נאומו בלונדון בשנת 1920 נשמעים הדים חזקים למדי לעמדתו זו. אצל האביר הזקן — הוא עבר אז את שנתו השבעים — התעוררה התקיפות מימים עברו, תקיפות מעורבת בנאמנותו לקו הרצל, לאהבתו הראשונה בזירה היהודית. היתה זו קריאת תגר של הלוחם הוותיק, שרוחו לא נשברה תחת עומס השנים וצרות אישיות. הוא, שהיה שותף להגפת דגל האומה, תובע בתוקף שלא ייעשו מעשים העלולים, לפי הרגשתו, להנמיך את הדגל ולמעט את דמותה של הציונות. הוא מרגיש חובה לעמוד על המשמר כדי שמעצבי המדיניות החדשה לא יפחיתו את מתח המאבק על הערכים הציוניים הגדולים. ואין בכך כלום אם עצותיו של נורדאו היו קולעות למטרה או מחוסרות יסוד מציאותי ואם היה בכוחו לבצען. מבחינה מעשית אפשר, ואולי אף קל, היה לשלול את הצעותיו של נורדאו ולהוקיע את תכניותיו כדמיוניות. מפיו לא דיברה או התבונה הבוחנת את המצב על פרטים ושוקלת במתינות את האפשרויות. מגרונו נשמעה שאגת האריה, שאינו מוכן להיכנע בשום תנאים. רוחו הנסערת מחפשת פורקן בנאמנותו הרצופה לאידיאל. היתה משמעות מיוחדת בכך שהדברים הושמעו על-ידי אחד מן האבות, שותפו לנשק של חוזה-המדינה.

(8) ספר-הימים, כרך שלישי, עמ' 22.

(9) שם, עמ' 97.

יש בנסיון ההתנערות של נורדאו מעין פאטטיות הנוגעת עד הלב. המנהיגים הציוניים בתקופה לאחר באלפור לא ראו בעין יפה את התעוררותו של המנהיג הזקן ומצאו שפעולתו מפריעה למדיניותה של התנועה. בחוגים ציונים נתקבלו דבריו מתוך רגשות מעורבים: רבים הסכימו לביקרתו על המדיניות הבריטית בארץ-ישראל; מצד שני, חלקו על "תכנית נורדאו" וגרסו שאינה ניתנת לביצוע. נורדאו ידע שרבים היו מתנגדים לרעיונותיו ולהצעותיו ואין פלא שהרגיש שנותק כאילו הקשר בינו לבין ההמונים הציוניים. הוא חש את בדידותו בתוך המחנה. אבל הבדידות לא היתה זרה לנורדאו; ניכר שהיא פקדה אותו במשך חייו. לפני שנים כתב מסה על הבדידות.¹⁰ יש עניין מיוחד בה. זהו אחד מן המקרים המועטים שנורדאו מגלה במקצת את עולמו הפנימי. הוא אומר: "...ביחס אלי הגה באתי אחרי שיקול-דעת מרובה לידי החלטה, כי הבדידות שלי היתה לי לתועלת גדולה מבחינה רוחנית ומוסרית וכי לאמיתו של דבר הריהי תנאי אידיאלי לחייו ויצירתו של כל סופר ואמן. הנושא את נפשו למטרות געלות יותר מאשר לספק את שאיפת הכבוד בלבד". ועוד "מדה טובה יש לה לבדידות. ליוצר ברכה בה. החומרה שבה ממיתה את החולשה עוד בראשית התהוותה. כל מה שתשאיר בחיים — כח חיוני עצור בו בלי שום ספק". הבדידות מחזקת את החזק. ונורדאו היה חזק בגופו וזרוחו. מלא כוחות יצירה. אז לא סבל מן הבדידות כי לא הרגיש בה. לא רצה להרגישו; החזק אינו צריך להיכנע בפני הבדידות. אולם בערב חייו, כאשר קפצה עליו הזיקנה, בריאותו נחלשה ומצבו הכלכלי נעשה רעוע, לא ניתן לו להראות שוויון-נפש כלפי הבדידות המאיימת עליו. כמו שהיה נוהג עשות זאת בעבר. ייתכן שהבדידות לא יכולה לחזק. אולם כאשר הכוחות הולכים ואחלים עלולה היא להקשות שבעתים. אין לתמוה, איפוא, על ההרגשה המרה שפעמה בלבו כאשר חש מסכיבו את הבדידות שמשולבים היו בה רגשי האכזבה, מנת חלקו של נורדאו בשנות חייו האחרונות.

ח.

זכיתי לראות את האביר בזיקנתו. היתה זו חוויה בלתי-שכיחה במערכת חיי הציונים. בשנת 1920 נודמנתי לוועידה הציונית בלונדון, הראשונה לאחר מלחמת-העולם, שנתכנסה על סף התקופה החדשה בציונות. הייתי מלא צפייה לראות ולשמע את המנהיגים ששמותיהם היו לנחלת ההיסטוריה הציונית. ביניהם היה מאכס נורדאו — דמות אגדתית, הציוני הראשון שהצטרף להרצל ועמד לימינו. ראיתיו במרכז ההנהלה הציונית ובכמה ישיבות, שמעתי באספת-עם רבתי, כשעל הבימה עמדו אבי ההצהרה על הבית הלאומי והמנהיג הציוני שעמל להשיגה מן הממשלה הבריטית וגם הצליח במשימתו. לבות אלפי היהודים, שמילאו את האולם העצום, היו חדורים הרגשה שהנה ארע מפנה בתולדות היהודים ובפי כולם היו דברי

10) מענה זו נשמעה מפי הרצל וגם מפי אחרים, כגון כרברים הביקרתיים של חיים וויצמן (עיון: מסה ומעש, עמ' 52).

הודיה על ההישג ההיסטורי. במעמד זה השמיע נורדאו דברים נמרצים. היה בכך אומץ לב להביע מחשבות יוצאות דופן בתוך המקהלה הכללית של דברי הלל ושמחה. הוא השמיע אזוהרה וסיים את נאומו בפסוק: «מברכך ברוך ואורריך ארור». הדברים נאמרו לפני קהל נלהב שהתאסף כדי לחוג את המאורע הגדול ולא להקשיב לדברים המפריעים את מנוחתו, גם אם נאמרו בלשון סגי נהור. המנהיגים האחראים להשגת ההצהרה לא הסתירו את מורת רוחם דברי נורדאו, שלא הלמו את המעמד רב-המשמעות. באולם שררה מתיחות, ורק בזכות היותו מנהיג הציונות מבראשיתה יכול היה נורדאו להגיד את דברו. היתה זו מעין שירת הברבור של נורדאו על בימה ציונית גדולה. בטוחני שבאולם היו רבים כמוני, שלבם היה מלא הערצה למנהיג שסימל בעיניהם את הקשר החי בין ימי הקונגרס הראשון ותקופת הצהרת באלפור. הם הבינו ללב של הלוחם הוותיק ועם זה היתה בנפשם פליאה על דבריו. כשאתה קורא, לאחר שלושים ושבע שנים, את נאומו של נורדאו באותה האספה, נראית אזוהרתו קולעת, ונסיונו בתקופה של הגשמת ההצהרה מאשר זאת. אבל במעמד ההוא היה זה דבר נועז, אם גם תבונתו המדינית של הנאום היתה מוטלת בספק.

אכן, היה זה מעשה אבירי, הרהרתי בלבי. עם זה הרגשתי כמה בודד האיש. ראיתיו בישיבות קטנות ובהן הוגברה הרגשת הבדידות מסביבו. אפשר לשער את חוסר-האונים שהיה חש בהיותו בין אנשים המחלקים לו את הכבוד שמחובתם היה לחלק לאיש שהיה שותפו של הרצל ומצד שני לא קיבלו את רעיונותיו ושללו את הצעותיו. כאילו הותחם תחום בינו לבין המחנה הציוני, שהוא היה רגיל במשך שנים להבעות-הערצה מצדו. הרגשתי החריפה עוד יותר כשראיתיו בבית הגדול של ההנהלה הציונית. הוא ישב בחדר קטן, בפינה מרוחקת, כאילו מנותק מאנשי הבינה, ורק מבקרים ארעיים היו נכנסים לשם מזמן לזמן. היה זה תחום בלתי-נראה לעין, שבתוכו הוא נמצא מבודד, כמעט נשכח.

ט.

היתה זו חוויה מרה להבחין בבדידותו הגדולה. ומה שנודע לאחר כך מקטעי יומנו של נורדאו מן הזמן ההוא, שנכללו בתוך ספר הזכרונות של אשתו, מאשר הרגשה זו. כשאני מעלה בזכרוני את החוויה ההיא עולה בלבי הודיה על כך שלא קרו דברים דומים לחברו במאבק הציוני. כאילו חסד עשה הקדוש ברוך הוא להרצל בכך שאספו אליו צעיר לימים. הלא פרשת נורדאו בשנותיו האחרונות יכולה היתה לפקוד גם את חוויה-המדינה אילו היה מגיע לגילו של נורדאו ואילו קשות היו נסיבות חייו כמו אלו של נורדאו בתקופה האחרונה לחייו.

מאָרס 1957.

(11) קטעים מן המטה בשם Vae Soli עיין בספר: זכרונות, ספרים מכת נורדאו וחברתו בחיים. תל-אביב, תרפ"ט עמ' קמז—קמ"ט.

אין זה האד המרפרף

מאת גבריאל פריי

אין זה האד המרפרף שך שניאור
בא פרויל בשעה של אי־רצון
ובקשת מסקט ומוצא
במקום שאינו בנמצא,
אבד נחוצן לשמיר שבנו
פנשימה זו, שבדרר מקרה
שלנו היא.

אזים האד שעוטר עליו כיום
הוא עד שמתרבות בחיינו
תחנות לא מגעות.
אוקיגוס הולך ופושט
על כד האיים הצלנו.
ואנו לא נדכא מרדנו
בתנחומי שוא,

גם פשהשמים מתוכים לנו
בתכלתם הישנה :
הם רק משקפים הערפל
בו תועה דורנו לכיד האמות,
הם רק אלמים מאשרים
דערכת הפוככים.

האד המרפרף שך שניאור
נראה כיום קל ופניני,
משבץ במסגרת העולם, שאינו עוד.

מכתבי שלום-עריכם אר שמעון דובנוב

תרגום מרוסית ל. שמאל

את מכתבי שלום עליכם אלה פירסם שמעון דובנוב בירחון „ייברייסקאיא סטארינה“ בשנת 1916. במכתביו אלה ימצא הקורא חומר מעניין על חיי שלום עליכם, על יחסו אל דובנוב. ומשהו גם על חייו הפרטיים.

שלום עליכם עמד אז בתקופה הראשונה ליצירתו הספרותית. הוא התכונן להוציא את הביבליוטיקה העממית וגייס את כל הסופרים העבריים והאידיים החשובים בימים ההם להשתתף בו. דובנוב נתפרסם אז ב„ווסחוד“, כמבקר שהתם על מאמריו בשם „קריטיקוס“. תגובתו הערה וחושו הבקרתי עוררו את התענינותו של שלום עליכם. כפי שניכר במכתבים, העריך שלום עליכם את דעתו של דובנוב בעניני ספרות ועוררו להוציא משפט על סיפוריו.

שלום עליכם עסק בימים ההם במניות הבורסה, יוצא ונכנס בתוך חוגי „פלוטוקראטיה“ בקיוב ומקדיש חלק הגון מכספו לטיפוח הספרות ה„זארגונית“, כלומר — האידית, שהיתה בשפל המדריגה והסותר-הסופר הצעיר גמר אומר להרימה משפלותה על-ידי קבצים משובחים בטעמם הספרותי המעולה.

קיוב. 29 במאי 1888.

הנני מצרף בזה את חבורי „צורר הפרחים“ — שיר בפרווה (זה הוא הנסיון הראשון בשפה המדוברת ומשתדל אנכי לשפר את השפה ולא להשתמש בניבים או במלים רוסיות או גרמניות). אבקש ממך שתחווה את דעתך עליו באחת החוברות הבאות של „ווסחוד“.

ובכן לא עלה בידנו להתראות כשהיית בקיוב, רק אחרי אשר עזבת ספר לי קלמנסון שהיית בעירי, חבל, רציתי לשוחח אתך על דא ועל הא וביחוד על התכנית שלי להוציא מכתב עתי באידיש, גם היה בדעתי להעיר מה-שהוא על עבודתך החשובה ורבת הערך ב„תולדות החסידות“. בקיוב יש לי מכר והוא סיפר לי, שאחד מצאצאי הבעש"ט הקדוש התנצר ומשמש עכשיו במשרה חשובה בפטרבורג, אינני יודע אם יש קורטוב של אמת בדבר, אבל חשבתי שזה יעניין אותך. מתוך הקדמתך עדיין לא ברורה מהות מאמריך העומדים לבוא.

בכבוד רב

שלך בידידות

שלום עליכם

קיוב. 4 ביולי, 1888.

את מכתבך מ־28 יוני קבלתי וממהר אני בתשובתי. האיש שאצלו חפצת להשיג חומר על "הצדיקים" איננו מסוג האנשים שימחול על כבודו ויאות להשפיל את עצמו ולדבר עם אנשים שימחול כמונו — הסופרים. אולם תדע שתופס אנכי עמדה חשובה בחברת ה"פלוטוקראטיה" המקומית ועל־ידי כך תהיה לי ההזדמנות, ודוקא בארחות עקלקלות, להשיג ממנו את החומר הדרוש לך ואקוה למלא את הבטחתי בהקדם האפשרי¹.

ב"קובץ שלי"², בדעתי להדפיס סקירה רבת־ערך על כת חסידים אחת ובטוח אני שהסקירה תעניין אותך. המחבר הוא ההיסטוריון והמבקר א. שאצקיס. בקשה לי אליך, שמעתי שעתיד אתה לבקר את הד"ר מאנדלשטם³ בקיוב. העיר היא קדושה ולכן איננה מצטיינת במידת הכנסת־אורחים כלפי אחינו בני ישראל. אולם אוכל להבטיחך שבביתי תבלה בנעימים ותרגיש כאילו נמצא אתה בחיק "ישו הקדוש"⁴. רעיתי ואנכי נקדם את פניך ר' שמעון ב"ר מרק בלחם ובמלח ותהיה אורח יקר אצלנו. יודע אני מראש שתסרב ותשתמש בכל מיני אמתלאות שלא לקבל את הזמנתי, כי הלא על כן אדיב ועניו הנך ותאמר לי: "כך וכך הוא העניין וכו'". אולם תדע שאת תרוצ'ך לא אקבל ואם תסרב בהחלט ארגיש כאילו קבלתי סטירת־לחי. ובכן הכל תם ונשלם. מחכה אני ליום שבו תצא. איעצך לבוא הנה ב־15 ליוני, כי אז יחוגו את יובל התשע מאות לכניסת רוסיה תחת כנפי הנצרות. "אצלנו" יחוגו את המאורע ברוב פאר והדר ואורחים יבואו מכל קצוות תבל או לכל הפחות מחצי התבל.

שלום עליכם

קיוב. 7 באוגוסט, 1888.

את מכתבך היקר מ־31 ליוני קבלתי. רוצה אני להביא לך עוד טעמים חותכים שעליך להתאכסן בביתי. אספר לך מקרה מעניין שאירע למכרנו הטוב, המכונה יעקב דינזון. איש צדיק תמים זה התאכסן ברחוב מכרו ברחוב "פודול", ויהי בחצי הלילה, כשהלה היה שקוע בקריאת "צרור הפרחים" שלי, נשמעה דפיקה בדלת. מה שקרה אחר כך... ביקשו ממנו שיואיל במחילת כבודו שיפסיק בקריאת ה"שיר בפרוזה" ושיגמור אותו בזמן אחר, ובינתיים כלאו אותו באיזה מרתף לעשר שעות. הדבר היה לפני שבועיים, ומני אז נשבע מכרנו הטוב שלא יוסיף לקרוא את חיבורי ולא יתאכסן ברחוב "פודול". עכשיו ברור לך שעליך לבוא לביתי ועל קריאת חיבורי אין בכלל מה לדבר. אשתי מתכוננת לנסוע

1 לא הוברר מי הוא האיש שאליו פנה שלום עליכם בנוגע לחומר על תולדות החסידות.

2 הוא מתכוון ל"ביבליוטיקה העממית".

3 רופא עינים מפורסם ועסקן ציבורי, ממנהיגי הציונות ברוסיה.

4 ביטוי רוסי, פירושו: תרגיש עצמך כמו בכיתה.

ליאלטה ותגמול לי חסד אם תבוא. שכחתי לספר לך שיש לי שני כרובים בדמות שתי בנותי ובלי ספק תתאהב בהן כמו שהתאהב בהן דינזון והשפיע גם על פרוג בווארשה שגם הוא יתאהב בהן מרחוק.

שואל אתה מה טיב ה"קובץ" שלי, ה"ביבליוטיקה העממית", ומתי יצא. אענה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. הקובץ יצא בעוד חודש וחצי, ועד שיצא אינני מקבל דמי חתימה, כי הקורא הזארגוני המוציא את פרוטותיו האחרונות בעד ספר זארגוני איננו יכול לחכות. על שאלתך השניה אענה בקיצור נמרץ. מטרתו כפולה הוא: לתת לקורא חומר מן המשובה במחיר השווה לכל נפש ולתת את ההזדמנות לסופרים הנצרכים (ואיזה סופר יהודי איננו נצרך?) להשתכר מה-שהוא — דבר שקשה מאד בספרותנו היהודית. עליך לזכור שעד עכשיו הוצאתי על שכר סופרים יותר מאלף דולר. אולם עיקר מטרתי הוא להתרומם לאותו הגובה שאילו לא הגיע עדיין שום מכתב-עתי ובתוכם גם ה"אסיף", ה"כנסת" וכו'. בו בזמן רוצה אני שימשוך אליו את לב ההמון. הכנסתי מהעדיית בספרותנו. בגלל התלהבותי וחיבתתי היתרה אל השפה הזארגונית הצלחתי למשוך את כל הכוחות המובחרים בספרות העברית, ובראשם יהודה לייב גורדון ודוד פרישמן, ובעקבותיהם הלכו: גוטלובר הנכבד, שאצקיס, וויסברג יה"ל, קצנלסון ועוד. השגתי גם את כתב-ידו של יצחק בער לווינזון, שהוא בעל ערך היסטורי, את משלי [אליעזר צבי] צווייפל ואת חליפת המכתבים בין צווייפל ועטינגר. באופן פעיל משתתפים גם [שלום יעקב] אברמוביץ [י. י.] לינצקי. לא אוכל למנות במכתבי זה את שמות כל הסופרים העומדים להשתתף, את מאמרו של שאצקיס. המכיל חומר מעניין על תולדות החסידות, לא אכניס בקובץ הזה, אולם תוכל לעיין בו כשתבוא הנה.

עכשיו בקשה לי אליך: שלחתי תשובה על הפיליטון של ה"פיליטוניסט הארעי" (פרוג, שהופיע בחוברת האחרונה של הווסחוד⁶). היה בדעתי לשלוח את הפיליטון ישר אל המערכת, אולם חושש אני שמא תגיע תשובתו ישר אל הסל ואם מזלי ישחק לי אתכבד בתשובה במדור "תיבת הדאר". לכן החלטתי לפנות אליך שתראה שמאמרי יודפס. תסלח לי שעל אף שאין אנחנו מכירים איש את רעהו פנים אל פנים אני מטריד אותך כבר. ומה יהיה אחר כך, לאחר שנפגש? — לא יהיה כלום. אתה רק תרכוש לך ידיד מסור וגאמן שיהיה מוכן ומזומן לעמוד לימינך בכל עת מצוא.

עוד שאלה. מתי תגמור את "תולדות החסידות"? כבר דברתי עם סטודנט אחד והוא מוכן לתרגם אותה לאידיש בשביל ה"ביבליוטיקה" שלי (הכרך השני). מובן מאליו שקודם כל עליך לתת את הסכמתך ואחר כך נבוא לידי החלטה על

(5) סופר אידי ידוע, מחברם של "הרשלי", "יוסילוי" ועוד.

(6) פרוג יצא במאמר חרוף נגד השפה האידית וספרותה וגם ביקר את שלום עליכם על התמכרותו להן.

ההשמטות. חושב אני שאת "שבחי הבעש"ט" צריך לבאר לקורא באופן אחר לגמרי, כי קוראי עלולים להאמין באמיתות הדבר ואז יצא מזה עוד ספר של "שבחי הבעש"ט". אולם נדחה את העניין עד שנתראה פנים אל פנים.

לא ארפה ממך ואשאל שוב: קלמנסון הבן מסר ל"הביבליותיקה" אוסף של חוות-דעת סופרים על מהות העם העברי, המאמר לא רע, אולם חושש אני, שמפרפראות ממין זה יקבל הקורא מושג שחביבים אנו אצל הבורא יתברך ולכן בחר בנו לעם סגולה, מה דעתך? מחכה אני לתשובתך בכליין עינים והנני עומד לשרותך.

ש. רבינוביץ

ע. ש. אבקש שוב להמליץ עלי במערכת ואז ידפיסו את מאמרי בלי שום ספק. אם לא נוח לך לשלוח את מאמרי, אשלח אותו מפה, ואתה תכתוב מכתב בשמך, את מאמרי אני שולח לך במעטפה מיוחדת.

קיוב. 2 בספטמבר, 1888.

יחד עם החוברת האחרונה של ה"ווסחוד" קבלתי גם את מכתבך החביב. אודה ואתודה — קטונתי מכל החסדים האלה — כי לולא אתה לא היו מדפיסים את מכתבי אל המערכת. במכתב הזה השתדלתי לבאר את דברי כהווייתם, שאלה המכירים אותי ושאינם מכירים אותי יווכחו לדעת שמגמתי היא לא מסחרית. חפצתי לתאר לפני קורא ה"ווסחוד", המביט על הזרנון בעיני ה"פיליטוניסט הארעי", את האידיש האהובה והחביבה עלי בצבעים בהירים שהיא ראויה להם. יודע אני שתסכים לדברי, אנחנו המועט. והרוב המכריע מושך בכתפיו מתוך תמהון, ומביט עלינו כעל אנשים קטנים. ישנם גם כאלה המביטים על הספרות החדשה דרך משקפים שחורים וחמתם בוערת בהם. ועלינו לעבוד בתנאים כאלה — איך נצליח? עכשיו תבין למה מרבה אני בדברי תודה אליך. מחכה אנכי בכליין עינים להודמנות הראשונה שאז אוכל לשלם לך כגמולך. לאות הוקרה שולח אני לך את תמונתי ונא לשלוח לי את תמונתך.

כותב אני עכשיו רומן בשם "סטמפניו". השם שייך לאישיות היסטורית בקורות היהודי הדרומי-מערבי (ברוסיה). סטמפניו היה הכנר המפורסם ביותר בברדיטשוב. זה היום שבתי משם ואספתי די חומר על הגיבור. כל הפרטים שתיארת לי לפניך? הם רק חלק קטן מהחומר שעלה בידי להשיג מהתושבים הישישים של ברדיטשוב. ברומן הזה הגזמתי רק במקום אחד. לי היה נחוץ דוקא שסטמפניו יהיה מחוסר בנים. האמת היא שגם בניו גרו בברדיטשוב. ברומן יש לי רק שלשה גיבורים: סטמפניו — המשורר והציר, במובן היהודי, אשתו המקצנית והאכזרית ובתו העדינה רחלה — סמל הטוהר, העדינות והיופי. התוכן הוא פשוט.

(7) מכתב זה שבו תיאר שלום עליכם את הפרטים שהוא מזכיר, אבד כנראה ודובנוב לא פורסמו.

האהבה — כהרף עין, כראוי לטיב חיי היהודים לפני עשרים שנה. והסגנון — מאמץ להשיג את דרגת השלימות.

אלי! כמה חומר תוכל העיר ברדיטשוב להמציא לצייר. חבל שעסקי אינם מרשים לי להישאר בפאריז היהודית. אבל אבקר שם מפעם בפעם וכשנתראה אתאר לפניך את החיים בברדיטשוב — אלה הם חיים! אבל עלי להפסיק — כבר הוגעתי את מוחך יותר מדי. בשביעי לחודש זה נוסע אני לשלשה ימים ללוות את אשתו ליאלטה אני רק אסע עד אודיסה וסוף סוף אראה את אברמוביץ. זאת היא אישיות גדולה. אף קורא אחד של הספרות הזארגונית איננו מכיר אותו. לולא ידעתי שהזמן כל כך יקר לך, הייתי שולח לך את „טבעת הקסם“ שלו (את גליונות ההגהה) שאדפיס ב„ביבליותיקה“ שלו. רואה אני לחובה לבשר לך שגם בן עמי שולח ספור ומנשה מרגלית מאודיסה הסכים להשתתף ב„ביבליותיקה“. מי לה! אלי! רוצה אני גם להתייעץ אתך על איזה עניין, אולם אדחה לפעם אחרת. היה שלום ולחץ אני את ידך.

ידידך המסור לך
שלום רבינוביץ.

מתי תבוא לפטרבורג ומה תהיה כתבתך?

קיוב. 20 בספטמבר, 1888.

לו ידעתי שבמסטיסלב⁸) הנך הייתי שולח לך אינפורמציה על חדשה איומה — על ההתעללות במאמך באחת מלשכות המערכת — גידופים שזיעזעו אותי.⁹) מיעץ אני אותך לאחוז בכל האמצעים נגד האנשים החותרים תחתך והקוראים את מאמריך בכתבי-יד ועושים אותך מחופש המחשבה באופן גס. יהיה הדבר סוד כמוס בינינו.

ידידך המעריץ אותך
ש רבינוביץ

קיוב. 1 באוקטובר, 1888.

כדי להשיב את סקרנותך שולח אני לך מכתב המבאר את סיבות דאגותי. אינני רוצה לחזור שוב על בקשתי שתשמור על הסוד אני בוטח בהן צדקך ומבקש שתחזיר את מכתבי.

(8) דובנוב נסע למסטיסלב לאסוף חומר על עלילת הדם, ואת התוצאות פירסם אתר כך ב„ווסחוד“.

(9) שלום עליכם הודיע לדובנוב שמו שהוא קרא את גליונות התנהח של מאמרו של דובנוב על „הספרות הזארגונית“, והחשד נפל על עורך ה„פאלקס-בלאט“, אולם לנדוי, עורך ה„ווסחוד“, לא ידע מזה.

אני בטוח שתאחזו באמצעים הדרושים נגד המעשים המגונים ההם, אולם נא לעשות את זה באופן הדיפלומאטי ביותר, שהמגיהים לא יחשדו שיש לך מרגל (אנכי).

שלך בידדות
שלום רבינוביץ

קיוב. 8 בנובמבר, 1888.

אתמול שבת מיאלטה אחרי ששהיתי שם שלשה שבועות, ומצאתי את מכתבך מ-24 באוקטובר, ואת המכתב שאותו בקשתי להחזיר לי קבלתי טרם עזבי. שכחתי להעיר אז, שאחד המגיהים היה היוזם העיקרי בעניין גליונות ההגהה שלך. הוא דוקא אחד מנכבדינו. אולם נדחה את כל העניין עד שנתראה, או אמסור לך פרטים על האנשים האלה. אין אני מיואנטרופ מטבעי, להיפך אני בוטח באנשים יותר מדי ולא פעם נכשלתי על ידי זה.

האם באמת לא תבקר את קיוב? ומתי תהיה בפטרבורג? שוב בקשה לי אליך. הרומן „סטמפניו“ ההולך ונדפס ב„ביליותיקה“ יצא גם בהוצאה מיוחדת. נא לעיין בו ולהביע את דעתך, כנראה שהבקורת של לוין (ישראל לוין) — עורך ה„פאלקסבלאט“ וההתנפלות מצד ה„פיליטוניסט הארעי“ לא פעלו כלום. החתימה על ה„ביליותיקה“ הולכת ומתקדמת ובלי ספק אצליה. היה שלום.

ש. רבינוביץ

בויארקה. 18 ביולי, 1889.

רב תודות לך על גלוייתך ותסלח לי על שאחרתי בתשובתי. אוי עסקי! בקרוב נגש אני להדפיס את הכרך השני של ה„ביליותיקה“. אין כל ספק שהכרך הזה יעלה בכמותו ובאיכותו על הראשון בכל מדוריו. אני מדפיס את ספורי „האשה“ (שיצא אחר כך בשם „יוסילי הזמיר“) השקעתי כחצי שנה בסיפור, ועבדתי קשה מאד עד שעלה בידי לשפר אותו כראוי. הסיפור הוא לירי. על אף נטיתי לצד ההומורי של החברה הנוכחית אין לי האומץ להתלוצץ, ובפרט כשמתאר אנכי פנינים כמו פרלי או רחל בספורי „סטמפניו“. כדאי להזכיר, שסטמפניו מופיע עכשו בתרגום גרמני ב„איוראעליט“ הלמברגאי. נמצאו אנשים היודעים להעריך דבר טוב, לוא יהיה אפילו ב„זרגון“. בשדה ספרותנו היהודית רכשתי לי כל כך הרבה מתנגדים ושונאים עד שאין אני יודע במה זכיתי לכבוד כזה. כי „מרבח שונאים מרבח כבוד“, אולם לפעמים ימלא לבי דאגה. היש לך מי שהוא בפטרבורג שיאות להעתיק למעני את המחברת „מעשה גדולה מטבח אומן“ הנמצא באקדמיה למדע? מתי תהיה בפטרבורג? עלי לדעת.

שלך שלום רבינוביץ

ע. ש. התופיע בקרוב בקורת על הביביליותיקה בווסחוד? ה„טפוסים“ וה„צללים“ העבריים שלי מופיעים ב„המליץ“. אשלח לך את הסיפורים האלה כשיופיעו בספר.

יִרְדָּן לַיִקָּה

מאת אב"א אחימאיר

„הירידה“

המושג „ירד“ היה פעם מושג מסויים בכלכלה היהודית בגלות מורח אירופה. מושג זה היה קיים בתקופת חורבן העיירה, בתקופת חורבן הכלכלה היהודית הגלותית הישנה. ירד מנכסיו היה פעם מושג מסויים שהתייחס למשפחת בני טובים, שירדה מנכסיה. דוד ברגלסון, בטובי יצירותיו, היה בעצם משוררם של הירודים.

בהתאם לתורה הציונית הקלאסית, צריכה ארץ־ישראל לשמש „סוף פסוק“, „עד כאן“; לשמש „תחנה סופית“ של עם „לך לך“. אך המציאות היא אחרת. ולא רק המציאות של השנים האחרונות.

יהודים עלו וירדו. עולים וירודים. בתהליך ההגירה הגדולה של המוני עמנו ממזרח אירופה לשתי אמריקות, לדרום אפריקה ואף למערב אירופה, — שימשה ארץ ישראל כעין תחנת־מעבר. תחנה גדולה בצומת הדרכים. מרובים הם היהודים שבמרכזים החדשים של האומה, שבאו מ„רוסיה, ליטה ופולין“, גליציה ורומניה, — עלו ארצה, בילו בארץ כמה שבילו וסופם ש„ירדו“. לא כל המהגרים היהודים היגרו ישר לאמריקה. לרבים מהם שימשה ארץ־ישראל קפנדריה, כשמטרת פניהם אמריקה.

מה הסיבה לכך? רבים, התולים את „הירידה“ בקולר משטר מדינת ישראל, ב„סוציאליזם עוד בימינו“. אין כל ספק, זאת היא סיבה, המדרבנת את „הירידה“. רבים תולים את „הירידה“ בקולר מצבה הגיאוגרפי של מדינת ישראל: תל־אביב, מרכז הגדול של המדינה, נמצאת במרחק של טווח־תוחת מתקופת נפוליון, ובירת המדינה שוכנת על הגבול ממש. אבל הן מדינת ישראל ות“א, בתור עיר „הספר“, — כל זה קיים רק עשר שנים. „הירידה“ קדמה למדינת ישראל. „הירידה“ אינה מחלה יהודית, ששרשיה יש לחפש במשטר מדינת ישראל.

נוסף לסיבות כלכליות, ציבוריות וכו', ישנן סיבות פסיכולוגיות עמוקות, סמויות, הגורמות ל"ירידה". ואולי סיבות אלו הן עיקריות. איטליה, לאחר איחודה (1860—1870), היתה ארץ "הירידה" בהא-הידיעה. לאחר ההתלהבות בדרך לאיחוד איטליה, מ"המדינה בדרך" — למדינה ממש, — בא יום קטנות, ימי "הירידה" ההמונית האיטלקית. בראשית בית-שני הרבו היהודים לרדת מצרימה (אמריקה של אז), לא נבנתה אלכסנדריה (ניו-יורק של אז), אלא מצימצומה של ירושלים. וחז"ל, מתנגדי "הירידה" מצרימה, הביטו בעין רעה על "מקדש חזניו" ועל "תרגום השבעים"...

"יורדים" עכשיו מארץ-ישראל מפני שחברתה היא דינאמית ולא סטאטית. "יורדים" לארצות, בהן התושבים חיים במשטר שהתגבש. העם "השוכן בציון", נמצא עדיין במצב של "התהוות". לא ידוע, מה יהיה פרצופו של העם הזה, לאחר שיתגבש לאחר, שיהפך לסטאטי. אין עדיין ל"עם, השוכן בציון" הרגשה של "בית", של ישיבת-קבע, כהרגשת הנורבגים, נאמר, החיים בנורבגיה שלהם. העם היהודי לא איבד מעולם את אופי הבידואי שלו. מאז האבות, לא פסק מלנדוד. שני אחים: קין והבל. קין עובד אדמה, יושב ישיבת קבע; הבל רועה צאן, נודד. אהבת התורה נתונה לבידואי ולא ל"פלח".

הנה קמה מדינת היהודים. הקץ לנדודים? עצם המחשבה הזאת מפילה על האומה (מתחת לסף ההכרה) אימתה ופחד...

ועוד. היהודי בורח מהיהודים. הוא הולך למקום, שאין מכירים אותו, בתור יהודי. ומי מכיר יהודי? מכירים אותו או יהודים או שונאי יהודים. יותר מכפי שחששו היהודים לחיות בחברה גויית, הם חוששים לחיות בחברה יהודית. קשה פרנסתו של יהודי בקרב יהודים. אין יהודים אוהבים להתפרנס זה מזה. בכל אופן, נושא זה ו"ירידה" שמו, הוא נושא עמוק. זהו נושא, החוגר מתקלות יום-יומיות. "יורדים" לא רק בשל חיפוש אחר "סיר הבשר" ובטחון.

ערב שנאת ציון

עם קום מדינת ישראל, אחז רגש של "חיבת ציון" את העם, היושב ליד סיר הבשר שבארצות שמעבר לים. אבל "ירח הדבש" זה של "חיבת ציון" פג והולך. רבות עשה להצטננות הזו, הכישלון של הכלכלה במדינה; "היורדים" הוציאו "דיבת הארץ רעה"; "הסוציאליזם עוד בימינו" אינו סחורה עוברת לסוחר בארצות המערב.

ישנם סימנים מובהקים של ריאקציה ביחס לחיבת ציון. כבר התחיל לנבוט הזרע של שינאת ציון. שונאי ציון מחולקים לשלשה מחנות: מחנה ה"יאהודים", הבוגד עם האידישיזם, הקומוניזם, נטורי-קרתא ו"מאה שערים" בארץ, ו"יליאמסבורג" עם הרבי מסאטמאר באמריקה, מחנה מגוון למדי, ששנאת ציון

מלכדת אותו שינאת ציון עומדת לקבל פרצוף של תנועה המונית. ההתבוללות הליבר-לית מזה והסוציאליסטית מזה והחרידים מעבר לשני, — התנגדו תמיד לצינות. כמה מהרבנים משני המחנות («המתנגדים» והחסידים) נימנו על המחנה הציוני? ... המסורת אחוזת פחד דחיקת הקץ. הרצל נראה בעיניה בשעתה כשבת-צבי מודרני. טול מהיאהודים או מהבונד את מומנט של שנאת ציון והרי נטלת את מלחמתו בצאריזם. והמחנה הבונדאי התפשר עם הקומוניזם, אם כי מנין גבאים מטפחים פולחן «חאסאן וחוייין» שלהם: אלתר וארליך... (חאסאן וחוייין היו בני עלי חותן מוחמד, שנרצחו ע"י המוסלמים-הסונים).

ופנים אל פנים מול הגל של שנאת ציון, עומדת הצינות דלה וריקה במובן אידיולוגי. וכל זה לאחר נצחונה המזהיר, נצחון בו לא האמינו רוב רובם של הגבאים הציוניים...

בעבר יכלה היתה הצינות לטפל ב«אנטישמיות הקטנה» נוסח הפוגרומים וההגבלות החוקיות ברוסיה, החרם הכלכלי בפולין והנומרוס קלאוזוס בהונגריה. אבל פנים אל פנים עם «האנטישמיות הגדולה» נוסח הנציונל-סוציאליזם הגרמני של היטלר, עמדה הצינות דלת-אונים. מעולם לא היה דל המטען הרוחני הציוני, כפי שהוא עכשיו. ובמובן אירגוני דחקו «הסוכנות» ו«הדרייזו» את ההסתדרות הציונית.

רבות נכתב על מדינת ישראל, שגרמה ליישר את קומת היהודי הגלותי. זהו צד אחד של המטבע. אבל קיום מדינת היהודים הוא גם גורם לאי-נוחיות בשביל היהודי בגלות או בתפוצות. יהודי מצרים גורשו בעירום ובחוסר כל אך זרק בשל קיום מדינת היהודים. יהודי דרום אפריקה מרגישים את עצמם במצב של חוסר נוחיות עם כל הצבעה של אבא אבן בשאלת הגזעים. ומי יודע, איזו צרות עלולה מדינת ישראל לגרום לאומללים שבין היהודים, יהודי רוסיה הקומוניסטית... וברור הדבר: שונאי ציון ידעו לפרוט על המיתרים הנ"ל... והצינות אינה עומדת לקדם את פני הדברים האלה.

הציבוריות היהודית

התנהגות הציבוריות היהודית לגבי העולם הגדול מזכירה התנהגות ילד, המיידה חלוקי-נחל על כלב עובר ושבו. לא כל הכלבים נמלטים, לכשמיידיים בהם אבנים. ישנם כלבים, שלא בלבד שאינם בורחים, אלא אף מתנפלים ונושכים.

בהתנהגות הציבוריות היהודית הרשמית ברוב רובה של אנפיה, יש לבאר רבות (לא הכל!) את אסון «ששת המיליונים». העם היהודי שילם את המחיר המלא (ועוד שלם ישלם!) בשל תמיכת הציבוריות היהודית הרשמית בחלק «השמאלי» של החברה הגויית, והתמיכה ניתנה בכל התנאים.

העם היהודי שילם (ועוד שלם ישלם!) בשל הציבוריות היהודית „הרוקדת“ בכל „חתונה“ גויית, בין אם הוזמנו ובין אם לא הוזמנו.

הציבוריות היהודית חולה במחלת „הסתיידות העורקים“. במשך שני הדורות האחרונים השתנה פרצוף עמנו מן הקצה אל הקצה: רוב מגין של האומה עבר ממזרח אירופה לצפון אמריקה; נחרבה העירה ועל תילה קם הכרך היהודי; מלשון השוק, מ„שפת אמא“, נהפכה האידיש לענין של כמה מנינים של „חובבי שפת איריש“; הדתי שבעמים, נהפך לכופר שביניהם; ואחרון אחרון: מדינת ישראל. שינויים מרחיקי לכת בתולדות עמנו באמת-מידה כזו קרו בתולדות עמנו אולי פעמיים-שלוש פעמים: עם שני החורבנות של ירושלים ועם המעבר של מרכז האומה מ„בבל“ לספרד.

וראה פלא: לעומת הדינאמיות הסחרחרת בחיי האומה, — סטאטיות והקפאה „פריג'ידירית“ בציבוריותה. אותם „מאשרי“ העם, אותן המפלגות, אותן התורות, בציבוריות היהודית — דבר לא השתנה, „ישן נושן אין חדש“, וגומר.

האופי היהודי

כל אירופי צפוני הוא בחזקת לבדד ישכון. הבורי, שבדרום אפריקה (מצאצאי ההולנדים והצרפתים הפרוטסטנטים), חי איש איש וביתו בחווה בתוך הערבה (פלד בלע"ז), מבלי שיראה באופק את העשן המתמר מהארובה של שכנו החוואי (פרמר), החקלאים של העמים הצפון-אירופיים אינם חיים בכפרים אלא בחוות. והיפוכם הם האירופיים הדרומיים. האכרים האיטלקיים חיים בערים או בעיירות.

היהודי הוא דרום-אירופי, ים-תיכוני באופיו. היהודי הוא „חיה ציבורית“. במדינת ישראל אין חקלאות מבוססת על חוות. חלק מהחקלאים חיים בקיבוצים. הקיבוצים — הופעה מאד יהודית.

יהודי מתפלל במגין, בציבור. יהודי מפחד להישאר לבדו, פנים אל פנים עם עצמו, עם נשמתו, עם מצפונו, עם אלהיו, בריחת יונה הקדמון מעידה. יהודי מחפש אמצעים ובלבד לברוח מעצמו. בעבר ברח לבית הכנסת, לקלוני. בהווה הוא בורח לבית קפה, לקולנוע, לאסיפה, לסעודת מצווה, לחגיגת יובל, וחצי יובל. מכאן המוני עם רב בחתונה יהודית, בבר-מצווה ובלוויה. יהודים התרוצצו פעם בשווקים של העירה, עכשיו הם מתרוצצים בשווקים הבינלאומיים או בשווקים של הבהימה. יהודי מאריך בדיבורו בטלפון, מרבה לשאול ברופאים, ממלא את מקומות המרפא. מרבה הוא לנסוע. יהודים הם יושבי כרכים. לא בכדי קסם הסוציאליזם, הקולקטיביזם, ליהודי.

הַגְּשֵׁרוֹן הַצֵּר

(סיפור)

מאת יעקב זיפר

לשרהקי — באהדה.

הגשרון הצר, גשר שלא מן המניין הוא. מעין יוצא־דופן שימים רבים לא בא כלל במספר הגשרים המגשרים את העיירה עם הסביבה. אף כינוי שם זה נטפל אליו רק בשנים האחרונות, כי מקדמת דנא ידוע היה מקום זה רק בשם „מפרץ הנחשול“, המראה בעיקר על שטף הנהר שם מתחת לדבק הקרשים התלויים כאילו באוויר על קורות יתומות אחדות. שביל צדדי מוביל אליו דרך האפרים וכל כולו קרשים אחדים דבוקים זה לזה כלאחר־יד ומהודקים בחשוקי ברזל אל כלונס עגול ועבה המכתף על גביהם לארכם ומשמש גם למשען־יד מצד אחד. צמדי סוסים ועגלות לא עברו מעולם דרך מעבר זה. סברא היא שאף שני אנשים לא יעברו שם זה מול זה. גשרון לבטלה כביכול ולא לשימוש כלל. כאילו רק לראווה סתם העמידוהו כאן בבדידות הרחבה החד־גוונית של האפרים והנחל הצד השוטף שם במרץ. רק רועי ה„חצר“ משתמשים לפעמים במעבר זה בשעה שחופזים להגיע אל מקום המרעה בדרך קצרה.

ברם, בשנים האחרונות, כשהקימו מעבר ל„חצר“ את בית הספר הפולני שגם ילדי ישראל אנוסים לבקרו יום יום, עלה ערכו של „מעבר הנחשול“ והיה הגשרון בין הגשרים ששמש הולם את שימושם. ולסימן, שינו את שמו ל„גשרון הצר“. כי רק על ידו יעלה להם לילדי ישראל לעשות קפנדריא בדרך הקצרה ולהגיע הביתה טרם הדלקת נרות של שבת. מחיפזון וקוצר־רוח לא ישימו לב לפרץ פיהם של הכלבים, לתנודת ותוזות דבק הקרשים שאך תשים רגל עליהם יתחילו להתנודד ולנוע כנוע לבך החרד וסולד. במירוץ בהלה עוברים על בית הרופא הזקן מבלי שים לב כלל לקריאתו בבדיחה: „אוצה, רוצה סרוליקל! כי מרק האטריות מצטנן שם.“ אף לרגע לא יתפנו לעמוד לפני שער גן „החצר“ שעל ידו עומד תמיד אחי הפריץ ינוש המשוגע ופורט על כנורו השבור, ואך יראה מי שהוא עובר ירוץ לקראתו ויפזם בקול צרוד.

(* פרק מספר „בין נהרות ונחלים“ שיופיע בקרוב.)

„דממה סביב
 חשכת אימה;
 מה פה יאתה ?
 מה פה יקרה ?”

השעה דחוקה עכשיו ואין מאזין לנעימת כנורו המדולדלה ולניחור קולו המרסק אחריהם: „אין מנוס מפורעניות, ילדים!“. כל רצונם של הילדים עכשיו הוא למהר ולהגיע אל הגשרון ולעבור תוך רגע כממרא כדי להינצל מפגישת פתע עם המנהל של בית הספר, האדון קוזיק, האורב לילדים בכל מקום כדי למצוא אמתלא לבזוף בהם ולהוכיחם שאינם בני ישוב כלל ובין בריות מהוגנות לא יתחשבו. מדקדק הוא עמהם על קלות ורכות. מחרפם ומגדפם בפרהסיא ומענישם בחומר הדין. מקטין את הציונים או משאירם ב„חדר העצרה“ עד בוש הליל.

מעונש אחרון זה מפחדים הילדים יותר מכל הענשים שהוא מתמחה בהם, ביחוד בערבי שבתות וחגים. בכל מאמצי כוחם הם נזהרים או שלא לבוא לידי תקלה חס ושלום. ברם, איך אפשר להיזהר ולהימלט אם לא תדע מעולם מה טוב והגון בעיני האדון קוזיק. אם תחול מריבת ילדים בחצר בית הספר וילדי ישראל לא החשו והשיבו למחרפיהם כגמולם, יבהלם מיד לאספה ויפתח במוסר ותוכחה: ידעו להם, שפולין המחודשת קמה לתחייה כדי להחדיר את תרבות אירופה הנאורה לכל גבולות המזרח. מנהגי אסיה הברבריים בגידה ומעל הם. את הוריהם, החיים עוד על פי מושגי ימי הביניים הנושנים, תאלף הממשלה ותלמדם דעת והשכל. אולם הוא וחבל מוריו נתמנו ללמד את הילדים בינה שיבחינו ויסוגלו להשיג את רוב הטובה שמשפיעים עליהם בזה שמקנים להם את גדלתה והוד רוחה של פולין, זכות יתרה היא הניתנת להם ועליהם להראות שראויים הם להיות חטיבה אחת עם פולין הקמה לתחיה „על כן, אל לכם להכניס לכאן לועזים המעוגל ששום בן תרבות לא יזקק לו ולא ירצה לדעתו, וגם תעתועי תרמייתכם הנלוזים אין מקומם בכאן. היו אסירי תודה לכל ילד פולני היושב אתכם על ספסל אחד ועוזר לכם לבוא בין אנשים“ — הוא גומר בריתחה ועונש „למען ידעו“.

וכאשר יקרה שהילדים נמנעו מלהשיב למגדפיהם דבר או שהתבודדו ושיחקו בינם לבין עצמם בכדי להימנע מריב, אז יאספם בשעה שהכומר מלמד דת לילדים הפולנים: „ילדינו לומדים עכשיו את דרכי האמונה הנכונה מפי עובד את השם באמת. הוריים מפחדים את האמת ואוסרים עליכם לקבל תורה מפיו. אנו מרשים לכם לשמוע לפתיות לבם הנפתל, כי סבלנותנו הנוצרית מלמדת אותנו שלא לדחוק את השעה ולא לכפות דעותינו על אחרים בחזקה. אולם עליכם להעריך את זה כיאות ולהשתדל לקנות דעת ובינת אנשים שזכו באור הנוגה של האמונה האמתית. אל לכם להיבדל ולבודד עצמכם כדרככם מאו. כל גאון גדולתה של פולין מחכה עליכם בצפיה שתעזבו סלף־דרככם וקשיות ערפכם. ועוד עליכם לדעת שהרועה הנאמן אנוס לפעמים להטות מקלו ושבטו על עדר צאנו התועה בכדי להדריכו לשביל הנכון המוביל אל מקום המרעה“.

מתנותו העשויה ביחד עם מליצותיו המעוטרות המשתרבות מפיו כשרשרת שאין לה סוף, מטפחת על ראשי הילדים ומכפפתם. כלימת נפש ועקת לב אוכלת אותם. כביכול, שכתלי החדר נדחקו זה לזה והם בתווך. אימה לנוע עפעף ובעתה לפצות פה. קפואים הם יושבים ומקשיבים עד שהפחד מחריד אף את החזקים שביניהם וגם הם מביטים ישר בפני הפן קוזיק ההולך ומשתפד עם שפך דיבורו. שתיקת הילדים מגרה אותו. אינו מדבר כבר, רק מצווה וכועס, שופד ומתרה. כל כולו געש הוא ורוגש לעבר המקום אשר שם יושבת דבורהלי בת הדיין. התלמידה התרוצה ביותר בכל בית-הספר היא ומעולם לא תאחר להשיב תשובה כהלכה אפילו לגדול ונשוא פנים. אף עם הכומר בעצמו תהיין לבוא בדברים: „אבא אומר שבספרים הקדושים כתוב אחרת...“ הפן קוזיק ממתין כבר לרגע שתפרוץ מגדרה והוא מתכונן לזה: „נכון שלפנים היו גם לכם ספרים קדושים“ — הוא מישר מבטו לעברה, — „אולם עת אחרת היא עכשיו. תעודה בעלת ממדים ענקים קיבלה פולין על עצמה. פולין קמה לתחיה כדי לקומם ולשחרר את עמי מזרחהירופה מתחת יד המציק. תעודתנו היא מאז ומעולם ועל אחת כמה וכמה בשעת הרת עולם זו. התבדלותם המסכנה מפריעה ומכשילה תעודתנו זו ועליכם לדעת שלא נרשה לכם לעמוד בנוולותכם. עליכם לברר את זה לעצמכם ולהוכיח את הדבר להוריתכם הנלוזים. שידעו! — יגעש בשצף קצף — „שכבר עבר זמן נפתולי התלמוד ותרמית הסחר-מכר שלהם“...“

— האם הגה הפן המנהל בתלמוד מימיו? — התפרצה פעם דבורהלי בשצף בהלה ונשתתקה מיד תוך התיפחות חרישה.

רגע נפעם האדון קוזיק והביט נבוך על הילדים שהרימו ראשם פתע, אך מיד התאושש והזדקף מלא קומתו הצנומה. הישר אילך ואילך תוך לטיפת ביהול את שפמוניו המשופדים וענה כמעט בנחת.

— לא, דבורה, בעצמי לא הגיתי בתלמוד, ברם מיודעי דבר אני יודע מה כתוב שם. כל אסונכם ומזימותיכם משם הוא. ומשום שהיטחת דברים שלא כיאות, תשארי היום שתי שעות „בחדר העצר“ שם תמצאי די-זמן להגות בדיני נימוס ודרך ארץ. השאר רשאים ללכת, אך הליכה נמוסה כבני אדם מן הישוב ולא כחסידים מטורפים — — —

גם ילדי הלא-יהודים סבלו תכופות מלהג לשונו ומוסרו השנון של הפן קוזיק. זה היה בעיקר בשעת השיחה החדשית של הכתות הגבוהות. כמנהיגם הראשי של בית הספר היה ביחד עם הכומר גם המדריך הרוחני של התלמידים. לא היתה דרשה שלא הדגיש בה את התעודה הרוממה המוטלת עליו ועל מוריו כאן, ועל הילדים לתמוך בהם ולהפיץ יעודם ברבים „כי“ — היה שופדם במבט קודר וקיל נוזף — „ריח של רפת וסרחון עולה מבתי הוריתכם המתובלים ערמומית אכרית וסחר-מכר משוקף. עלינו לטהר חלאה זו מקרבכם כדי שתזכו להיות הגונים וראויים להגן על אירופה הנאורה המתגוננת נגד חשכת אסיה השוררת כאן.“

לא היתה שיחה שלא היתה בה תקלה, כי על פי רוב פקעה סבלנותו של מי שהוא מן הילדים ומימרת תלונה נפלטה מפיו לחלל החדר או סתם הראה אי רצון מסוים שהכל הרגישו בו, ואז עלתה חמת המוכיח וניתכה בשצף קצף על ראשי הילדים כמפל מים גועש.

ברם, כל עקת-נפשם של הילדים בשיחות אלה היתה מתנדפת וגוזה במחיי יד כאשר קלטו אזניהם את המימרא הידועה להם משכבר המסמנת את סוף הדרשה ומכינה אותם ליהנות מן המטעמים הנעלים הבאים אחריה: «ועתה, התבוננו לשמוע דבריהם של גדולי הרוח של העם הפולני שחומת מגן אירופה הוא על גבולה של אסיה».

על פי רוב היה מקריא או שר. אמן גדול היה בזה והילדים בלעו ממש כל הגה וניב שיצא מפיו. תוך כדי דיבור נשתנה האיש הן בדיבורו והן בתנועתו תיו קומתו הקפואה-אפורה של האדון קוזיק נעלמה לעיניהם יחד עם קולו המטיח ומצליף בתוכחת גערה ובמקומו הודקף לפנייהם מכשף נפלא, גמיש ועדין, שקול כיסופים לו הלוטף ברוך וחן טמיר כזה שכהרף עין ממש תחוש ותרגיש בכל מצפוני נשמתך שעולמות סתר נחשפים לפניך. הנה תעיף עין ובין הרי הטטרים הם, צובאים על יד ה"ליאכים" הקדמונים התוהים שם ביערות עד המושלגים, והנה כבר הם שטים עם "וגדה האגדית" על פני גלי הויסלה המשתוללים ומשתובבים בצחוק פרא ועליו כאחד; והנה מתיצבת לפנייהם כל תפארתה ועזוזה של ה"שליאכטא", גיבורי פולין אשר מימי קדם העומדים כחומה בצורה על הגבולות ולא יתנו את להקות הטטרים והקוזקים הפראים להציף בשעטות סוסיהם את אדמת פולין, מגינה של אירופה הנאורה. והנה תחרוג מנבכי התעלומה תוגת נפשה של האומה הדוויה שנפלה בידי הצר הכובש.

כשהוא קורא שוכחים הילדים מיהו העומד לפנייהם. נמחק מזכרונם ונגזו חיובו הארסי המהתל ופגיעת עינו הרעה. עין ואוזן צמודות כעת אל האדון המנהל. מכונס הוא ושקוע בעולם זה העולה ומתייצר לעיניהם מבין דפי הספר הפתוח לפניו. דומה שכל עצמותו וחיותו נבלעות בתוגה הזולפת ונובעת מכל מלה ומשפט היוצאים מפיו. אחד הוא עם הצער הכוסס ומושך הרובץ ושורר בחדר. עטרת חן עליו עכשיו וכאשר ייעלם לפתע מן החדר, נשארים הילדים ישובים בפיות פתוחים ולבות בפעמים, דואבים על שתם החזיון ונסתם המראה. ברם, כל פגישה אחרת אתו, תהי איך שתהי — פגיעה רעה היא תמיד וכל ילד מבין מונע רגלו מן המקומות שיש לגבם אף חשש כל שהוא שהפן קוזיק יימצא שם במקרה. כי אך תבוא בשטח דלת אמותיו כבר אין מתום בכך ורק חסרון ימצא הן בהליכתך והן בעמידתך. אין נימוס שלא ימצאהו מאוס ואין נוהג שלא יהיה פגום בעיניו. כולו לעג ולהג הוא ולא יפטור אותך עד שתראה בעצמך ותבין שעמידתך והליכתך ריקה ודלה. ביחוד רעה פגישה כזו לילדי ישראל העלובים, כי כל חמת עיניו הזעומות ניתכת על ראשם במידה גרושה וכפולה ומסתיימת עוד בקנס ועונש המוכן אתו תמיד.

משום זה נחפזים ילדי ישראל ללכת בדרך הקצרה אשר עם „הגשרון הצר“, כי אך עברת בשלום את הגשרון וכבר קרוב לבית הנך ושם יגוז פחדו ממך והיה כלא היה.

נדיר הוא שהפן קוויק ייראה ברחובות העיירה וביתוד בערבי שבתות. קשה לו לראות את העיירה פושטת צורת החולין מעליה ומתעטפת בצעיף של דומית שקט ושלוות מנוחה. בשרו נעשה חידודין ממש עם ניצוץ הנרות של שבת מכל החלונות בבת אחת. מנוחת השלווה אשר מסביב יחד עם הליכתם האטית והמתונה של היהודים המעוטרים ההולכים לקבל את השבת בבתי הכנסיות המוארים, תגרה חמתו ותניסהו מן העיירה תוך עינוי נפש: „ראה נא, איך יתחפשו. שייות תמימים ממש!“ — תוסס בו הזעף ברחש לחש כנפלט מפגיעת עלבון אישי. נאמן הוא, שיתנקם כבר בבניהם של הללו בשבוע הבא.

ידוע לו שרבים מיהודי העיירה שולחים ילדיהם אל בית ספרו על כרחם. מוכרח היה ל„הושיב“ כמה מהם ב„מעצר“ לימים אחדים עד שניאותו לשלוח את הילדים. במאוד יחרה לו שדווקא כמה מילדי המשכילים, אותם שהאורטודוקסים נלחמים בהם, אינם תחת רשותו כלל. מתלמדים הם בבית ספר משלהם שנפתח בשעת המלחמה תחת ראשות האוסטרים המושלים את „השטן יודע אותם מה שמלמדים שם.“ כמה פעמים כבר פנה אל מועצת ההשכלה המחוזית בתלונה שבית ספר זה מפריע לעבודתו החינוכית, אך ללא הועיל. „סכלים עומדים שם בראש זעיניהם טחו מראות“. אך ביחוד יזעף על זה שכמעט כל ילדי היהודים מבקרים עוד את ה„חדר“ אחרי בואם מבית ספרו. כלפי זה אין אונים הוא לגמרי. כבר השתמש בכלי זין שונים ומשונים ולא עלה בידו מאום. כבר נוף בהם, שידלם בדברים ואף זעף כמה זעפות ושלח בהם חצי לעגו השנון וללא הועיל הוא. חרס העלה בידו. אין בכוחו לעצור במ כשם שאין בידו לעצור את שיפורי הזעם השובטים אליו מכל עבר כשהוא מתראה בכרך ה„עיגול“. ברור לו אז שאף מאחורי המעקות והתריסים המוגפים למחצה טורדים ורודפים אחריו מבטי איבה ולעג של תלמידיו הגוים ונעלמים אך ייראה שם.

משום זה יתרונו ממש תוך הנאה גדושה בשעה שאחד המורים יודיע לו שמי מילדי היהודים נמצא פושע או נתקל בבחינה. בצעדים קצובים ומתונים ילאט לו אל המחלקה להוציא פסק דינו לעיני כל למען ישמעו וייראו. העונש האהוב עליו ביותר הוא להשאיר ב„חדר העצרה“ עד בוש: — „הערב לא תגעלו עלגים ב„חדר“ המרופש שלכם“ — מתמשך חיוך ארמי משיפוד שפמו אל משנהו. הילולא ממש היא לו אם קבוצה שלמה נתפסה בעוון פשיעה וערב שבת הוא. אז יפטור לביתו את המורה שתורו הוא להישאר באותו יום והוא בעצמו מקבל עליו שמירת הנענשים. ומנהגו כך הוא: שעה רבה יעזוב את הילדים לבדם ב„חדר העצרה“ ולא יעכב בידם אף אם כמנהגם של ילדים ישתדלו להמתיק את מרור־העונש בהילולא־דשחוק. ברם, משיחשך הערב יחפו להיכנס אל „חדר העצרה“ ויפתח מיד בשפת חלקות המעידה שרק לטובתם כוונתו: „שעתם של בני־אדם יקרה היא

ואין לאבדה לבטלה. על כן אספר לכם „מעשה שהיה“ שילמדכם קצת תבונה ודעת.”

על פי רוב יבחר לספר סיפור-בעתה שראשית אין לו וגם לא תכלית. הגנה לדוגמא מעניין לדעת שאי-שם באיי הים חי אותו הענק שרק עין אחת אדומה לו ומבטו שופד וצורב את כל מי שיפגע. לא עין היא הניצבת לו במצחו רק גחלת לוחשת השולחת רשפי אש יוקדים, וכל הנפגע בה חייו תלויים לו מנגד ואת יומו יקלל כל העת, כי יסורי גיהנום יסוריו. או הסיפור על אותו המכשף הידוע שהסם בכבודו ובעצמו מלווה אותו בין ערבות השאייה ויעריי-עד החשכים. ועד למערות הנשיה יבוא, מקום מרצחים וגולגנים המסתתרים במארב לאור היום ויוצאים לטרף ושוד עם חשכת הליל. ובספרו השכיל לחקות את קולם של גיבורי העלילה כך, שדומה היה שחיתת נהימתם הצרודה וקצף זעמם מהלכים פה בחדר וכפסע בינם לבין הבעתה החורגת פעם מפינה זו ופעם מפינה שכנגדה. בראותו שאימת הבעתה הצמידה כבר את הילדים ונדחקים הם זה לזה מפועמים ורותחים, יתחמק לאחוריו ומסתלק מן החדר לרגע וחוזר מיד להמשיך סיפורו. עם כל יציאה וחזרה תגדל חרדת הילדים ורק כאשר יכשל כוח סבלם ויפרצו בבכי, יצית גפרור ויצטחק: „לא ידעתי שפחדנים עלובים הנכם, חביבי! לכו לכם כבר הביתה להסתתר מתחת לכנפות שמלות הוריתכם.“

ככה נהג ימים רבים ולא הועילה לא בקשת ההורים ואף לא התראת כמה מהם שהעיוז להתריס כנגדו שיביאו את הדבר אל המפקח הראשי. „כיצד להפוך ילדי-פרא לאנשים מן הישוב מוטל עלי ולא עליכם.“ — התריז כנגדם בבזו והתנכל עוד יותר להכריח את הילדים לעזוב את ה„חדר“ לגמרי או לכל הפחות לעכב בעדם מללכת שמה בכל יום. ואם שידע שכל עמלו לשוא הוא, לא הרפה מזה עד אותו הערב שבו לא עלה בידו בשום אופן להביא את הילדים לידי בכייה. וכך היה הדבר: באותו הערב ניסה כל תעלוליו ומרץ כוחו הרב לו בסיפור בכדי להבעית את הילדים ואף שמץ מחרדה לא ראה בם. אף יצא וחזר מן החדר כמה פעמים והרבה דברי הוות כדי להגביר רוח עוועים בחדר והילדים לא נעו ולא זעו ושלוותם לא נפרעה במאום. כשהבחין בדבר הזדרז להצית גפרור והשתאה לראות שהילדים יושבים ואוחזים ב„ציציות ארבע הכנפות“ שלהם והילדות צמודות זו לזו בזרועותיהן כחטיבה אחת. תוך כדי ראייה התחיל צחוק מהתל תוסס בו אך נשתקע ונפסק מיד בהבחינו בביטחון התמים שעל פניהם.

— מי אמר לכם לעשות זאת? הגידי דבורה! — נוף בהם כמעט בחלחלה.
— אבא שיחיה אומר: שאל ליהודים לפחד ממעשי כישוף משום שישראל קדושים הם ואין הטומאה שולטת בקדוש, ואך האדון המנהל יוצא את החדר אנו מתחילים בתפלה המתחילה ב„ברוך“, ואין „ברוך“ מתיירא מ„ארור“ — פלטה דבריה בנשימה אחת.

אילולא האפלה ששררה בחףדר היו הילדים רואים שהאדון קוזיק רותת מחרון זעף, ברם, תיתי לו שהבליג על כעסו וכאחוז תוזית לחש מתינות: „חייבת

מלקות את, דבורה, על הטחת דברים. אך אביך צודק שאל לאיש נבון לפחד מאמונת-טפל זו. למדתי כבר מה שחפצתי ללמדכם, לכו הביתה!"

מה שלא אמרה לו דבורה היה שכל הילדים היו בעצה זו ושזה למעלה משבוע שנמנו וגמרו, שלא להראות פחדם יותר בפני המנהל. קיבלו עליהם את זה אחרי שבערב אחד עם החזרתם בחיפזון מבית הספר מפוחדים ונפעמים פגעו בהם הדיין ר' אריה בעל האריגים שהלכו באותה שעה להיודע מה קרה לילדיהם שאיחרו לבוא מבית הספר. כאשר שמע ר' אריה מה שקרה להם וראה את עיניהם הדומעות התרתח רתח:

— ומי לימד אותך, דבורה-לה, להתיפח משום שהגוי הרשע רוצה בכך? הלא לא שיה תמימה, את! איך זה?

— אנו מפחדים! — התיפחה שוב.

— וכמה ברכות את יודעת בעל פה? ולבנים הלא «ארבע כנפות» על גופם. שטויות אני אומר לכם. אם תבליגו על פחדכם רק פעם אחת ולא תעשו רצונו הרע, ירפה מזה. יתפקע לו רשע זה וילד יהודי לא יבכה לפניו.

— הלא ידוע לך, דבורה-לה, שאין ברוך מתיירא מארור — כמעט שגוף בה אביה הדיין ופסק מיד בפנותו אל ר' אריה — ומאידך גיסא אפשר שמוטב להניחם בתקלתם. ידעו ילדי ישראל טעמה של רשעות הגוי הזה. אילולא זה עלולים הם לחשוב, השם ישמרנו, שמי יודע כמה אהבה וחכמה מקננת שם בשפמיו המדורבנים. ברם, לבכות לפניו, חס וחלילה, אמרו מה שתאמרו וחסל. עפרא לעיניו! התשמעי, דבורה!

מאותו הערב ידעו כל הילדים מה עליהם לעשות. ואף בשנתם זכרו וחזרו על הברכות הראויות לאותו דבר. וכאשר הגיעה השעה והאדון קוויק הסתלק מן החדר בהעלם פתאומי, כשעוד סיפור הפוזדים בפיו על השפיפון הנורא הכרוך אחר עקביו של המכשף, ימח שמו, זוחל במחתרת אל החדר אשר בו ישן הילד התמים שקללת עון אבותיו עליו — אז רחשה דבורה בסלד: — אני אינני יראה. אני יודעת את הברכות שהן סגולה בדוקה נגד מרעין בישין. עשו כמוני והחזיקו זה בזה ואמרו מה שתאמרו בלחש, כי כל ברכה ראויה לאותו דבר. — וגם «ארבע הכנפות» מחסה ומגן.

הדבר נעשה חדש ומהיר כל כך שכאשר חזר האדון המנהל לא הרגיש כלום. רק כאשר לאט אל החדר בפעם השלישית כחתולה מתגנבת, בטוח שעכשיו לא יבליגו עוד על פחדם, השתאה פתאום על השקט המוזר של הילדים. שביב האור של הגפרור הרתית קצת את פני הילדים אך ידע נכוחה שהפעם ידם על העליונה ותוך כדי ראייה שינה תכסיסו כדי להיחלץ מתבוסה גלוייה. — לקח טוב למדתם היום. כדי היה לטפל בכם — ליווה אותם כמעט באהדה — אני מקווה שמהיום והלאה לא תפשעו עוד פשיעה כזו המחייבת עונש עצרה.

ואם שעונש העצרה נעשה נדיר מאותו הערב, עם כל זה היו ילדי ישראל ממהרים לרוץ בכל ערב שבת דרך ה"גשרון הצר" כדי להימנע מפגישה אתו. ומשום זה חביב ואהוב הגשרון הזה על ילדי ישראל וברכת גומלין יוצאת עליו מפי כל בעיקר בערבי שבתות החורף הקצרים, כי אז ממש שי ממרום הוא. ואם שהלב פועם והולך אך מציגים רגל עליו; הוי, מה חלק הוא ומתנודד כנטוי לנפול. השם ישמרנו. חזק מתנים ואל תבט אחריך ולא לעברים. רק קדימה רוצ. אמץ ירך האחת במשענה שלשמאלך ואת השניה שלח לפניך כאילו תחפש מסעד בחלל האוויר המלא בלהות הנבחה של כלבי הכומר. עוד צעד ועוד צעד והסכנה מאחריך היא. הגעת כבר אל השביל המוביל אל דרך המלך. ואם מזלך גרם שאין השקצים אורבים בשיחין שעל יד הגבעה שם, הנך קרוב כבר אל ה"גשר הישן" שעל הסכר הגועש ומקציף דרך השבכות הפתוחות ואטומות העוצרות את הזרם בדרכו אל טחנות המים.

ואם רק הצגת רגל על הגשר הישן ואונך תבחין כבר בשקשוק גלגל העץ במים, דע לך שלא איחרת לבוא ולא באת לידי חילול שבת, חס ושלום. אשריך ואשרי יולדתך ושבח ותהילה לגשרון הצר, זכרונו לברכה.

זָהָב בְּעִמְעוּם

מזאת שלמה שנהוד

בָּה יֵשֶׁר הַפָּרִי,

(בְּזֶהְב־סֶתוֹ שׁוֹמֵם)

מֵאלֵיו יֵשֶׁר הַפָּרִי

אֶד נִיר שְׁמֵם.

מְרֻרֵר

הַיּוֹם כִּתַּר אֶת שְׁלֹחֲנֵי וְחִלּוּנֵי

בְּפִּי.

הַכֹּל, טְבוּל, כְּחוֹל וְשִׁיר,

שְׁלוֹ,

שׁוֹקֵט

כִּדְשָׁא הַנִּקְנָע.

רַק רֵאשִׁי,

רֵאשִׁי זֶה הַצָּעִיר,

מִתְפָּרֵד

בְּשַׁעֲרֵי לְבָנָה.

זָהָב בְּעִמְעוּם

הַקִּיץ סָאָ בְּגוּנֵי לְבָבוֹ הַבְּשׂוּם,

עֵמָה -

זָהָב בְּעִמְעוּם.

אֶתְבוֹנֵן עַל סְבִיבֵי וּבְתוֹכֵי בְּאֵלוֹם,

אֲדַע -

זָהָב בְּעִמְעוּם.

הַתְּשִׁיג אֶת הַצָּעִיר, זֶה הַכָּאֵב הַחֲתוּם

בְּנֵהי

הַזָּהָב בְּעִמְעוּם ?

וְדַאי, כִּי יוֹסִיּוֹם אֶרְךָ אֶתְלִנָּה לְיִתוּם

וְהֵבִי,

וְהֵבִי בְּעִמְעוּם.

גִּרְוֵן אֹר

עָנֹ נִשָּׂא אֲרֵאָן

אֶת פְּנֵי הַסֵּהָר.

הִרְהַרְתִּי :

מֶה עֲצָמָה לְעָנֹ

בְּכַבּוֹתוֹ פְּנֵי סֵהָר . . .

קָשָׁה לוֹ לְאוֹר לְשֵׁאת צְרוּר

מִשָּׂא כֹה טוֹדֵר עַד כְּתַסְיוֹ,

לְכֹן מִשְׁתַּבְּרוֹת בּוֹ קִרְוֵי

וְצוֹמְחוֹת.

אָנִי -

מֶה אוֹמֵר לָךְ, מֶה ? -

אִף אָנִי קִרְוֵי אֹר וְלֹא עוֹד ;

מִשְׁתַּבְּרִי,

רוֹתַח

וְצוֹמַח -

וּמִשָּׂא הַחֲשֵׁף כְּבֵד וְכֵבֵד . . .

מִאֲרֹר

אֶהְבֵּתִי -

פָּרִי אֶפִּיל־אֲגִיר,

שְׁכוּחַ בֵּין-בְּדֵי אָמִיר.

הִיא שְׁלִי :

זֶם מִהַנָּחַת,

זֶם שׁוֹבְבָה,

וְלֹא־אִישׁ לֹא תִהְיֶי -

הִיא שְׁלִי.

דְּאָנְתִי רַק לְעוֹנָה.

לִזוֹ עוֹנָה,

יִשְׂרָאֵל, מְדִינַת יִשְׂרָאֵל וְהַתְּפוּצוֹת

(בשולי ספרו של שמעון ראבידוביץ: „בבל וירושלים“, הוצאת „ארט“, לונדון וולתם, תשי״ז)

מאת ד״ר מ. שטיינר

שמעון ראבידוביץ, שניתפרסם בחייו כהוגה־דעות עצמאי ומקורי, קיפל את תורתו בשני כרכים של „בבל וירושלים“ שהספיק לסיים ערב מותו הפתאומי. ספר זה המשתרע על גבי יריעה רחבה של תשע מאות ותשעה עמודים הוא, בלא ספק, הנסיון הרציני היחיד לגיבוש השקפה, או משנה, בשדה המחשבה הלאומית לאחר תקומתה של מדינת ישראל. ואליבא דאמת, נסיון ממין זה אינו מן המשימות הקלות בתקופה זו של שלטון הרגש בישראל מאז תש״ח. ראבידוביץ שחה כנגד הזרם. וכל ימיו התבלט בעין מורד במוסכמות. הוא בחר לעצמו שביל־יחיד וסירב ללכת בדרך המלך שהותוותה ונסולה בירושלים המחודשת.

כשרונו הבקרני־גקרני עמד לו לבנות מגדל בבל למחיבי הגלות ולזרוק מרה בשולליה.

„בבל וירושלים“ אינו יצירה מונוליטית בין בתכנה ובין בצורתה. הפרקים אינם מקושרים זה בזה ואין כאן אחדות הנושא בחינת רישא וסיפא. לפנינו קובץ מסות ארוכות שמחקר ופובליציסטיקה משמשים בהן בערבוביה „מתוכננת“: זוהי דרך כתיבתו של ראבידוביץ, שיש בה עומק של הסתכלות, הברקה רעיונית וניתוח מקורי על אף חוסר צמצום וליכוד.

כרנ״ק בזמנו, כך גם ראבידוביץ, תלמידו המובהק, מנסה לנסח פילוסופיה של תולדות ישראל. „בשער הבית“ מגולל לפנינו המחבר פרשה מעניינת של „בתים“. „בית ראשון“ ו„בית שני“ אינם רק מושגים גיאוגרפיים־היסטוריים במקום ובזמן, אלא קטיגוריות פילוסופיות במסכת קיום עמנו, אלה הם שני פנים של יהדות שהתפתחו והתגבשו במשך הדורות: הפן האחד („בית ראשון“) הוא „כולו ראשית, פטר רחם לאומה, תור פרימיטיב, חלום, חזון, מראה, מיתוס“. והשני — „פתרון, מושג, הלכה, בית־תלמוד ומעשה“.

במלים אחרות: „הבית הראשון“ הצטיין ברוח־החופש, כמוסר נבואי, בחיים טבעיים של עם מתהווה בתוך מסגרת של מדינה ארצית, ואילו „הבית השני“ בנה עולם של הלכה והעמיד במרכו את העם ולא את המדינה. בתקופה זו — סבור

ראבידוביץ — נוצרה היהדות הרוחנית-הלכית, שהניחה את היסוד ליהדות אכסט-ריטוריאליה בה נחשבה הגלות לצדקה ולא לפורענות. במשנתו של ראבידוביץ לא נחבר הבית השני עם חורבן בית-המקדש אלא נמשך עד סוף המאה השמונה-עשרה בה קמה ההשכלה והחלה לפרוץ את חומות הבית השני באידיאלים של הבית הראשון, וכמובן, שגם הציונות המדינית היא שיבה אל הפילוסופיה של "הבית הראשון" בהדגישה גיבונים ארציים בתוך מסגרת מדינה, פרשת הבתים כהיסטוריוסופיה של עם ישראל משמשת לראבידוביץ גם קנה-מידה לניתוח מעניין של ספרותנו החדשה, ולפי קנה-מידה זה יסייג וימייץ את סופריה ומשורריה. ביאליק, למשל, שייך כלו ל"בית שני" באופי יצירתו ובמגורו ואילו טשרניחובסקי ושניאור, בעלי המיתוס, אינם אלא נציגים מובהקים של הבית הראשון". (ראה כרך א', עמ' 144 — 132).

אם הציונות היא שיבה לראשית ישראל, הרי גם מדינת ישראל, שקמה בשנת תש"ח כתוצאה של שיבה זו, מגלה אותות של פרימיטיב ומיתוס, כלשונו של ראבידוביץ. מה היא עתידה של מדינת ישראל מבחינת ההיסטוריוסופיה הזאת? כלום תלך בעקבות הבית הראשון או השני, או שמא תקבע צורה חדשה של בית שלישי? על כך אינו משיב המחבר המגדיר את תפקידו כחוקר ולא כנביא.

ואולם הוא מצביע על גילויים "מדאיגים", בין שהם בתורתם של הכנענים ובין שהם במשנתו של בן-גוריון, גילויי מנטאליות של הבית הראשון, שאינם נושאים חן בעיניו, שהריהו רואה את עצמו בתחום הבית השני וכשופרה של בבל: "ואני אין פני ל"השכלה" הקדומה שבימי דוד ושלמה וירושתה במאה הי"ח ולא כלפי חוץ... פני לבית, בית-ישראל" (שם, עמ' 517).

ובדברו על "בית-ישראל", שהוא השת"י-הערב במשנתו, נוגע ראבידוביץ לא רק בבעיה המרכזית שבספרו אלא בשאלה האקטואלית ביותר שהעסיקה והטרידה אותו מאז תש"ח: כלומר: מדינת ישראל והתפוצות. השם ישראל והיחס בין ישראל וארצות הגולה הם בבחינת הא בהא תליא באותה הפרשה של היאבקות יחיד שלא רצה לוותר על השקפת יחיד למען טובת כלל ישראל, ראבידוביץ טוען בתוקף כנגד השם "ישראל" שקיבלה המדינה עם הכרזת עצמאותה ומעמדתו זו לא סטה עד יום מותו. חליפת האגרות (ראה עמ' 909—872), בינו לבין בן-גוריון כולה אומרת דרשינו. לא נבוא כאן לפסוק מי ניצח בהתמודדות אינטלקטואלית זו, שהרי השם ישראל חי וקיים ומציאותו קיימת כשם המדינה, ואולם מתוך הוויכוח הזה עולה ומברקת יכלתו הפולמוסית של ראבידוביץ ומעניינים הם טעמיו לביסוס טענתו. ראשית, ישראל עם הוא ולא מדינה, כלל ישראל אחז הוא. כלומר "בית-ישראל" במשנתו של ראבידוביץ, ואלה דבריו: "ועד כמה נהירים לי שבילי תלמודינו ומדרשינו, נראה לי ישראל — משמעותו לעולם: העם ואישיו".

מתוך הנחה זו מסיק המחבר שבאותו רגע שמנהיגי הישוב הכריזו על ישראל כשם המדינה פילגו את העם לשנים, וקרעו את בתי-ישראל: "מכאן ישראל ומכאן יהודים, רק יהודים שאינם ישראל".

משום כך הציע את השם "המדינה ישראל" ולא דוקה מדינת ישראל, שלפי תפיסתו, מונה זה ישתמע כמדינה של עם ישראל כולו, מה שאין כך במציאות. הוא אפילו העדיף את השם ארץ-ישראל על ישראל גופו.

טענתו זו נובעת מחשש שמא יוצרו שני עממים בתוכנו וכלל ישראל ייהרס. לאמיתו של דבר הרי טענה זו אינה אלא תוצאה של אותו הפולמוס ההיסטורי שנתעורר עם היווסדה של הציונות בדבר שלילת הגלות או חיובה. כבר אמר אחד-העם, שמבחינה אובייקטיבית כלנו מחייבי הגלות. במאמר "מדינת היהודים וצרת היהודים" הדגיש הדגשה מיוחדת שאפילו עם קום המדינה יישאר רוב העם בארצות פיזוריו. במציאות זו על קיום התפוצות "לעולם ועד" האמין ראבידוביץ שאמר: "אין תפוצה ישראלית נעקרת ממקומה עקירה שלמה — — — אלא אם כן "זוכה" לגירוש שלם" (שם, עמוד 192). ואולם יש הבדל רב בין אחד-העם לבין המחבר של "בבל וירושלים", הראשון חשש להתפרדות העם לשבטים שונים בגלל השפעתם התרבותית של העמים שבתוכם ישבו היהודים ולפיכך הגה את רעיון מרכז-הרוח ההיסטורי בארץ ישראל, שישמש מרכז חיקוי ליהודי כל העולם, לא כן ראבידוביץ: אין הוא רוצה לקבל עליו את ריבונותה של מדינת ישראל כמרכז החיקוי ל"בבל" (כלומר תפוצות), כי "בית-ישראל" הוא בעיניו מרכזיים או מרכזים ולא דוקא מרכז אחד בעל השפעה ריבונית. הוא אינו רוצה בתפוצה מדולדלת שעליה להריק את כל כחה למען מדינת ישראל (השקפתו של קלצקין), אלא ב"בבל", מתוך כוונה ברורה שיש מקום ועוד יהא מקום, עד סוף הדורות, לתפוצה חיה ויוצרת שלא תרצה להתבטל בפני מדינת ישראל ותוכל להיות בכוחה הרוחני-תרבותי כאבר חי של כלל ישראל. הוא קורא ל"שתוף לב" בין המדינה וארצות הפיזור, ומה הוא המכנה המשותף? השם ישראל!

הוא מסיים את הפרשה הזאת בפניה רגושה ומליצית: "בעל בבל-וירושלים קורא לבבל: עורי, קומי, שמרי על בגדי תפארתך: ישראל! ולירושלים הוא קורא: חלילה לך מלהוציא את בבל מכלל ישראל. ישראל הוא ירושלים ובבל — יהא שם בבל כשם ירושלים, שם אותו עם אחד: ישראל" (שם, עמ' 909).

אמנם צדק ראבידוביץ שהשם ישראל כמדינה עלול להכניס ערבוביה וטיטוש התחומים שיתבלטו בעיקר בספרות ישראל כתובה עברית, אך למעשה, ולאור התמורות, שחלו בחיי עמנו בשני הדורות האחרונים, כשהקיבוצים היהודים בעולם מוקפים אווירה לועזית אין השם ישראל משמש מושג-רווח לכלל האומה. נוסף על כך, הפרדה מסוימת ושוני מסוים בין מדינת-ישראל ובין תפוצות היהודים ברחבי העולם הם הכרח היסטורי שאין למנעו ואם נכיר בעובדה הזאת — נוכל למצוא את העקרונות המשותפים שיקרבו את המפורדים מתוך הבנה הדדית לשוני שביניהם.

כולנו נסכים עם ראבידוביץ שיש צורך בתפוצה חיה ויוצרת ואין תקומת המדינה מחייבת את שוכני התפוצות לכליון רוחני ואבדן זיהותם היהודית. אך כלום קיימת כיום בבל יוצרת שתוכל לשוות ולדמות כמרכז-רוח למדינת ישראל?

בנידון זה אין לנו להשלוח את עצמנו בתקות-שוא. עם יסוד "הבית הלאומי", ובעיקר אחר תקומת המדינה, עברה ההגמוניה התרבותית-רוחנית מארצות אירופה לאחינו בציון. אם היו לנו בעבר מרכזי-רוח בבבל, ספרד, פולין ורוסיה, הרי היו כולם בבחינת ירושלים של גולה. עתה שקיימת ירושלים במדינת ישראל והיהדות ותרבותה יונקות שם מכוחות יצירה ראשונים וטבעיים ורוקמות בגדי תפארתן בלשון העברית, כלום בבלי-אמריקה (שבשמה מדבר ראבידוביץ), תוכל להתחרות במדינת ישראל במקום תורה וחכמת ישראל, כמרכז יהדות היוצר את ערכיו העצמיים בלא השפעה ניכרת מציון המחודשת? האם לא קבע ראבידוביץ עצמו, ש"אדם בישראל הכותב והוגה אך ורק לועזית כוזב הוא?"

ראבידוביץ דוחה תורה מציון האומרת לחסל את בבל. לדעתו דרושה "חכמת עם" שתשקף את "כוליותה של כנסת ישראל". מהי חכמת-עם זו, לא פירש, זולת ניסוח סתמי של "תנועת ירושלים ובבל". אם זו תנועה חדשה העתידה לקום במקום הציונות, או איזה מין מזיגה אידיאולוגית של משנות אחד-העם, ודובנוב במסגרת היהדות ההיסטורית — אין להסיק ברורות מ"ירושלים ובבל". ראבידוביץ מתנגד לשיעבודן של התפוצות להשפעתה של מדינת ישראל ואולם לא נתן לנו תשובה כיצד אפשר להשריש ב"בבל" שרשי-יהדות חיה ותוססת בלא תורה מציון.

"בבל וירושלים" הוא ספר מגרה אף שאינו "דבר דבור על אפניו". המסות הן כבדות ומעומסות ואינן קלות לקריאה, כי המיבנה מסובך הוא בגלל טיבו המדרשי, מדרש פילוסופי ולשוני יש בו התעמקות בבעיות חיינו ורוחנו, וברקיררעיון, ואולם לעומת משנותיהם הבהירות של אחד-העם, קלצקין או קויפמן, "בבל וירושלים" הוא ספר עמום במקצת. הקורא העברי יתקשה בו בשל גודש במלים ובמושגים, במרכאות ובסוגרים, משפטים ארוכים ומסובכים, מודגשים ומוטעמים על ידי פיזור נפרז וחזרות. חבל.

ברם, הסגנון הוא האדם וראבידוביץ ההוגה והעמקן, מסלסל בלשון ובמחשבה, הוא יצר מה שיצר וסרב לסלף את דרך כתיבתו. הנה פיסקה טיפוסית שבודאי תפליא ותבלבל את הקורא הרגיל מחמת שטף החזרות:

"הבית הראשון ורקוע רקע מיתוס, ממיתוס בא ואל מיתוס ישוב במיתוס נאבק כל ימיו, ומיתוס יצר — ולא הרי מיתוס כהרי מיתוס".

על אף ההערות האלה, אין ספק ש"בבל וירושלים" הוא פרי מחשבה עמוקה ואוצר בלום של רעיונות מקוריים בתקופה זו של "נחפשה דרכינו".

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בְקָרָת

כְּתָבִי אֲשֶׁר בָּרַשׁ

מֵאֵת מֵרֵדִי עֹבְדֵיהוּ

א.

לאחר שנאספו הגורנה שני כרכי יצירתו העיקרית של אשר ברש, בא הכרך השלישי, כמאסף מפעולותיו של אחד מבוני הפרחה בספרות העברית החדשה. המעיין בכרך זה, שבו נאספו דברי ברש על סופרים, ספרות בעיות רוח ותרבות ועל בעיות האומה והארץ, יתגלה לעיניו במלוא קומתו אחד מראשי העושים בספרות הדור הזה.

כי גם בדברו דברים לעם, וביחוד לאחיו-ברוח בקרית-ספר, הוא מתבלט לא כאחד מראשי המדברים, כאיש-דברים, אלא כאחד מראשי העושים, איש מעשה.

אכן מאנשי-המעשה היחידים היה, כך ידעוהו והוקירוהו, הן בצבוד הרחב והן בשבט הסופרים, ותכונה זאת הוקיר בו גם ביאליק.

איש המעשה ואיש ההגשמה וההכרעה בעולם המעשה כבעולם הרוח והיצירה. „כשאני מתקשה להחליט בדבר שיר או פוסח על הסעיפים בדבר יצירה — אין לי במי להמלך ואפילו כשביאליק היה בחיים — אלא באשר ברש” — אמר לי פעם בשיחה לתומו, יעקב פיכמן ז"ל.

מתון-מתון אך בבטחה ובאור-רוח של איש-האדמה, פסע את פסיעותיו בשדה היצירה, וכאיש-השרשים האמון על מיטב תרבות אירופה, חתר ושקד על שלימות דבר-היצירה.

הוא היה המגדיר המובהק — יען כי את ההגדרה ראה כראש יעוד ליוצר ואמנם הגדרתו, אם שהיתה הגדרת יחיד, הפכה הגדרה לרבים, דפוס-מופת לבני אומנותו, הצעירים והותיקים כאחד.

ב.

בראש הספר נאספו מסותיו הקטנות והערכותיו הקצרות והמרוכזות על סופרים וספרים ביחוד מבני דורו והדורות האחרונים. קו לקו-תג לתג משתבצת לפנינו השקפת הרוח וה„אני-מאמין” בכבשונה של יצירה, בשאלות העם ובן-

(* כתבי אשר ברש, כרך שלישי, תוצאת „מסדה” תל-אביב תש"ז.)

הדור. אין תימה שמסכת זו הוא פותח בצרור-מסות על ראש כוכבי-הלכת ביצירת הדור — ביאליק.

מבעד להילת-הזוהר של נושא כתר המשורר הלאומי חודר ברש לתחום היחיד של המשורר ומגלה טפח טראגי בדמותו היצירתית: ביאליק הליריקן הצרוף סבל כל ימיו על חטא פרישתו ממחוז כיסופי נפשו. אכן, על פי הדיבור אנוס היה לשאת דבר שירו לעם, בעוד בסתר כלתה נפשו לשירת-היחיד. כאן רואה ברש את פשר גור השתיקה שירד והעיק על המשורר שנים כה רבות.

מבעד לכתר „המשורר הלאומי“ רואה ברש את עטרת הקוצים שעל ראש ביאליק — קוצים אלה הם שמנעו מביאליק את היחס של אמן טהור לעולם היהודי, כדוגמת מנדלי ופרץ. לדעתו, שירת-האון של ביאליק היא, דוקא בתחום שירת היחיד, הלירית.

ברש מצביע על תופעה מעניינת של גאוני שירת ישראל בכל הדורות, והיא, היותם מורכבים מיסודות שונים: שמואל הנגיד הוא פרי הרכבה עם רוחה היוצרת של אנדאלוסיה, יהודה הלוי עם תרבות קשטילה, עמנואל עם תרבות רומי, וכמוהם גם ביאליק הנהו „נטע מופלא של רכב יהודי על קנה אוקראיני ממש כרכב תפוח-הזהב על החושחש“.

ובעצם האבל הגדול על מות ביאליק חוצב ברש את הפסוקים הנוקבים והעזים: „קומת ספרותנו הומכה כדי ראש — — איש לערוגתו, סופרי ישראל!“ לאמור — גם בהינתק חוליית-הבריא הגדולה — שלשלת היצירה נמשכת ואין השכינה שורה אלא בהיצמדות לקרקע היצירה ובטיפוחה יום-יום. ברש שכל ימיו העריץ את אנשי העשיה. הבונים ונוטעים („גננים“), מצביע בהערצה על ביאליק: „לא רק את היצר הנורמלי ביקש לעמו — — באדם הנורמלי ראה את היסוד לכל התבל“.

ג.

בקוים קצרים שקויים אהבה והודיה משרטט ברש דמויותיהם של ראשונים בספרותנו החדשה — מאפו, יל"ג, פרץ.

אכן ראש אהבתו למנדלי, אבי הפרוזה העברית, שחינך דור סופרים „להסתכלות שלווה בשעת סערת היצירה“. אולם הערצתו זו אינה מונעת ממנו להצביע גם על מה שאין במנדלי — עמקות: „מנדלי רואה רק את השכבה המגובשת של החיים ולא את מצולתם“.

בברנר ראה את „גדול היחפים והנענים, שסופרים בעולם אינם מגיעים לקרסוליו“ ואילו יאוש מיוסד על אמונה.

וכמה דקה תפישתו את הווייתה היצירתית של דבורה בארון: „ריאליות מעולפת אד פניני זך ורועד העושה את הדברים משוגים ולא מושגים“.

את עוצם הערכתו לעגנון הוא מביע בצורה אפיסטולרית רבת חן והומור, שבושם האינטימיות והחריפות ממוגז בה. באיצטלה זו הוא מתיר לעצמו יותר משמינית של התרגשות. באגרתו לעגנון הוא כותב בין השאר: "בישוב החדש אהבת את הבנים הכשרים למקום ולאומה שידיהם עושות במלאכת הבנין וגשמתם נמשכת אל האור הגנוז". מעמיקה הגדרתו את דרכו המיוחדת של עגנון באפיקה, שהוא "מצייר לא בצבעים, אלא בשיחה שהיא כצבע — כדרכם של המסון ופראנס, קפקא ור' נחמן מברצלוב".

הגדרה מעמיקה שתוכה רצוף ידידות-נפש הוא מגדיר את רעו הגדול, יעקב רבינוביץ ז"ל. מחרוזת של דברי הערכה והודיה הוא מיחד לדמויות מרכזיות של יוצרי הדור — טשרניחובסקי, יעקב שטיינברג יצחק למדן ועוד.

ד.

אשר ברש היה אורח רענן בקרית ספר שלנו, ועם כל רוחב ידיעותיו בספרות העולם ויניקתו ממעיני תרבות אירופה — מקור המחצב העברי היה לו עיקר-העיקרים, אהבת-האהבות וגאות-הגאוות. בחריפות התריע נגד הרועים בשדות זרים, אנשי הסנוביזם הריקן. "סופרי עירך קודמים!" — הוא קורא בגנותו את מבול הרצנויות על יצירות נכרים, בעוד הבקורת על יצירתנו המקורית זעומה. בכך הוא רואה משום "צועניות ברוח".

ברשימות-יומן שהוא תולש ממחברתו לעתים מזומנות הוא מגיב בעירנות על כל תופעות תרבותנו וספרותנו. ברשימות אלו רבים הדברים האקטואליים גם היום ממש כביום כתיבתן, כגון: על גגע הסנוביזם, הלהיטות ללשוונות ולתרבות לועז ובעית ספרות של שבט או ספרות של עם.

מלא המית-נפש הוא תיאור פגישת הסופר עם נוף המולדת "שהיתה לוהטת וממוגגת את החושים". בצבעים ססגוניים נאמנים מאד, הוא מצייר את נוף המזרח האכסוטי הנגול לעיניו כמתוך גילי ה"חומש". גילוי נוף ארץ-אבות מחייב את הסופר, הבן השב לגבולו, לכנות נפש עמוקה. לשם כך, אומר ברש, נחוצים לו לסופר שני אלה: א. התאחדות ממושכה ותמימה עם הטבע הארצי. ב. לימוד ראיתם של הערביים כדי שנגיע למוצא לידי תפיסתנו העצמית". ועל הזיקה הנפשית בין הסופר ובין העם העובד יאמר: "כלום לא אָח אני בעמל היום לכל העמלים בארץ זו ביושר ובאמונה" "הסופר העברי יותר מסופר כל אומה אחרת, הוא איש המעמד העמל". כאו כן עתה שרירה וקיימת הבקורת שלו על העדר בקורת ראויה לשמה בספרותנו. כך הוא מתריע על הבקורת להכעיס, שהיא מן העשבים השוטים, והוא מתפלל לבקורת של כנות ואומץ-לב ויושר-לב.

בשורות נוקבות הוא מציין את התופעה המדאיבה של העדר כוח הלב ביצירת הדור, בעוד אשר לא כן היה הדור הקודם: "כשיצאנו אל מערכות הספרות, שלחנו את לבנו לפנינו".

ה.

את העושה והמעשה, למען הספרות והסופר והדואג דאגתם, אנו רואים בשורת הנאומים והמשאות שנשא בכנוסי סופרים ופגישות שונות בצבור.

בצד סקירה תמציתית והערכה מן השורש ליצירתם של סופרי אירופה בעלי שיעור קומה, הוא מצביע גם על חשיבות התרגומים המעולים מספרות העולם, שהיא חיוק ליצירה המקורית. והנה הוא מפליג בחין ערך יצירות טשרניחובסקי, מאבירי שירתנו החדשה, על ברנר, ברדיצ'בסקי, פּיכּמּן, כּהּן, ומבין הצעירים — ש. שלום, ברודיס, רבינוב, טננבוים ועוד.

ברש הוא אמן המאמרות והאמרות המגובשות.

בכבשונו של היוצר ומסכת היצירה הוא טובע מטבעות של בינה עמוקה, כמו: „שתי מידות במשורר אמיתי — שמחה על הקטנות ותוגה על הגדולות“.

ובינה בנפש אדם: „בני אדם רגילים לקרוא למי שתובע מאחרים — אופי חזק ולתובע מעצמו — אופי חלש. גם זו אחת ההערכות המסולפות“.

ומי כמוהו יודע ומבין בחדוות העשיה: „אין עונג כעונג העשייה, ואין צער כצער הדממה“. יותר מטפח מאישיותו עצמו, אשר נחשב נבון הלב, כבוש ומתון, מתגלה בשורות דלהלן: „אני מתייגע כל ימי לשוא לתקן המתקלא, והם המדברים בי, סבורים שרוחי שקולה מטבעה“.

פניני־חכמה משובצים המאמרות האפוריסטיים בשאלות האומה והחיים, כגון: „חבל שרבים מאחינו באו לארץ לא מרצונם הטוב, כי אם מרצונם הרע — של הגויים“ או — „אנשי העליה השניה באו בעיקר כיחידים, מתוך דחיפה בכוח אישיים, על כן קמו מתוכם אישים“.

זכמה בינה בנפש אנוש יש בפתגמים מלוטשים, כמו: „הוה זהיר בשניים; בגבר רציני שאין מאחרי רצינותו משהו קלות־דעת, ובאשה קלות־דעת שאין קלות דעתה משהו רציני“.

צרור פרחים הוא מגיש לבנות המין היפה „המבינות יותר מן הגבר את עיקרי הדברים בחיים ובטבע ואפילו בחברה“. ולהלן: „למה הזיווג השני הוא על פי רוב זוג של שלום? מפני שבן־הזוג רואה שהוא רע מן הראשון, והוא מתירא מן השלישי“.

במדור „שכחה“ ו„נוספות“ מתפרסמים דברים חשובים. מעזבונו של המנוח (ובהם פרקים מתוך „מגילת מלכי צדק“ וכן „משיחות ערב“) המשלימים בגוונים מרהיבים את קשת מפעלו ואישיותו של אשר ברש, מראשי העושים בספרות דורו.

„מבוא התלמוד“ להרב ישראל פורת

מאת ד"ר ישראל ש. אלפנבין

כל עם בעל תרבות יש לו תחום שבו הוא עם הגבחר. הבחירה הישראלית נגלתה בשטח התורה והמוסר והאמונה. ובעצם העובדה — שעצמיותו הלאומית נתגלתה במתן תורה על הר סיני — מוכיחה את יחודו וייעודו בההלכה. והיא השטח הרוחני שבו נתגלתה גאוניותו גלוי נעלה ומקיף ביותר. וההלכה זו של תורה שבעל פה ביחוד היא דינאמית ויוצרת את עצמה מחדש במדינת ישראל המחודשת לאור ייעודיה, ובזאת ערובה לנצחיותה.

תיתי לו להרב ישראל פורת — יליד ארץ ישראלי — העודר ופועל בתחום זה — שבו העמיקה עצמיותו של עמנו לפעול במשך הדורות — ותוך כדי עסקנות ציבורית-תורנית יום-יומית בעיר קליבלנד, הרי הוא ממשיך גם במפעלו הספרותי הגדול על מבואות התלמוד בבלי כדי להפיצם בין שדרות העם. בחמשת הכרכים הקודמים למסכתות גיטין (בשני חלקים), ב"ק וב"מ וסנהדרין הוא העביר לפנינו את תוכן וסיכום של סוגיות התלמוד, השקלה והטריה ומסקנות ההלכות בלשון פשוטה וקלה, ובפנים מסבירות לתלמוד. והרבה ידיעות הנועדות להלכות מאוששות וביורוי דברים יסודיים בהבנת התורה שבעל פה יתווספו לנו על ידי עבודותיו החשובות.

ובאלה הימים הופיע לפנינו הכרך הנוכחי למסכת חולין, הששי לסדרי מבוא התלמוד, והוא כולל ארבעים ושתיים סוגיות. עשרים ושבע מהן רק עיקריהן שייכים למסכת חולין גופא וענפיהן נוטים לכללי תורה המסתעפים במקומות רבים בש"ס כמו: רוב. קבוע. דבר שבמגין, דבר שיש לו מתירין, טעם כעיקר, נותן טעם לפגם, היתר מצטרף לאיסור, אין איסור חל על איסור, אשם תלוי הבא על הספק, ספיקא דאורייתא, שיעורי תורה ושיעורי חכמים, מינים, מומרים וכותים וכיוצא בהם. ויש שם גם חמש עשרה סוגיות הקבועות במסכת חולין

(*) ספר „מבוא התלמוד“ למסכת חולין מאת הרב ישראל פורת, קליבלנד, הוצאת

המחבר, תש"ו, 382 ע"ט.

עצמה כמו: הלכות שחיטה וטריפות, בשר בחלב וכדומה. והנה ספרו הגדול נועד להבין ולהסביר את השקלה והטריה של סוגיות התלמוד ומסקנותיהן ולברר וללבן את כל ההלכות מתחלת יסודותיהן עד סוף ימי הסבוראים והגאונים. פה ושם הוא משתדל להרחיב את המבוא, בהכניסו לתוכו גם מדברי השולחן ערוך ונושאי כליו וספרי שאלות ותשובות „במדה הנאותה להבנת ההשתלשלות של מנהגי ישראל בהלכות איסור והיתר”. וכדי להבין דברי הראשונים ולקרוב את הקורא אל דעת הלומדים, הרב פורת הסדרן נסכם על פני יריעה רחבה בהסברה נוחה ומושכת את הלב את דברי הקודמים, משנתם, יסודותיהם ושיטותיהם והליכותיהם בקודש.

אמנם קשה לדרוש מחיבור מקיף, כגון זה שלפנינו, שיהא נקי מן הטעות, כמאמר החכם: אדם לשגיאה יולד ואין נקי באדם ממשגה ואין מאום בלי מום. המחבר אינו מדקדק להביא לשון המקורית של המשנה והתוספתא, והירושלמי [השווה עמ' 297, 300, 304 ועוד ועוד]. וגם במקומות אחדים הוא מסיק מסקנות מרחיקות לכת משיטתן של הראשונים — למרות הסיסמא שלו בראש הספר (עמ' 4) בזה"ל: „ואם איני אלא מעתיק דברי הראשונים, די לי בזה”. כנראה, התבוננותו המתמדת והמעמיקה של המחבר בדרכי התלמוד והשוואת המקבילות, לא הביאו אותו לקביעת כללים בכל הנוגע לשימוש במידות שהתורה נדרשת בהן, להגדרת מונחי הסוגיא, לסידורה של המשנה ולעריכתו של התלמוד — כללים אלה שהם מצטרפים למיתודולוגיה שלימה של התלמוד.

שמו של הספר

ולכן מחוייבים אנו להסיק ששמו של הספר „מבוא התלמוד”, אולי אינו מדויק כל כך. כי באמת הוא אינו עוסק בשאלות מיתודולוגיות במידה שמדובר בחיבורים מיתודולוגיים של חכמי ספרד, מעין „מבוא התלמוד” לרבי שמואל הנגיד. או לרבי שמואל בן חפני, אף לא מעין „כללי התלמוד” לרבי בצלאל אשכנזי (הוצאת אלכסנדר מארכס בספר היובל לכבוד ר' דוד הופמאן, חלק עברי, עמ' 179 ואילך). אפשר שהטעם „כללי ההוראה ודרכי התלמוד” הולמו יותר. ואולי דומה הוא לעתים תכופות לחיבורו של ר' שמשון מקיגון „ספר כריתות” בחלק החמישי הנקרא „לשון למודים”, ושיש בו גם כן משום סיכום תורתם של ראשונים לסוף כל הסוגיות. רק לעתים רחוקות המחבר שלפנינו נוגע בשאלות ובעיות, שגם מתכרי ספרים מיתודולוגיים מיוחדים לא הרגישו כלל בהן, כמו הליכות עולם לר' ישועה הלוי, וכללי שמואל לר' שמואל סירילין מגולי ספרד, ודומיהם. אביא דוגמה אחת או שתיים לדברי, המעידות על השגיאות שנפלו בתוך הספר.

בסוגיא ל"ח (עמ' 297—304): הוא נושא ונותן בשיעורים שנתנו חכמים בשני חלקים, הראשון: ששים, מאה ומאתים; והשני: חמשים ותשעה וששים

ואחד. ולדעתי היה לו להמחבר למנות בקיצור גמרץ כל עשרה שיעורין דרבנן ואלו הן: הראשון, מה שאוסר במשהו; והשני, דבר חשוב שאינו בטל לעולם; והשלישי, בטול אחד מתתק"ס (בבריה); והרביעי, במאתים ואחד (בערלה וכלאי הכרם); והחמישי, בקצ"ב (בציר); והששי, במאה ואחד (בתרומה); והשביעי, בששים ואחר (ביצת אפרוח, מה שהתנא קורא ביצה טמאה); והשמיני, בששים (והוא ברוב איסורין); והתשיעי, בחמישים ותשע (בכחל); והעשירי, ברוב (והוא יבש ביבש במיגו). וגם שיעורים שונים, כמו אחד משה עשר וחד לאלף (לענין דג טמא שכבשו עם דג טהור; ירושלמי תרומות פ"י ה"ה; המאירי חולין עמ' 398). ועוד השמיט המחבר כלל גדול, שכל שיעורים שאמרו חכמים להחמיר, היינו במשנה וברייתא גרידא, אבל לא במימרא של אמוראים (תוספות חולין מ"ו; פרי חדש יו"ד סי' ל"ב, ס"ק ו').

ובעמוד ג' הוא מונה: „שיעורי תורה ושיעורי חכמים“, ובאמת אין לנו אף רמז משעורי תורה בכל הספר (כמו שיעורין של עונשין ושיעורין חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני) ובענין השיעורין יש מחלוקת האמוראים הראשונים אם שיעורין הם הלמ"מ או דברי סופרים ואין לנו אף אחד מן התנאים האומר שכל השיעורין הם הלמ"מ. אדרבה, דעתם של התנאים היא שרוב השיעורים הם דברי סופרים, כגון בטומאת שרץ שיערו חכמים בכעדשה (ספרא שמיני פ"ז), וכן שיעור מקוה של מ' סאה אינו אלא מדרבנן (נזיר לה. א'). ולדעתו של ראב"ע רק שלשה שיעורין הם הלמ"מ והן: חצי לוג שמן לתורה, רביעית שמן לנזיר וי"א יום שבין גדה לגדה (ספרא צו, פי"א). ואף לדעתו של ר' יוחנן (ירושלמי פאה, פ"א ח"א), דשיעורין הן הלמ"מ, הרי הם מן הדברים שמסרן הכתוב לחכמים וקרא אסמכתא בעלמא הוא (ברכות מא. ב'; בית תלמוד ח"א עמוד 91).

וברוב האיסורים סמכו האמוראים הראשונים, כמו ר' יהושע בן לוי, השיעור של מאה — „כל איסורים שבתורה במאה“ — לזרוע בשילה מן האיל, כשם שבשר הזרוע הוא אחד ממאה באיל. ולדעתו של ר' יוחנן שיערו חכמים שאין נותן טעם באיסורים יותר מבצל וקפלוט, כי בימיו של ר' יוחנן עדיין לא נפסקה הלכה בששים (פרש"י חולין צ"ז, ב ד"ה: משערינגן). אמנם לר' חייא בר אבא „כל גותני טעמים אחד מששים“, כשם שהזרוע עם בשרו ועצמותיו הם אחד מששים באיל.

ולפי דעתו של המחבר, כנראה שבימי רב נחמן נפסקה הלכה בששים לכלל איסורים שבתורה. ובודאי צריך לומר (עפ"י הירושלמי, נזיר פ"ו סה"ט) בימי ר' חייא בר אבא — תלמידו של ר' יוחנן זר' אלעזר — נפסקה ההלכה בששים.

אמנם אין להרב פורת סמוכין להשערתו לא בירושלמי נזיר פ"ו ה"ט וגם לא בבבלי חולין צ"ז ע"ב. ולדעתי נפסקה ההלכה בששים בימי רבא במחוזא, תלמידו של רב חסדא, אחד מגדולי אמוראי בבל בדור הרביעי [320—350 למספרם]. וישנן ראיות תחתות לדברי בע"ז ס"ט ריש ע"א ובתוספות חולין צ"ז, ב' ד"ה:

כל איסורין שבתורה בזה"ל: „והילכתא אידי ואידי בשיתין וכן כל איסורין שבתורה...
וכרבא קיימא לן דהוא בתרא דאמר לעיל כל איסורין שבתורה בששים“.

וביחוד ראויה לתשומת לב שיטתו של רש"י [חולין שם ד"ה: משערינן]
„דאכתי לא איפסיק הילכתא בששים“ [לא בדורו של ר' אבהו, ראש רבנן
דקיסריין-תלמידו של ר' יוחנן וחבירו של ר' חייא בר אבא-אחד מאמוראי א"י
בדור השלישי (290—320) למסה"ג, ובודאי לא בימי רב נחמן בר יעקב תלמידו
של שמואל ורבה בר אבהו — אחד מאמוראי דבבל בסוף הדור השני (250—290
למספר הרגיל)]. והשווה פירש"י שם ריש ע"ב ד"ה: ואמור רבנן בששים“.

בעמוד 300 מיהר הרב פורת להסיק בזה"ל: וא"כ נצטרך לתקן הלשון
להלכה במשנה של ערלה (פ"ב מ"א). אמנם לדעתי אין צורך להגיה ולתקן
הלשון. כי אם לפרש את המשנה כולה: שמאמר ר' אלעזר לא נאמר אלא על
הרישא בלבד, והועבר אח"כ גם לסיפא, כמו שהוא רגיל בירושלמי (ראה
השלמות ותוס' לר"ח אלבק עמ' 412). ובפרט שזה מתנגד לדעתו של רב האי
גאון בתשובותיו (ראה שטמ"ק לכתובות ס"ח): „ואין לנו לתקן את המשניות ואת
התלמוד בעבור קושיא שקשה לנו. אלא כך היא הגירסא שמקובלת מפי רבותינו
אנשי מסמך“.

בסוגיא ל"ט (עמ' 304-308) הוא עוסק בענין „אם ריחא מילתא היא, או לא ?“
בד' חלקים, הראשון, מקורות משניות וברייתות; השני דעות האמוראים;
השלישי סיכום של דעות האמוראים; והרביעי, לפסק הלכה עפ"י שיטתם של
הרי"ף והרמב"ם, ורש"י ורבנו תם.

וכאן נתעוררה השאלה במאכל כשר הקולט לתוכו ריח מדבר האסור,
אם נאסר המאכל או לא? האם נחשב הריח כממשו של איסור או ריח אינו
כלום? ונחלקו בדבר רב ולוי, ואביי ורבא (פסחים עו, ב'; ע"ז סו, ב'), מה היתה
דעת התנאים רבי מאיר ורבי יהודה ורבי יוסי במשניות וברייתות (תרומות
פ"י, מ"ג ומ"ד).

במשנה שלפנינו שנינו: „הרודה פת חמה, ונתנה על פי חבית של
אוסר לזרים מפני שנכנס לה ריח התרומה, ורבי מאיר מתיר, ורבי יוסי
מפני שהשעורים שואבות את הריח“.

(וכ"ה במתניתא דתלמודא דבני מערבא הוצאת לו): „הרודה פת חמה, ונתנה על פי חבית של
יין תרומה, רבי מאיר אוסר ורבי יהודה מתיר, ורבי יוסי מתיר בשל חטים
ואוסר בשל שעורים, מפני שהשעורים שואבות את הריח“.

יש לתמוה על המחבר שלא הרגיש כלום להעיר שם: משנה ג' בתרומות
פ"י אינה מדברת בענין ריחא מילתא או לא. והמחלוקת במשנה זו לריש לקיש
היא, אם פת חמים ושעורים שואבת בפת חמה וחבית מגופה, ברם דבר זה יוצא
מן המקבילה במשנה מכשירין ג', ג' וגם בירושלמי תרומות פ"י ה"ב [ראה שנות

אליהו שם והשלמות ותוספות לח' אלבק ע' י'. אמנם רב מרי, תלמידו של ר"ל, רוצה לפרש משנה ג' כאילו המחלוקת היא בריחא מילתא. ובאמת, מחלוקת זו — אם ריחא מילתא היא או לא — סודרה למשנה ד' ולא למשנה ג' — תנור שהסיקו בכמון של תרומה ואפה בו את הפת, הפת מותרת, לפי שאין בה טעם כמון, אלא ריח כמון.

שם סוף עמ' 299 קרי: רבי יוסי בן משולם נזכר ג' בפעמים במשנה (תרומות ד, ז; בכורות ג, ג; ושם ה, א לבסוף), במקום: «ונזכר רק פעם אחת במשנה». שם עמ' 300 קרי: מאה שנפלה לחאה, במקום «למאתים». וגם שם צ"ל: וכך אמר ר' אלעזר בירושלמי (ערלה פ"ב ח"א, ושם סוף ח"ב) לית כאן לומר לתוך מאה, אלא לתוך תשעים ותשע וכו'.

מגמתו העיקרית של הרב פורת היא להקיף את כל החומר הידוע לו ולברר את השאלות הנידונות בסוגיות שבבבלי ושבירושלמי לכל צדיקה. מטרתו היא ג"כ לבחון את הסברות שהעלו בדברי התנאים והאמוראים ולמצוא אישור וסעד למסקנות שהסיקו ולכללים שכללו, כדי להגיע לכלל ראיית הנושאים והבעיות בשלימותם ובכל פרטיהם.

לפי שיטתו של המחבר, כל שאלה ובעיה נידונה על ידו עד למיצויין האחרון. כונתו היא לבדוק בדיקה ובחינה מדוקדקת את כל המקורות, שיהא עיקר עיונו הסוגיא המתפרשת והמאמר המשמש נקודת מוצא, כלומר מה שניתן לדייק מהסוגיא במקומה, קודם למה שניתן לדייק ממקום אחר ואין צריך לומר ממסכת אחרת, ומה שניתן ללמוד מהבבלי קודם לכל לימוד מהתוספתא והירושלמי. ולא עוד אלא המחבר משתדל גם לרוב להמשיך במשא-ומתן שבסוגיא, ואף להוסיף חילוקים והבחנות רבים, וגם לסכם תוך היסוס מסוים את דעות התנאים והאמוראים לפסק הלכה לפי שיטתם של הפוסקים הראשונים והאחרונים. ובאמת הכל מודים, וגם המחבר בתוכם (עמ' 3 לבסוף), שספרי מבוא התלמוד מעולם לא נועדו לפסקי-הלכות כלל וכלל, אלא להסביר את השקלה והטרייה של סוגיות התלמוד ומסקנותיהן.

חבל, שהמחבר «נטה הפעם אזנו לקול מבקרים» והשתדל פה ושם להרחיב את המבוא בהכניסו לתוכו גם מדברי השולחן ערוך ונושאי כליו וספרי שאלות ותשובות, שאין מקומם בספר מבוא התלמוד. כנראה שכמעט כל מה שמובא במפורש בהמשך העניינים של הסוגיא נוגע יותר לכללי ההוראה מאשר לדרכי התלמוד, ומותר ללמוד מן המפורש על הסתום.

אולם כל זה אינו גורע מערכו של הספר הגדול שלפנינו. בו מתגלות במילואן סגולותיו של הרב פורת כמומחה לאותו דבר. ורק למותר הוא להרבות דברים על חשיבותם הגדולה של הכללים המאוספים פה ושם. רובם באים להכריע בין החכמים החולקים ולהוציא את תמצית ההלכות מתוך הסוגיות.

לפנינו אחד מספרי היסוד בכללי ההוראה ובדרכי הגמרא. גם סגנון הספר וצורתו החיצונית נאים, תורה בכלי נאה. ועל כן ספרו נועד לתפוס מקום חשוב בספרותנו.

רשימות וסקירות

מחודש לחודש

נהרו במרדנותיו המרובות אינה, בכל זאת, תגובה חמורה למדי על כל מה שעולל: כואת אלף הקלגסים הסיניים לאומה המיב-טאנית, ובדואי שאינה עשויה למנוע מזימות התפשטות והשתלטות קומוניסטית נוספת בין באיזור הנסיכויות ההודיות שבגבול הודו וטיבט ובין בחלק אחר של המזרח הרחוק.

מאד ייתכן, כי בקרוב נהיה עדים לצינון התלהבותם של דוברי הגוש האס-ייתי-אפריקני כלפו רוסיה וסין, ושיר נוי זה בהלכי-הרותות של „העמים המ-שותתרים הנייטראליים” יבוא לידי ביטוי, בראש וראשונה, על כמת או”ם וסניכה.

הפילוג המוחלט בעולם הערבי

אכן, מועידת באגדד נג ועד עתה נשתנו הרבה דברים בעולם האסוית-אפ-ריקני, וכל הרוצה לראות עד היכן הדי-ברים מגיעים, ילך אצל אחד מ„כוכבי הלכת” המדומים של הנייטראליזם הידוע, אצל עבדול נאצר המצרי, ויראה כיצד איתרע מזלו של זה, לכאורה, מעות היא בידי הסוברים, כי נאצר כבר „הושלך לכלבים” על ידי כרושצ'וב וכי הסיוע הסובייטי למצרים הלאומנית נפסק והולך. ראשית כל, אין כל סימנים אובייקטיביים למיפנה כזה. ושנית, הרי רוסיה הסוביי-טית מוסיפה לראות בנאצר את סוכנה הרא-שון והמוצלח ביותר, שפתח לפניה לר-ווחה את דלתות המזרח הקרוב ואת שערי

נתבדה חלומו של הגוש הנייטראלי המרידה בטיבט, אף שפרטיה עמומים ביותר, הכתה גלים בעולם האסויתי וה-אפריקאי, ששימש, עד לפני זמן מועט, מבצר עוז לגוש הנייטראליזם החיובי, אשר מנהיגו הרוחני הוא נהרו. הודו קרובה אל החלל לא רק קירבה גיאוגר-פית אלא גם קירבה דתית ותרבותית, ונהרו יודע היטב כי עוד ישבע יגון ואנחה מפרשה זו בשמת היחסים עם סין הקומו-ניסטית, אפילו כן, הריחו מוסיף ומדגיש שלגבי ידיו הכל כשהיה והודו מוסיפה לדגל בעקרונות באנדונג. אמנם לגבי טיבט נשתנה המצב ונשתנה, והחירות וה-אבטונומיה של העם הטיבטאני הלכה לע-י-למה. מכיוון שחווה „האבטונומית” הסיני-טיבטאני הוכח כתחבולה סינית לחרויה זמן עד לפתרון קשוי האקלים והטופוגרפיה בארץ ההרים הזאת, נתגלה פתאום לעיני עמי אסיה ואפריקה, כי הכובשנות הקומוניסטית האסויתית היא לא פחות אכזרית מהכובשנות הקולוניאלית של אימפריאליזם קודמים ומתדיכוי הקומוניסטי בתוגרית, השאלה אינה אינא אם נהרו נשאר נאמן לעקרונות באנדונג משנת 1955, אלא אם צ'ו-אן לאי הסיני נתכוון אי פעם להיות נאמן באמת ובתמים לעקרונות הנאים כשלעצ-מם, שבזכותם נתפרסמה אותה ועידה כמ-ביאה גאולה לעולם. דהיות הזמנה סוביי-טית לבקר במוסקבה, שנמקה על ידי

האחת שבה היו מאוחדים בכל שנות קיומה של מדינת ישראל — בשאיפה לכלותה, מבחינה זו אופיינית קובלנתו המרה של

נאצר, כי קאסים מיאן להשתתף עמו ב"מלחמת מצוה" נגד ישראל, עורך "אל אהרם" המצרי, חוסיון הייכל, הגדיל לעי שות מאדונו השליט, והאשים את קאסים, כי "הפר הסכם מפורש" שחתם עליו בשעתו לשלוח משלחת קצינים עיראקיים וצבא עיראקי לגבול קע"ם וישראל.

מובנת השאיפה של נאצר לגרום בזיון לקאסים בנקודה שבה כל ערבי רגיש בור-תר, אך פחות מובנת הכברתו של מזכיר או"ם בפגישתו עם העתונאים, לאחר שובו ממוסקבה, כי נאצר דיבר על פנייה לקא-סום להסתייע בו, "אם יותקף". בנוסח הנ"אום של נאצר לא נאמר כואת כלל אלא דובר על "התקפותה הבלתי-פוסקת של ישראל" כהצדקה מספקת להסתערות משור-תפת, בין שזה הולם את סעיפי מגילת האו"ם ובין שזה "יוצא דופן" במקצת. בסופו של דבר, הלא ישנם משפטאים ויודעי דת ודין בינלאומי, האומרים כי השננה המצרית על "הימשכותו של מצב המלחמה" בין מדינות ערב וישראל אף היא סותרת את חובותיו של חבר בארגון האומות לפי המגילה, ואף על פי כן, הללו עומדות בסירובן ואין מוחה בידן.

בידודו הגובר של נאצר

אם היה צורך להוכיח באיזו מידה ירדה קרנו של נאצר בעולם הערבי, בא מושב הועדה המדינית של "הליגה הער-בית" בביירות וגילה חולשתו לעין כל. לְכאורה, היתה לו לנאצר סיסמת קרב נאה: אזעקה למאבק נגד סכנת הקומוניזם בעי"ראק והצעה לפתוח ב"מסע-צלב אנטי-קומוניסטי" לשם הצלת התנועה הלאומית הערבית. אך לשווא ביקש סגן שר החוץ המצרי, פאריס זיין א-דין, להביא את המתוועדים לכלל אחדות דעות בנידון זה. מלבד פח שאדבע מדינות ערביות, עיראק

אכריקה כאחד, מבחינה זו תועלתה בעינה עומתה, וכן גם מבחינת רצונם העז של הרוסים להוסיף ולהיות פטרונוים של התנועה הלאומית הערבית, לפני זמן לא רב מנה ראדיו מוסקבה בשו-דורו הערבי את גודל העזרה התמריית שמו-שיטה ברית המועצות לקהליה הערבית המאוחדת: "המסחר בין שתי המדינות גדל פי 12 בין השנים 1954 ו-1957. שתי המדינות פיתחו את סחרן במידה שאון למעלה ממנה. ברית המועצות מספקת כש-ליש מההון הדרוש לפיתוחה של סוריה וכמחצית ההון הדרוש לתיעושה של מצ-רים. השמועות המופצות על ידי סוכנויות עתוניים מערביות ועל ידי "וול סדריים ג'ורנאל" על צמצום העזרה הסוביטית לקע"ם, או על הפסקתה — אינן אלא דיבה!"

אמנם, ניתנה האמת להיאמר, כי ברית המועצות לא תאבה להכריח סיוע מפוי מצרים ולדחפה לזרועות המערב, אלא תעי-דיף להתליף את נאצר במתניג אחר, יוחר גמיש ונות לקומוניזם המזרחי. יתר על כן, בתנאים מסוימים לא יהיה צורך כלל להתליף את נאצר, הואיל וערעור מעמדו בעולם הערבי ואף במצרים גופה יכריחונו, בסופו של דבר, להיות נשמע לאנשי הסדר במוסקבה.

אם לפני חודש קבענו במדור זה, כי המרד שפרץ בצפון עיראק ושאוורגן, ללא ספק, על ידי סוכני נאצר ודוכא על ידי גנרל קאסים, "מסמן קרע סופי בין קאסים לנאצר" — לא היתה אז קביעה זו אלא בגדר אי-בתון להתפתחות קרובה, ואילו כיום היא בגדר עובדה מוצקת. המהנה הערבי שסוע ומפולג פילוג מוחלט לימים רבים, ומכאן מסקנות רבות לגבי ישראל, מצבה ומדי-נותה, אחת המסקנות ההגיוניות הנובעות ממצב זה היא התנחה, שאין ישראל מחו-ויבת מעתה לשקוד על מציאת דרכים לעי-שויות שלום עם שכניה, לא רק משום שה-ללו אינם נוטים כלל לעשות שלום עמה, אלא גם משום שסכנתם פחותה משחיתה ואין חשש שיתאחרו כעת אשילו בשאלה

במצבה הפינאנסי של ישראל, ובודאי שאין לזלזל במשמעות המדינית שאפשר ליהסס להתלמט זו; אין לשכוח, כי המענק היווה בשנים 1952 — 1958 את אבן הפינה בסיוע שהושיטה ממשלת ארה"ב לישראל, והצטרף לסכום העצום של רבע ביליון דולאר מתוך 614 מיליון דולאר של סיוע בצורות שונות. אפשר להבין את הנטייה הטבעית של הממשלה האמריקנית וה-קונגרס להפוך מענקים שונים למלוות, אבל ה צ ו ר ה שבה הודיעו על ביטול המענק עוררה את הרושם כאילו יש למודיעים גם מגמה מדינית מסוימת.

לכאורה, היתה ההודעה מלווה דברי שבת להתקדמותה הכלכלית הרבה של ישראל בשנים האחרונות. אך התקדמותה לא היתה עצומה עד כדי כך, שתוכל לז"ח בלי ניד עפעף על מענק של 7,500,000 דולאר. ההודעה על ההפסקה באה בשעה של חידוש העזרה האמריקנית למצרים ושל הקצבת הסכום הניכר של 80,000,000 דולאר לממלכת הירדן כמענק, וסכום נוסף של 15,000,000 דולאר כמלווה. אמנם, יש להודות כי המלך חוסיין נהג במתינות כלפי ישראל בכל הופעותיו, בזמן ביקורו בארצות הברית. אך מותר לשער, כי לא משום כך בלבד בא על שכרו. חוסיין מעון חיזוק והוא זוכה לעזרה מערבית הניתנת ביד רח"ב. אך נאצר לא יהפוך עורו ולא יהיה עוד לידיד המערב, גם אם המערב מוכן לקנותו בכסף מלא. למה איפוא הפגנה נוספת של "הסתיונות מישראל" על ידי היסול שימת המענקים לה, בפרט, כשהסכום הוא פעימ למדי לגבי תקציבו של האוצר האמריקני? שאלות אלה ודומיהן מעוררים ודאי נציגי ישראל, עם השגריר היוצא, מי אבא אבן, בראשם, במשא ומתן הנוכחי עם ראשי מוזכרות המדינה, נקווה שמי"מ זה יוכתר בהצלחה והמענק לישראל יהודש.

תיקון ושוברו בצידו

בקשר לכיווני החן של אילו מדינאים מערביים כלפי נאצר ראוי לשימת לב תיקון מסויים שנעשה באישיתו של פלני ימים

ירדן מוניסיה ולוב, נעדרו מהתיעצויות הועדה המדינית, הרי נציגי מארוקו גילו התנגדות תקיפה ושקטה לעמדת המצרית. נציגי לבנון וסודאן נשארו נייטראליים ואף הנסיך פייסל, "ידידו" של נאצר, נציג סעודיה, הארץ המוסלמית הקנאית, שהיתה צריכה לכאורה להיות ראשונה להצטרף לקריאת ה"ג'אד" המוסלמי נגד הקומוניזם, הגיב בקרירות גמורה. לתבוסה כזאת בין כתלי מוסד כ"ליגה הערבית", שעיקר אחיזתו במצרים, לא פילל נאצר. אך הוא לא למד לקח! סמוך לשלוננו ב"חבר הערבי" התהיל ראדיו קאהיר מפיח כובים על משלוח כוחות מתנדבים סובייטיים, אנשי מלחמה כורדיים, דרך תעלת סואץ, לעיראק לביצור השלטון הנוכחי הפרו-קומוניסטי ולהקמת ממשלה קומוניסטית טהורה בארץ זו. אמנם, היה תמות קצת לשמוע על משלוח עזרה צבאית לקאסים לאחר נצחוננו בצפון-עיראק ובשעה שמעמדו של קאסים בצבא איתן. יתר על כן מוסקבה הודתה כי אניותיה מוליכות לעיראק "גולים עיראקיים-כורדיים" החוזרים לארצם ברשות בגדה, אך לא אנשי-צבא ו"מתנדבים" למלחמה, אלא שכל אותן ה"ידיעות" המזעיקות באו לשרת כמה מטרות בבת אחת: להבדיל את העולם הערבי ולהעמידו לצד נאצר; להוכיח לעולם שגנרל קאסים אינו אלא דמות קיקיונית ו"עבד של הקומוניסטים"; להכשיר את הלבבות בוא-שונגטון ובלונדון לקראת נכונות מלאה לסיוע למצרים סיוע כלכלי מקיף יותר.

חידוש העזרה למצרים וביטול המענק לישראל

בינתיים חודשה כידוע העזרה הכלכלית האמריקנית למצרים, ומשעם מזכירות המדינה הודיעו, כי בשנה הבאה יופסק המענק לישראל. אמנם, גדלו של המענק לישראל היה פוחת והולך בשנים האחרונות. אשתקד וגם השנה הגיע המענק לסכום מועט באופן יחסי (7,500,000 דולאר). אך גם בתמיכת זו אין לזלזל

אכן, יש תיקון העלול לקלקל, ואם הוא נעשה ביודעים — אין לנו אלא להניח, שאפילו אם אותו תיקון לא בא לקלקל ית-סיום עם ישראל, מכל מקום בא לתקן יחסים עם קאהיר. האימנם בכיוון זה נושבת הרוח? וכלום יש מקום לתקנות המקווים להיבנות מקשרי ידידות עם מאהריריבי, אימפריאליסט מובהק ושונא מושבע של הדימוקרטיה המערבית כרודן גמאל עבד-דול נאצר? I

עדיין אנו סבורים כי עברו של הדיקטטור המצרי כבר קלקל את כל מה שהיו רוצים לתקן דורשי קירבתו במערב. מלחמתו הנוכחית של נאצר „נגד הקומוניזם הערבי“, איומיו ותכניו והפגנות הסרק שלו ב„ליגה הערבית“ אינם חסרים גון של גיחוך ואופי של משחק אופירימסה.

הצקתו לישראל, על ידי עצירת ספינות-סוחר הנושאת מטען ישראלי בסואץ וכדומה, היא יותר ממשית הן מבחינת הכוונה הזיודוניות והן מבחינת היותה להרע, אך אם ישלה את נפשו, כי במסיבות הקיימות הוא יכול להרשות לעצמו יותר ויותר עד כדי פגיעה בחופש השינוי במפרץ אילת—נכוננו לו כמה הפתעות — שאין אחריהן תיקון מזורז לא מפני דובר מזרחי ולא מפני דובר מערבי, ושאפילו הכסרניסוטה דיפלומטי כמזכיר הכללי של או"ם לא יוכל ליושב תוקפנותו על דרך הכוונות הטובות ובהתאם לכל סניפי המגילה.

יצחק עברי

מועטים, לרגל הערה שהעירה שרת-החוף הישראלית בכנסת. ההערה היתה: „ההתפתחויות המדיניות באזורנו בשנה שהלפה הביאו לידי דמיון רב בהערכות של בעיות האזור מצד ישראל ומצד ארצות הברית. חוגים רבים ומעצבי דעת הציבור האמריקנית התקדמו במידה רבה בכיוון העיקרי בדבר אופיו של הנאציוניזם ובדבר נטיותיו התתרניות“. כשנשאל דובר מזכיר המדינה לתגובה על הערה זו, נתן לשואל מסוכנות „אסושייטד פרס“ תשובה שכזה: „אף כי לא ידע לי על אימה של גברת מאיר אלא מהפירסומים בעתונות, הרי ברור שדבריה הם מוסמכים רק לגבי הדעות השוררות בחוגי ממשלת ישראל. אשר לארצות הברית — אנו עושים גם עתה, כמו בעבר, מאמצים כנים לפתח ולקיים יחסים טובים עם כל מדינה במו"ר התיכון, כולל קע"ס". עכ"ל.

והנה התגובה המהירה והחריפה אמרת דרשני: ראשית, אין זה ממנהגו של דובר רשמי להכחיש, לסתור או לתקן דבריו-נאים מארץ אחרת אלא אם כן יש בידו נוסח מלא של הדברים מועבר על ידי השגריר בארצו של אותו מדינאי. שנית, אותו דובר יכול היה לשער, כי לשרת-החוף הישראלית יש גם מידת התבונה הדרושה וגם הנסיון הדיפלומטי הנחוץ שלא למסור מודעות בשמה של הממשלה האמריקנית או לשמש דבר לה. מאחר ששרת החוף הישרא-לית לא אמרה מעולם, כי ממשלות ארה"ב וישראל הן בדעה אחת בעניין הנאציוניזם הרי לא היה טעם להזדרז ולתקן, ולא בכדי הביעו בחוגים מדיניים בירושלים השתוממות רבה לתגובת מזכירות-המדינה.

ינה של העיר. השם תל-אביב ניתן לשכונה, לפי החלמת הועד שלה, על שם ספרו של הרצל „אלמנז'ולנד" בתרגומו העברי של נחום סוקולוב.

ב-11 במאי של שנת 1921 קיבלה תל-אביב את זכויותיה המוניציפאליות הראשונות והוכרזה „ע"י ממשלת המנדט כ„טאונישפ", ורק כעבור 13 שנה זכתה למעמד של „מיוניסיפליטי" על כל הזכרות, שהדבר מקנה לרשות מקומית עצמאית.

יחסה המתנכר של ממשלת המנדט

אין זה סוד, כי ממשלת המנדט הבריטית הצרה כל השנים את צעדי התפתחותה של תל-אביב וכי זו עשתה הכל מציודה על מנת להחיש את קצב התקדמותה, אפיוני למשל הדבר, שעד צאת הבריטים מן הארץ בשנת 1948 שוימשה לא תל-אביב הגדולה, אלא העיירה, הקטנה המוזנחת של אז, לוד, כבירת המחוז הדרומי של הארץ...

אשר להשתתפות הכספית מצד הממשלה הזרה בתקציבה של עיריית תל-אביב הרי זו התבטאה בפרומות ממש. ידועה, למשל, העובדה שלצרכי חינוך קבעה הממשלה המנדטורית כבסיס להשתתפותה הכספית בשירות זה לא את מספר הילדים הלומדים, אלא את מספר הילדים, אשר בגיל בית הסי-פר. התוצאה היתה, שעירייה ערבית, שבת-חומיה היה קיים בית-ספר ממשלתי קיבלה כספים רבים לצרכי חינוך, ואילו תל-אביב הגדולה על אלפי תלמידיה נשארה מקופ-חת. אף בקבלת כספי „המענק הכללי" („גראנט אין אייד") היתה תל-אביב מופ-לית לרעה.

גם המאבק עם יפו הסמוכה לא היה קל כלל ועיקר וערבייה התנכלו לא פעם לשי-לום תושביה השלווים של תל-אביב. ביום כ"ב ניסן תרפ"א (1921) פרצו הפרעות ביפו בהן מצאו גם את מותם הסופר י. ח. ברנר ז"ל וחבריו. הדבר נשנה בשנת 1929 וב-19 באפריל 1936 החלו שוב ערבים מו-סתים לפרוע פרעות ביהודים מתל-אביב, שנודמו אז לרחוב בוסטרוס וחרחובות

ששת חברים, שעודם בחיים הם ח"ה מנחם גילויץ, ד"ר יהודה פוחובסקי, אליהו בריסקר, מתתיהו וינוקור, משה חיינקו ואבא נאמן, מספיק לשהות שעה קלה במחיצתם של הראשונים, כדי להיזכר יחד אתם בפרשיות נשכחות, שהדור הצעיר ההולך וגדל בישראל וכל שכן — בתפוצות הגולה, כמעט שאינו יודע עליהם ולא כלום. מי יאמין, שהיו ימים שכאלה, כשבאותו המקום בו נמצאת עתה עיר הומיה ושוק-קת חיים היו רק גבעות חול שוממות ללא עץ וללא פרח סביב ?

כחמשת אלפים נפשות יהודיות גרו ביפו בשנת 1905 ובאותה שנה אף נוסדה שם הגמנסיה „הרצליה" לאחר אשר שנתיים קודם לכן פתח „בנק אנגלו-פלשתינה" (הוא „בנק לאומי לישראל") את סניפו ביפו, שתייה גם הסניף הראשון שלה בארץ ישראל. הכלכלוך והצפיפות הרבה אשר שררו „בימים ההם" ביפו הולידו בלבי כמה אנ-שים את הרעיון לרכוש שטח קרקע ולהקים עליו „עיר גנים" נקיה.

ביום י"ג תמוז תרס"ו (1906) התכנסה במועדון „ישורון" ביפו, אסיפה מיוחדת למטרה זו בה השתתפו כמאה איש והוכרו על יסוד „אגודת בוני בית". הועד הזמני, שנבחר במעמד זה שונה את שם האגודה ל„אחוזת בית" ואף הכין חכנית מפורשת להקמת השכונה החדשה.

הועד הזמני היה מורכב מה"ת עקיבא אריה נוויס, דוד ברגר, יהודה לויב תיותמן, והזקאל דנון ודוד סמילנסקי.

לאחר, שלצרכי הקמת השכונה נרכש „כרם זבלי" אשר שטחו היה 150 דונם בקרבת השכונה נוה-צדק, והקרן הקיימת לישראל נתנה את ההלוואה הראשונה לבוני הבתים, החלה עבודת הבנין. זה היה בחדשי הקיץ של שנת 1909, ואילו בחודש שבט של שנת 1910 נכנסו לבתיהם רוב בעלי הבתים החדשים. ההגרה לא תלויה בערכה הלווקת המגורים נערכה בחול המועד פסח תרס"ט (1909) וזה הוא גם התאריך המקובל, כיום תתחלת בני-

ז' תשרי תרצ"ו (1936), במשך תקופה קצרה, בשנות 27|1925 שימש כראש העיר. ריה דוד בלוד-בלומנפלד ז"ל, מאז מותו של דיזנגוף ועד ראשית שנת 1953, כלומר 6- שנים רצופות, היה ראש העיריה מר ישראל רוקה, וכאשר נבחר לכנסת ואחר כך נתמנה כשר הפנים, בא במקומו מר חיים לבנון.

כאדם המכיר את תל-אביב מקרוב זה עשרים וחמש שנים ואף היה בין אלה, שעבדו בה פעם בחומר ובלבנים מעלה אני, ברגעים חגיגיים אלה, בעיני רוחי את זכר „הימים ההם“, כשהעיר היתה קטנה ודלה, והשטחים, אשר מעבר לירקון צפונית ומעבר למוצרתה, דרומית-מזרחית, עמדו עדיין שוממים וריקים. הוי כמה רחוקים ורר-מנטיים גם יחד נראים לו ולרבים כמוני הימים הללו, שחלפו ואינם, ימי זוהר וחלומות, שבחלקם אמנם אף מצאו את הגשמתם. בודדים היינו אז במולדת, אך כולנו גם יחד היינו כעין משפחה אחת, וצרכיו היומומיים של האיש כמעט שגשגו כחו כליל מן הלב, באשר כולם הסתפקו במועט.

תל-אביב, זו העיר, אשר זאב ז'בוטינסקי ברך אותה, לאחר שובו אליה ממרחקים במליום „שלום לך, תל-אביב כהל-לבן!“ והמפוררים ח. נ. ביאליק וזלמן שניאור ורבים אחרים שרו עליה כה יפה—חוגגת עתה את יובלה. תבונה רך העיר הזאת לקרובים ולרחוקים גם יחד, כזו יש בה, כדי לסמן את קצב התקדמותו של מפעל בנין המולדת העברית לאחר אלפי שנות גולה ונדודים.

יצחק אייזנברג

הסמוכים לו ביפו. מספר הקרבנות היה רב ועד עתה חי במוחי זכר אותו היום המר והנמחר בו מצאו את מותם מידי פורעים תושבים של העיר העברית.

הבטחון בגבול הבלתי ברור בין שתי הערים היה תמיד לקוי. הגרעין הראשון של „הגנה“ נוסד בשעתו בתל-אביב, כדי להגן בראש וראשונה על האוכלוסייה התל-אביבית בפני מתנקמים מופו. המשטרה העירונית, שהיתה קיימת בתל-אביב במשך שנים רבות ואף נהנתה מאוטונומיה מסויימת— עויניה היו נשואות בראש וראשונה לעי-בר „קו-הגבול“ בין שתי הערים, העברית והעברית, על כל צרה שלא תבוא...

הוכפלו שטח העיר ואוכלוסיתה

ביום הכרזת המדינה גרו בתל-אביב כ- מאתיים אלף נפש והשטח המוניציפלי שלה היה 25 אלף דונם בקירוב. במשך כ-11 השנים שחלפו הכפילה העיר את אוכלוס-יתה ואף את שיטתה. כמאתים אלף איש נוספים הגרים בקרבת תל-אביב קשורים בה אף הם כחיי היום ויום שלהם, כך במובן הכלכלי וכך במובן התרבותי-חברתי. השירותים הניתנים הניתנים לאוכלוסייה הלוסייה התל-אביבית הם משוכללים ואין מה „להת-בויש בהם“ בשום פנים, ואופן כלפי השירותים, שזכו להם תושבי ערים הרבה יותר ותיקות ומבוססות מתל-אביב שלנו ברחבי העולם.

ביום חגם זוכרים תושבי תל-אביב את אלה, אשר שימשו במשך השנים כקברניטי ערים והצעידות קדימה. בראש וראשונה עולה לנגד עיניהם דמותו האצילה של מאיר דיזנגוף ז"ל, שכלכל את ענייניה של העיר כתצי יובל שנים עד יום מותו, אור ליום

מאשקנט לא הכירה בישראל

בשביל הגוף הקפוא. מכאן זרמו האסירים- לשעבר, ברובם הגדול, למאשקנט ול- מקומות אחרים שבאסיה התיכונה הסוב- ייטית — לארצות החום והשמש.

במרוצת הימים נלוות ל"מאשקנט" מעם מריר במקצת, יצרים אנמישמוים. שה- גיחו מסתרי הלבבות, הפכו את שם העיר ל"סיכה" — דוקרת ומורעלת. היות שומע את ה"תכמה" המלחמתית, בנוסת התודעות הצבאיות: "היהודים כבשו את... מאשקנט" — רמז דק להשתמשות מתחיות, אף-על- פי שהיהודים הסובייטים היו במקומות הראשונים, יחסית, בין המצטינים בקרבות. מאשקנט היא לבה של אסיה התיכונה הסובייטית. העמים היושבים בארצות הללו — אוזבקים, קאזאכים, טאד'ויקים ואחרים — הכנסת-אורחים היא אחת ממי- דותיהם הלאומיות המובהקות; דבר שב- אופי ובמסורת, שבמנהג ובמצווה.

בארחת את ועידת סופרי אסיה ואפ- ריקה גילתה מאשקנט בפני הבאים בשעריה את כל חן שבנופה ואת כל רוחב-לבה. אלא שזאת הפעם נהגה מאשקנט הכנסת- אורחים "סלקטיבית". השוויון המוצהר של כל הגזעים, האומות והמדינות היה שם אמנם אידיאלי, אבל ישראל לא הצליחה אפילו לקבל את ההזמנה המבוקשת לו- עידה, אם לעשות פאראפאזה מביטוי ידוע בהיסטוריה הפוליטית העולמית, נקטו גם במאשקנט בכלל: "ישראל" — "יוק". היא פשוט איננה — לפי המפה הטאשקנ- טית-ספרותית — לא באפריקה ולא באסיה. היא איננה בעצם, בשום מקום, כי הרי השתתפו בוועידה גם סופרים-אורחים מאי- רופה, מאמריקה ומאוסטרליה — סופרים

לפני זמן קצר נערכה במאשקנט, עיר- הכירה של אוזבקיסטאן הסובייטית, "ועידה של סופרי אסיה ואפריקה". לפי הדינים-וההחשבונות בעתונות הסובייטית, השתתפו בוועידה נציגים של כתמישים ארצות, אשר הפגינו את האחוה בין העמים השוכנים בשתי היבשות, את שאיפותיהם העמוקות לחופש ולשלום, את כמיהותיהם לצדק ולשגשוג תרבותי — וכמובן, לשיתוף-פעולה בין כל אומות העולם, וב- יהוד בין אנשי תרוע והספרות, אך אף במלה אחת לא נזכרה בעתונות הסובייטית העובדה, כי אחת הארצות שבאסיה, י ש ר א ל , איננה מיוצגת בוועידה הזאת; כי ישראל פשוט לא הוזמנה להש- תתף בהפגנת-ידידות זאת של ספרויות עמי אסיה ואפריקה.

מאשקנט היא שם-עיר, המעוררת אסוציאציות שונות, בולדותנו בלענו את הספר "מאשקנט — עיר הלהם". בשנות המלחמה האחרונה ידענו, כי במאשקנט מצאו מקלט ומחסה רבבות פליטים ועקורים יהודיים בעוקר מפולין ומליטה, מאוקראינה ומרוסיה הל- בנה. בישראל ובארצות אחרות מצויים רבבות יהודים אשר מאשקנט קשורה בזכ- רונם עם המחצית השנייה של שנת 1941. מאות אלפי אזרחים פולניים — ורבבות יהודים בתוכם — זכו אז, לאחר הפלישה הגרמנית לברית-המועצות, בחנינה, לכל אלה ששוחררו אז ממהנות-הסגר בצפון הרחוק והקר — מקום שם שולט "הכפור הנצחי" — היתה מאשקנט מלת-קסם, שסימלה את התקווה הגדולה לשמש חמה

כמה דברים נאמר ונשנו בוועידת מאש-קנט על ימי קדם, כאשר ארצות אסיה ואפריקה שימשו ערשה של הציביליזאציה האנושית, גם בדיבורים אלה לא היה זכר לישראל ולעמך, לפי הכלל: מי שלא תוזמן למאשקנט ב-1958, מעולם לא הנ-היל דבר בר-ערך לתרבות העולם.

כלי הרף דובר במאשקנט על התמורות הגדולות שנתחוללו בקונטיננטים של אסיה ואפריקה: תנועות שחרור, לידתן של מדינות חדשות, תחיתן של תרבויות עתי-קות, אף כאן, כלום וימצא מישהו במאש-קנט, שיצוין את ישראל?

נתפיו שם הסופרים-המשתתפים בזה אחר זה. מי שדיבר על "פתי הידידות" שנתלבלבו במאשקנט, ומי שדיבר על חו-מות'סין, שחצו בין עמים ומדינות — והנה הן מתמוטטות ונופלות לנגד עינינו. הנציג ההודי אף ציון, כי שוב אין ההרים ההימלאיים מפרידים בין הודו לברי-ת המועצות (זאת עושה, כמובן, אחות-עמים, מתוזקת ע"י קו אווירי ישיר בין מוס-קבה לדלהי...). ברוממות-רוח כזאת מי ישום לב — או יפנה את תשומת-הלב — לכך, כי לאיזו ארץ באסיה, לישראל, אפילו לא נשלחה, בכוונה תחילה, הזמנה (או שתשלח, ככוונה תחילה, במאוהר...)? למי זה איכפת? אולי למיודענו מוכי-דינוב, החבר האזוקי-מוסלמי בנשיאות המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, שזמן קצר לאחר חזרו למוסקבה מביקורו בקא-היר נזדרו לבוא למאשקנט כדי לקבל את פני הסופרים-האורחים ולקרוא בפניהם את אגרת-הברכה של כרוש'וב?

יהושע גלבוע

"מתקדמים", כמובן. רק ישראל וספרותה כאילו נמחקו. לא נזכרו ולא נפקדו כלל — פרט לכמה מקרים, בהם הוזכרה תוקפ-נות אימפריאליסטית...

בעצם, הדיסקרימינאציה המאשקנטית-ספרותית כלפי ישראל צפויה היתה מראש. שהרי תוך כדי הכנת הוועידה הודגש לא אחת ע"י יוזמיה, שמעלות יהיה פרוש הדגל המזהיר של "באנדונג". זאת ועוד: הוועידה הזאת נועדה להיות — לפי היזמה המקורית — ועידה של סופרי אסיה בלבד (ועידה שניה; הראשונה נתכנסה בדלהי שבהודו בסוף 1956). על הרחבת המסגרת והכללת אפריקה הוחלט בזמן ועידת קא-היר, שהצטיינה בהוקעת ישראל, וכלום אפ-שר היה לצפות, כי מקאהיר תצא השראה לשיחות ישראל באיזה כינוס בינלאומי?

שהרי ערכים כמו צדק וחופש, אושר אנושי והומאניזם — לביורם והנחלתם יכולים לתרום סופרי מודגסקר וגרמניה (המזרחית), סופרי סנגאל ודרום-אמריקה, שלא לדבר על "תרומתם המכרעת" של סופ-רי המדינות הערביות — אך לא סופרי ישראל. אחד הנושאים של דיוני הוועידה המאשקנטית הית: "תרבויות עמי אסיה ואפריקה וקשריהן עם תרבות המערב". על כך יש מה לומר לסופרי מוזמביק וחוף-השנהב, בעלי הנסיון בקשרי-תרבות אלה — אך לא לישראל. אנחנו לא היינו יכולים להוסיף דבר ממשו אפילו ל"סקציות" של הוועידה — "סקציות" לספרות-ולדים, לדראמה, לבעיות נשים בספרות וכו'. בעניינים כאלה מוטב לל-מוד מהנסיון של ספרות גויניאה וניגריה, נפאל ובארבאדוס...

ידיעות

לשנת 1959 נבחרו הפקידים הבאים:
ד"ר משה זלסקי, סינסונמי, נשיא; דניאל
הריסון, קולומבוס, סגן-נשיא ראשון; י.
ל. קיוור מיניאפוליס, סגן-נשיא שני;
חנניה מרגלית, קליבלנד, מזכיר; וד"ר
שלמה אברמס, פיטסבורג, גזבר. עריכת
ה"אומר", שנתון הגליל, שהיתה בידי ד"ר
זלסקי משנת 1955, נמסרה לפרופ' שלמה
מראת-נוף, דטרויט.

זיסקינד שוורץ

כרך חדש של "העבר"

זה עתה הופיעה חוברת ד' של ה-
"עבר", מאסף מוקדש לרברי היהודים ו-
היהדות ברוסיה בעריכת ב. קרוא, המכילה
11 גליונות דפוס וזהו תוכנה: פגישות
עם בן-ציון כץ מאת יצחק גרינבוים;
זכרונות מאת שרה כץ; סייפא וספרא —
יוחנן מברסקי; בן-ציון כץ ז"ל — דוד
ורדי; פרשת האזכרה לבן-ציון כץ; אגרות
בן ציון כץ; פרשת האזכרה לפרופ' פ. שני-
אורסון; פרופ' פ. שניאורסון כמספר —
שמואל שגיב (גומלסקי); יהודי רוסיה
בתקופת פלווה — יצחק מאיר; זכרון
קהילות: ווילנה בסוף המאה התשע-עשרה
— ישראל לוינסקי; מפוסים מעולים מעיר
מולדתי נמירוב — יוחנן פוגרבינסקי;
בתי-כנסת בדוברובנה — ד"ר ז. צייטלין;
דו"ח "אלתירא"; נפש לבארון דוד גינז-
בורג עם מלאות מאה שנה להולדתו:
הבארון דוד גינצבורג — פרופ' יוסף
קלוזנר; זכרונות — הרב דוד כהן; רבו-

כנס המחנכים העברים במערב התיכון
הכנס השנתי הי"ב של גליל המערב
התיכון, המועצה הארצית לחינוך עברי,
נתקיים ב-11 וב-12 לינואר בדטרויט, נו-
כחו כששים צירים ואורחים, וביניהם מר
הלל הנקין, נשיא המועצה הארצית.

נשמעו התרצאות תבאות: "מחנות-קיץ
יומיום" — ד"ר שלמה אברמס, פיטסבורג;
"המוסיקה והרקוד בביה"ס העברי" —
חנה שטיבל, דיטרויט; "ספריו-למוד לבתי-ס
תיכונים עבריים" — יוסף אריה טוב,
שיקגו; "הסטודנט היהודי על הקמפוס" —
הרב מוריס פקרטקי, מנהל אירגון "הלל"
במכללת שיקגו; "בעית הריכוז בחינוך הי-
הודי" — ד"ר אלעזר גואלמן, בופלו;
"התנ"ך לאור חקירות ארכיאולוגיות" —
פרופ' שלמה מראת-נוף, דטרויט; ו"גישה
חדשה לסידור תכנית לימודים" — ד"ר י.
שקולניק, שיקגו.

נתקבלו החלטות המביעות תודה לבתי-
הספר המאוחדים בדיטרויט, למר אברהם
אלעזר מנהלם, ולמנהיגי הקהילה היהודית
בדטרויט, על מידת הכנסת האורחים הנאה
שנהגו במתכנסים; הבעת אבל על הלכת
ממנו, במיטב שנותיו, המחנך המחונן ד"ר
גרשון גלברט; והחלטות המחייבות אירגון-
נים קהילתיים של בתי-ספר ולשכות-חינוך
להגביר את החינוך העברי, לבצר את ביה"ס
העברי התיכון, ולהפיץ את בטאוני המו-
עצה הארצית לחינוך יהודי — "שבילי
החינוך" ו"דזשואיש אדיוקיישן".

יואל ענטזין ז"ל

בגיל פ"ד נפטר הסופר האידי ואחד המ-
ייסדים של המיסדר אפע"ל ("פארבאנד").
המנוח פירסם מאמרי בקורת ומסות על
הספרות, החינוך והתיאטרון. בשנת 1891
בא לאמריקה ומאז שבתו כאן הדריך את
הקוראים האידיים בשבילי הספרות ולקח
חלק פעיל בתנועת פועלי ציון. שלום
לעפרו.

יובל שלום עליכם

לרגל יובל המאה להולדת אמן-התומור
היהודי שלום עליכם הוציאה מדינת ישראל
בול מיוחד ונערכה עצרת-זכרון בהשתת-
פות י. ד. ברקוביץ, התנו של היוצר ומ-
תרגם כתביו לעברית. "חבימה" מציגה
ממתזותיו של שלום עליכם "האוצר",
"קשה להיות יהודי", "עמך" ו"מעשה
כשפים".

חוברת חדשה של "חורב"

הופיעה חוברת חדשה של המאסף המוק-
דש לתולדות ישראל וספרותו בעריכת
אברהם ווייס (כרך י"ג). בתוכן: פילון
ומסורה מדרשית ארץ ישראלית — ד"ר
שמואל בלקין; התוספתא בייקודה — ד"ר
ישעיהו זנת; מקומה של אפריקה הצפונית
בימי הגאונים — ד"ר ח. ז. הירשברג;
פירושים והארות במשנה ובתלמוד —
ד"ר אברהם ווייס; שרידי שירים של שלמה
בן משולם דאפירה — ד"ר שמעון
ברנשטיין; קבורת ישראל בימי המהפכה
הצרפתית משנת 1789 — ז. שייקובסקי;
אוצר ההיסטוריה — ד"ר ש. ב. הוניג.

תינו בבית מדרשו של הארון גינצבורג
— זלמן שור; נקודות אור — י. ט. הלמן;
איש המדע — פרופ' יהושע גוטמן; שר
של תורה — ברוך קרוא; האצילות בי-
שאל — ד"ר צבי וויסלבסקי ז"ל; ערי
הלוויים — פרופ' יחזקאל קויפמן; חוקר
ומשורר — יוחנן מברסקי; במחיצתו
— שמשון דוב ירושלמי; התכנית להקמת
בית-ספר גבוה למדעי היהדות בפטרוגרד
בשנות 1916—1917 — פרופ' ב. צ. דינור;
דוד אבי — סופיה גינצבורג; תולדות המ-
שורת אלכנסא — דוד גינצבורג.

שמואל פישמן ז"ל

בתל אביב נפטר העסקן העברי והציוני
הידוע, שמואל פישמן. בכל שנות שבתו
באמריקה השתתף בעבודת התנועה העברית
ועשה הרבה למען ביצורו של המהנה העב-
רי "מסד". בשנים האחרונות שימש גזבר
של אוניברסיטת בראילן. כל מכיריו לא
ישכחו את אישיותו האצילה ומידותיו
המצוינות.

גשף לזכר זלמן שניאור

ביום א' 22 במרץ נתקיים גשף אבל
לשלושים של זלמן שניאור ע"ה. בתכנית
השתתפו ד"ר הלל כבלי, שדיבר על תרומ-
תו של שניאור לספרות העברית וד"ר
שלמה ביקל על מקומו של שניאור בספ-
רות אידיש. איציק מאנגר ומשה פוינשטיין
הקריאו מיצירות המשורר. רבי אורווינג
מילר ישב בראש.

Greetings from ...

**HOME GAS
INDUSTRIES**

6120 N. Pulaski Road

Greetings from ...

**EVANS AMITYVILLE
DAIRY, Inc.**

47 Wellington Place
Amityville, N. Y.

Greetings from ...

**CLAIRMONT
TRANSFER CO.**

1950 South 4th Street
Milwaukee 4, Wis.

Greetings from ...

**FEDERAL BOILER
CO., Inc.**

Midland Park, N. J.

LEE WHOLESALE CO.

2109-15 Broadway

Greetings from ...

CHECKER CAB CO.

2124 St. Mary's Ave.

Greetings from ...

OLUM'S

of Binghamton, Inc.
114 Clinton St.

Greetings from ...

**TELL CITY
CHAIR CO.**

417 Seventh St.

DENEEN'S

Sharon, Pa.

Greetings from ...

**BUCKEYE STATE
SHERIFFS ASSN.**

Deshler-Hilton Hotel

Greetings from ...

WEINER'S STORES

2610 McKinney

Greetings from ...

**PEOPLES ICE &
COAL CO.**

78 City Hall Ave.

Greetings from ...

ENGLAND MOTOR CO.

Ford Dealer Since 1926
Greenville, Miss.

Greetings from ...

**TENTH STREET
HARDWARE**

620 Tenth Street

DR. HARRY WECHSLER

737 Park Ave.

New York City

Greetings from ...

**TOOLEY-MYRON
STUDIOS**

252 E. Flagler St.
Miami 32, Fla.

Walter W. Schultz

18119 Torrence Ave.

Greetings from ...

**THE ROBERT TREAT
"A Knott Hotel"**

Albert W. Stander, Pres.
50 Park Pl., Newark N. J.

Greetings From ...

**OAK LAWN TRUST
& SAVING BANK**

4900 West 95th St.,

Greetings From ...

S. Hoffman Homes, Inc.

1800 W. Bethany Home Rd.

Greetings From ...

DREILING MOTORS

230 S. College

Greetings From ...

FRED C. DAMES

251 N. Center Street

Greetings From ...

THE

G. M. McKELVEY CO.

210-226 West Federal St.

Greetings From ...

**WEINSTEIN FOOD
STORES**

1053 East 13th St.
Brooklyn, N. Y.

Greetings From ...

A world Famous Landmark

THE OCCIDENTAL

Where Statemen Dine
Next to the Willard Hotel

Greetings From ...

A. SIEGLER & SONS

5117 Lee Road

Greetings From ...

PISZCEK'S PHARMACY

W. Oklahoma Ave. & S. 13
Milwaukee, Wisc.

KENIN & POSNER

16 Court Street
Brooklyn, N. Y.

Dr. Philip I. Salzberg

80 Hanson Place
Brooklyn, N. Y.

**S. O. S. Cinema Supply
Corp.**

602 West 52nd Street
New York City

*Announcing with pride the English
edition of a best-seller in Israel*

The Autobiography of One of the
Outstanding Living Hebrew Poets in
America

In the Grip of Cross-Currents

(Published by Masad Bialik in Israel)

"Eileh Toldot Adam"

By EPHRAIM E. LISITZKY

translated by

Moshe Kohn and Jacob Sloan

and revised by the author

Introduction by

Professor Hillel Bavli

CLOTHBOUND, 320 PAGES—\$4.00

Send for Catalogues and Book Bulletins

BLOCH PUBLISHING CO.

31 WEST 31st STREET

NEW YORK 1, N. Y.

בשורה טובה ליהודי אמריקה!

בחג הפסח, הבעל"ט,
תקיימו מצות אכילת מצות
במצות ארץ ישראל

מצות "א ב י ב" מישראל

המצה הטובה ביותר בעולם
כשר לפסח אף למהדרין מן המהדרין!

בהשגחת הרבנות הראשית

והרב הראשי הגאון

של תל-אביב — יפו

ר' יהודה איסר אונטרמן, שליט"א

את מצות "אביב" מישראל אפשר לקנות
בחנויות מזון בכל רחבי אמריקה.

אם החנות בשכונתך אינה מוכרת מצות
"אביב" מישראל, נא להתקשר עם המפיץ
הראשי:

AVIV IMPORT CO.

4510 SECOND AVENUE

BROOKLYN, N. Y.

Tel. SOuth 8-0125

הנני משתתף באבלו הכבד של ידידי היקר

הסופר החשוב

שלמה דמשק

במות עליו אחיו החכם ורב הפעלים

הרב יהודה ליב דמשק ז"ל

בעבודתו למען ספרות ישראל ינוחם

ד"ר משה משרנוביץ

פאר את שולחן הסדר שלך

עם

התנדה האמנותית

של

אברהם איוראעל

תורגם לאנגלית על-ידי שמחה ב. הוניג

אוצר של אמנות והשראה בכל בית יהודי

160 עמודים ציורים מרובי צבעים.

התבנית, 8 5/8" x 11 1/4" מכורך בבד כחול.

המחיר \$12.50

מתנה הולמת — לכל ימי השנה

HEBREW PUBLISHING CO.

79 Delancey St., New York 2, N.Y.

S.S. ISRAEL • S.S. ZION

Sailing from

NEW YORK via
PIRAEUS to HAIFA
every third week

S.S. JERUSALEM • S.S. THEODOR HERZL
from

**MEDITERRANEAN
PORTS**

Weekly sailings between

MARSEILLES • GENOA • NAPLES
PIRAEUS • CYPRUS • HAIFA

Consult your travel agent —
he's your best source of advice

ZIM Lines זים

ZIM LINERS ARRIVE AND DEPART FROM
ISRAEL EVERY WEEK OF THE YEAR

42 BROADWAY, NEW YORK 4, N. Y. DIGBY 4-7600

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 79c Size

Save as much as 41c

Also available in 37c and 15c sizes.

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

AMERICA'S MOST DISTINCTIVE BURIAL ESTATES

Dedicated to the Memory
of one of its Greatest Heroes

HAYM SALOMON MEMORIAL PARK

Frazer—Penna.

Philadelphia Office—1928 Spurce St.

RIttenhouse 6-5471

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except from Feb. — March, June — July, Nov. — Dec., when published bi-monthly, and August, when not published). Profs. N. Glatzer, Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1959. by Bitzaron Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and do not necessarily reflect those of the editors and publisher. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

Printed by Sinai Printing & Linotype Corp., 211 East Broadway, New York